

S A D R Ź A J

Prijevod		
JOJA RICOV	Lirici Italije zakutcima novecenta I. (Uvodna pribilješka, izbor i prijevod J. Ricov)	1
Poezija		
BORBEN VLADOVIĆ	Nove pjesme	54
ZVONIMIR PENOVIC	Zajni čkomaj	64
Marko Marulić		
BRATISLAV LUČIN MARKO MARULIĆ	Tri remek-djela Marulićeve latinske Muze <i>Himan Bogu; Pjesma o pouci Gospodina našega Isusa Krista koji visi na križu;</i> F. Petrarca: <i>Blaženoj Djevici</i> , s talijanskoga na latinski prepjevao M. Marulić (Prepjevi s latinskoga: B. Lučin)	73
Eseji, studije, rasprave		
PETAR GUDELJ	Crna maslina	93
IVAN PEDERIN	Mletački i hrvatski putopisi u XVI. stoljeću	103
MATEO BRATANIĆ	Britanski putnici-putopisci na istočnoj obali Jadrana do kraja 18. stoljeća	121
STJEPAN LAPENDA	Francis Dvornik ili viđenje hrvatske povijesti	133
Prikazi, osvrti		
IVO PETRINOVIĆ	Srećko Lipovčan, Mladi Ujević, Politički angažman i rana proza	154
IVAN J. BOŠKOVIĆ	Srećko Lipovčan, Mladi Ujević, Politički angažman i rana proza	157
VOLJENA VUKOVIĆ	Dvostruko predstavljanje najvećega hrvatskog renesansnog povjesničara	159
MARIO KEVO	Biser hrvatske latinističke historiografije	162
FRANE ŠAGO	Knjiga »Stablo i čovjek«	164

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ, MIRKO PRELAS

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split — p. p. 567 — Telefoni: 361-081, 344-711, 360-102 — Internet stranica: www.knjizevni-krug.hr — E-mail: knjizevni-krug-split@st.htnet.hr — Odgovorni urednik: Petar Opačić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11 sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod Zagrebačke banke 2360000-1101462559 — Devizni račun kod Splitske banke d.d. Split 20004971 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn: Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split

LIRICI ITALIJE ZAKUTCIMA NOVECENTA

I.*

Joja Ricov

UVODNA PRIBILJEŠKA

Na poticajan nagovor kolega Hrvoja Čulića i Petra Opačića, urednika *Mogućnosti*, odazvah se zamolbi i upriličih za hrvatske ljubitelje poezije ovaj pizzicato susret s talijanskim pjesnicima prohujalog stoljeća, stožereći interes na onim autorskim izražajnim i obličnim postajama koje mi promaknuše u pregledu istovrsne edicije iz 1972. Ovo bi dakle bila nadopuna prethodnoga sveska, ne nova antologija. Zato i govorim o zakutcima, poštujući prije već zacrtan klasifikacijski ustroj i redosljed. Razdoblju sutonjaka i libertyja dugujem tako stihotvor Nina Oxilie, futurizmu šesnaestogodišnjaka Salvatorea Quasimoda. Postkrepuskolarac u zakutku ovdje je Angelo Barile i Adriano Grande, a moderne tradicionaliste u najreduciranijemu opsegu predstavljaju Giuseppe Ungaretti i Eugenio Montale. Hermetici i postsimbolisti figuriraju imenima: Umberto Bellintani, Mario Luzi, Giovanni Giudici, Enrico Bonino, Dianella Selvatico Estense, Loredana Bogliun i Grytzko Mascioni. Neorealizam i eksperimentalizam rubno uokviruju Margherita Guidacci, Andrea Carli i Giacomo Scotti, a stilska i sadržajna gibanja između eksperimentalizma i neoavangarde: Nelo Risi, Lamberto Pignotti, Roberto Sanesi, Adelia Biasiol, Dubravko Pušek i Valerio Magrelli. Zaključni pak period eksperimentalizma neoavangarde s ludensima, računalom i »konkretnom« u izrijeku i slici nose: Edoardo Sanguineti, Ugo Carrega, Mirella Bentivoglio, Vincenzo Accame i Guido Ballo.

Ovo pojašnjenje čitateljima smatrao sam uputnim kao i uvodnu pribilješku umjesto izdvojenih naslova (ili, pače, unatoč njima!) u kazalu preglednome nizu redosljednih imena i tekstova.

* Drugi dio ove cjeline i bibliografske bilješke bit će objavljeni u *Mogućnostima* broj 10-12/2003. g. (op. ur.).

TKO SU I ŠTO SU PJESNICI KOJE DOTIČEM U PRELIJETU?

In medias res, kao croquisni portretni blitz biobibliografskim bilješkama na kraju:

Guido Gozzano — estetik D'Annunzijeve pouke, prozaik klasičnog stiha verističke tradicije. Sutonjak više po onome *što* je nego *kako* je pjevao, u inventar krepuskolara unio je osječke dokolične građanske konverzacije. Svojom »stidljivom« ironijom prethodi žaočnu eksperimentalizmu i hiru neoavangarde.

Nino Oxilia — blizak buntovnom Luciniju, oscilira između sutonjaštva, libertya i futurizma. »Čovjek bludnih izljeva«, revolucionarna je fanfara na prvim stubama zakrvljena XX. stoljeća, navjestitelj »republike znanosti, zemlje slobode i izuma među suzvježđima«.

Salvatore Quasimodo — elegički vapaj molitvene kantinele »razmetnoga sina« skladan u polidramlje klasikoidne forme, dijaloški izricana solilokvija, začetnik, meštar i javni otpadnik hermetizma /»Angelicum« 1946/, najprisniji je glas poratnog lirizma Italije, ali i jedna od prvih /ratnih!/ trublji futurizma.

Angelo Barile — ligurski kapetan, a zamišljen, usanjan dječak, pogleda uprta u izgubljeno doba, eru karavelâ, pohabanih mornarskih koliba i sretna, razvjetrena očeva praga u lice noći mora.

Lirik emajla i vodorisa, duboka kršćanskog nadahnuća.

Svjež do u ljušturu tankočuta, bistar ekspresionist više no impresionist, s nabojem razmišljanja nostalgika, plaha od nježnosti, ranjiva od istine.

Adriano Grande — tradicionalist ottocentesknih odjeka, blizak Sbarbaru i Barileu, uronjen u plazmu Ligurnije: sanjar, iznimno prijelomljiv, monologist zgoda i doživljajâ, crtač dubinski liričar idilâ i marinâ.

Giuseppe Ungaretti — krik u okomici, pelivan tragike bivanja zagledan u panta-rei. Kozmički uzbiban, obelisk »iskopane riječi«, izdvojen i britak, udarna doživljajnog trzaja. Najškrći, najtankočutniji »realist« prvih desetljeća Novecenta.

Eugenio Montale — kolokvijski lirik, minuciozan, koji odbija nadutost i urlik. Antiretorik usuda, tvrdokoran a nenametljiv skeptik ligurske optike i pulsa, nordijske inspiracije. Poet krizne urbane i kozmopolitske Italije, prostodušan i jasan, div epigramske hereze — svezoran u domašaju.

Mario Luzi — simbolist i imažinist s optikom mjesečara a hermetika koji iz introvertirano pjevna sve izražajnije otkriva svoj ekstrovertirano narativan kôd aktivna motritelja, duboka i gorka do u sebeždernu ironiju.

Kamerman mučne otuđenosti, lovi dvoličje čovjeka, poglavito u međuspolnu dvojstvu, privid i zbilju življenja.

Romeo Lucchese — lirik hermetičke geneze koji nadržasta ishodište, pridajući glazbenim vrijednostima, poglavito najnovijim skladbama, i vidnu sastavnicu njihova predodžbena obličja.

Umberto Bellintani — biblijskih i poganskih suzvučja, srednjovjekovni padski seljak bačen u interplanetarnu eru ludensâ. Giotteskan a franjevački, Rousseau više no Ligabue /Cimabue?/, ekspresionist koji simbolizira. Modelator riječi, mediteranski Diogeneš blizak mitu /skeptik!/, materično primordijalac — samoizbačen iz društva.

Enrico Bonino — ekspresionist ligurske palete i sadržaja, slikar idile djetinjstva. Patrijarhalnog i kršćanskoga kroja, blagdanski svijetla ali i prosvjedno buntovna ozračja, optik gipke pozornice bivanja koji — »Laponac Mediteranski« — u svojoj virilnoj a junoški ushitnoj »Elegiji velikog Sjevera« brati Sredozemlje s domajom sôba i fjordova.

Dianella Selvatico Estense — planina razdiruće patnje, gondola nasukana u Cortini, otkazala tijela, sazdana od uzleta i straha, a košuta vrletî u kolicima, prisiljena dupsti log u provalijama srca, »žvačući ljubav poput glavice češnjaka«, koje iz dana u dan umire »milo i s dostojanstvom kao što živio je cvijet«.

Loredana Bogliun — sestra galeba i gljivâ, svježâ a hirovita, sva od zrâka, travâ i koraljâ, pitak akvarelist obalna i krajobrazna obličja Istre, »težačka duša« divljakuše neporobive i u mijenama.

Grytzko Mascioni — oko kamere hiperbolizirano u detalje, odmjereno u crtežu. Mudar čitatelj velikih — nihilist par excellence! — pjesnik koji razobličuje taštinu pisanja, unuk praludistâ, suvremenik ludensâ.

Margherita Guidacci — biblijske i anglosaksonske pobude, nezaobilazno ime kršćanskog svjedočenja Novecenta. Introventivna i prosvjedna, refleksivna lûka. Glas obasjane ženskosti, slikovita i neusiljena izraza krunî materinstvo XX. stoljeća u izravnu dijaloškome kriku bez odgovora. Pčela koja kûpi, prerađuje i preobražava svijet.

Andrea Carli — u makroobjektivu izdvojene pojedinosti, potresan kronik nemoći sučelice zlu, kontemplativac ratom ustajala /ne/vremena, rasapa i smrti. Njegovi vojnički i zarobljenički zapisi, vlažni i živi u rastvorenoj golotinji slike, viviseciraju zločin rijetkom dojmljivošću svjedočanstva, čak i u svjetskim razmjerima, o drugom pokolju stoljeća.

Giacomo Scotti — glas pjevne kategorije misaona ishodišta, zvonak i metaforičan, s poligonom zbilje bez tematskih tabua, u kvarnerski region talijanske diaspore unio je višeglasje južnjačkoga govora napuljske zavičajnosti, opor a prijemljiv, usanjan a budan.

Nelo Risi — satirsko oko ljetopisca Morove i Andreottijeve Italije, samokritičke i retrospektivne usmjerenosti, nedvosmislen i jasan. Rasno i politički, do u sladostrasnu jetkost, angažirana oporba.

Lamberto Pignotti — kronik ustajalosti, beznađa i praznine. Roboglasnik tehnološke civilizacije, ali kao igrač — osmiješen, humoroidan lirik.

Giuliano Gramigna — u isušenu hinterlandskom razvođu megalopolisa, sučelice polilinguističkome, metropoličnome Ballu, gorak, ogorčen a žilav, u stalnu pljuvalačkom stavu naspram društvu, političkim pre-obmanama, znanosti i mudroslovlju, pače i poeziji samoj, skeptik po ustrojstvu, paradoksalan i apsurdan, elektronski mozak nihilizma.

Andrea Zanzotto — živ i sveobuhvatan senzualac kojemu je riječ *motus*, igra i izum. Zdravlje u procijepu između eksperimentalizma i neoavangarde, oka upiljena unazad: zvjezdan susret drugoporatlja s gotovo zaboravljenim libertyjem: prvi lirik među clownima a prvi clown među lyricima poratnog apeninskog orfizma.

Roberto Sanesi — gospar anglo-italske suopstojnosti u poeziji, suzdržana čuvstva, odmjeren, modrac istančana poja na međi eksperimentalizma s naknadnima, simultan jer neodgodiv, ironičan a nježan: imažinist sutonjačkog kroja s bolnim *tickom* avangarde.

Giovanni Giudici — neosutonjačke gradbe, biograf koji život malone jèdnāčī s biologijom, teatralizirajući kazivača, krabulju društvenoga izdanka čuvstvom i psihologijom, zadivljujuće klaunske grimase u smijehu nad sobom samim societatemque u totalu.

Adelia Biasiol — bliža Pagliaraniju negoli Luziju i Majorinu, strasna, prosvjedna Biasiol, drastično gola u demaskiranju bračnog suživota prokazuje nesklad u rukavici mono-dijaloškoga kroja naturalističke pesnice žene — stroja u očajanju.

Maurizio Cucchi — minuciozan samouhoditelj, simultan i sukcesivan u registriranju pokreta, retrospekcijskih provjera. Ironičan, ljubopitljiv. Htjede bit čuvstvena odsutnost i šok, ostaje krabulja do neizdrživosti grozomorna, velegradskog robota.

Milo De Angelis — preživanja ulomaka riječi i tekstualnih dionica, iz proze u stihove, iz stihova u prozu. Paradoksi u jezgri nepredviđenih odnosa, sudari najnepretpostavivih entiteta. Alegorije i simboli suvislih i nesuvislih /van?/iskustvenih slika. Provala jednog mlađeg, razularena, možda povampirena, nova hermetizma? U válu »kaosa« i »anarhije« ovo je, pretpostavimo, zaljubljenička pjesan viteštva igre i sna nova, atomskog srednjeg vijeka.

Dubravko Pušek — od sjene odjeka i slutnjî, lahorna i lelujava, zrakolika i gipka, do u dah prisna Orfejeva riječ, sukladna okružjima De Libera i Campane, razliježe se i bruji

bestežinskim sferama neulovljiva Nikole Šopa, njegovih astralijskih p/r/ohoda. Rijedak ludijski fonetizam metaforiziranih slika, silhuetarno akvarelno, strujna, kontrapunktna fuga Logosa.

Guido Ballo — prvak etimologijske, korijenske i semantičke frakcije talijanskog pjesništva Novecenta, oka uprta u nesklad, zlo i diskriminaciju svih oblika i vrsta. Jezgrovit i sustavan, sav u izvodbenu uviranju i odmatanjima, silovit a nježan, vizualan a akustičan. Višebojni mozaik pjesničke priopćivosti u jednadžbi i sukladne ili generativne logografije, slikar glasova i riječi. Polileksolog iznenađujućeg aspekta, psiholog, biolog i sociolog ere otuđenosti i neravnovjesja, posljednji /ili prvi?/ futurist metropolisa.

Valerio Magrelli — zraka nade u odsustvu svjetlosti, u klonuću, igri i rasapu, ne dakle poen neoavangarde, da neologizam poezije. To je pogled s onkraja, makroskopijom svevremenskog, nadasve ljudskog mikrokozmosa. Glas jednadžbene poetike prisposobljanja, metafizičkoga i razmišljajnog impulsa, preobrazben i parabolčan, neposredan. Magrelli egzaktan i provjerljiv, alkemik najbistrijega, najdjelotvornijeg eksperimentalizma avangardnog začelja Italije.

Edoardo Sanguineti — sav od krhotina dekadencije, poliglot meteža, koji u svome alkemijom filtriranom opusu preživa krijumčareni /l/udus seksomodije.

U antirektorski serviranu socio-političkom retorizmu — kronik frivolne svakodnevice, rugač satirskog obličja, kojeg otmjeni ujed /svega i sva, počam od vlastitog nosa/ gradira od pizzicata u allegrettu do otrovna sarkazma.

Asintaktik surrealističkoga ishodišta — veslač serijske sintakse: sadržajno i stilski — vršni ispuh /neo/avangarde.

Mirella Bentivoglio — sintetik riječi — sadržaja — slike. Duhovita i pronicava, ritamski skandirana i čista, rebusno zakučasta u predstavljanju a cerebralno sustavna u dosljednosti, čitka u priopćenju: neodadaistička Bentivoglio.

Vincenzo Accame — nije poet?

A ja, iz prikrajka, motrim ga pa kažem: Ako stroj je samo produžena čovjekova ruka, u što sumnje nema, dosjetljivi Accame ne bi smio biti manje to što jest već samim tim što s njime tako uspješno surađuje — kao uostalom ne jedan prije i poslije njega —, skladajući, cinički a inventivno, svoja široka vizualna polja s variranjima, kako je dostupno utvrditi nam, na istu zadanu si temu.

Ugo Carrega — autoritativan, bezobziran, tehnoljubiv, grafoludijski uporan u otkrivanju, sarkastičan i sebegriziv, pa ipak tako umiljat i nježan, logičan i sustavan egocentrik. No, od Dalija i Marinettija do, *for example*, Ma/l/rojevicha i Palazzo, recite — koji to nije?

U Zagrebu /Travno/, 26. studenoga Ljeta Gospodnjega 2002.

SUTONJACI

Guido Gozzano

DVA PUTA

I

Među zelenožutim stranama nebrojenih brnistara
lijepi alpski put spuštao se u dolinu.

Evo, u sporu zaboravu, brzo na vidiku,
promoli se ciklistica na vrhu padine.

Dode nam u susret: siđe. »Gospođo: ja sam Grazia!«
Nasmiješi se u ljupkosti škotske odjeće.

»Ti? Grazia? djevojčica?« — »Prepoznajete me još?«
»Naravno!« I Gospođa poljubi Gospođicu.

»Curica Graziella! Osamnaest godina? Već?
Kako mama? Izrasla si lijepa!

Curica Graziella: onako zločesta i lakoma!...
»Gospođo, sjećate se onih godina?« — »I tako lijepa

ideš bez kavalira na dvokolici?...« — »Znate...«
»Otpratit ćeš nas dionicu pješke?« — »Gospođo, vrlo rado...«

»Ah! Da ti predstavim, čekaj, odvjetnika: drag
prijatelj moga muža. Daj mu dvokolicu...«

Nasmiješi se i ne odgovori. Povedoh uzbrdicom
dvokolicu usplamtjelu golemim buketom ruža.

A prepredena Gospođa i smiona djevojčica
uputiše se: život jedna priveza o drugi.

II

Pupoljak jedna u kratkoj suknjičici,
ipak već žena: krepka lijepa živahna garava

i odvažna u uspravnome ovratniku, u kravati,
bujne kose raščesljane u kapi poput džokeja.

A ja sam uživao, da i ne govorim, s aromom
jelâ aromu one mladosti.

— O puteljče zdravlja, o djevice ukazana,
stazo sva procvala nepožnjetim radostima,

možda bi dobar bila pût mome prolazu,
sladak napoj melanholiji!

O curičku u palmama zatvaraš moj usud;
spuštati se k Smrti kao tihim žalima,

spuštati se k Ništavilu svojom ljudskom stazom,
ali s tobom za ruku, o slatkonasmiješena!

Tako govorah bez riječi. A drugu vidio sam
u međuvremenu: tužnu uz onu mladost!

Odviše dugo lijepa, ne više lijepa uskoro
ona što vidje u igri curicu Graziellu.

Lijepa su lijepa čudne oči ljepotice još uvijek
cvijeta što ocviće, i neće imat sutra.

Pod otvorenim nebom, blizu do pupoljka
kako mi se užasnim ukazao rasap!

Ništa pogubnije ne bi no usta odviše
rumena, obojene vjeđe i djelo krejona

oko umornog oka, borâ onih usana,
obmana cinobera na odveć bijelom licu,

užgane od otrova presvijetle vlasi:
u drugo doba lijepi od lijepa vedre plaveti.

Odviše dugo lijepa, ne više lijepa uskoro,
ona što vidje u igri curicu Graziellu!

O srce moje što vrijedje svjetlost jutranja
što zračila je padinom puteve sve lažne?

Srce što ne procva, uzalud se žuriš
k prostodušnim varkama u vrtovima manje tužnim;

ti ćutiš da čovjeku ne pomaže stati,
baciti snove razasute za jedan novi život.

Sići ćeš k Ništavilu po tvojoj ljudskoj stazi
i nećeš vodit za ruku slatkonasmiješenu,

nego ćeš drugi napoj imati sve do smrti:
vrijeme je već jače od svekolike tvoje hrabrosti.

Tê sam mislio stvari, gurajući uzbrdicom
dvokolicu usplamtjelu golemim buketom ružâ.

IV

Zastasmo uz jednu livadu i Gospođa, pognuta,
poljubi Gospođicu, smijući se na rastanku.

»Znaj da ću čekati, da ćemo čekati tebe;
popit ćemo čaj, malko pročavrljati...«

»Doći ću, Gospođo, hvala!« Iz mojih ruku, u žurbi,
uze bicikl. I ne reče hvala.

Ne progovori mi. U odskoku se pope, uputi;
stroj poprimi šuštaj bose noge,

klèpeta nepoznatih krila, kako to biva postrance
ne znam čega to krilatog što se okreće s kotačima.

Ostasmo joj za leđima. Pût se, poput tanke
vrpce od alabastra, spuštao u dolinu.

»Gospođo!... Doviđenja!« viknu, izdaleka, vjetrovima.
Izdaleka zubi dobiše odsjev bisera.

Kroz gustu zèlèn nesta, pojavi se još jednom.
Još jednom začu se: »... Gospođo!...« I bješe zadnji put.

Grazia je iščezla. Leti — kamo? — dvokolica...
»Prijeteljica, a ne reče mi jednu jedinu riječ!«

»Boli te od toga?« — »Tko zna!« — »Bî šutljiva, ljubavi,
za tebe, kao Bol...« — »Ili kao Sreća...«

(Razgovori)

Nino Oxilia

POZDRAV SUTONJACIMA

...

Ali vi ne ugledaste požar
na svijetu, niti ćete moći
pjevat o budućem životu.
Padoste na međi
Vremena; umrijeste od žeđi
ostavljajući tisku
kratak osmijeh smrti:
vaš usud
bje onaj vâla što se ispire
lagano na pijesku,
ne onaj pučine što trese
gnjevnim naletom o greben;
bjeste oblak u prolazu;
ime ispisano vodom...

A ti si pjevao provinciju,
tragedije lutaka,
zvuk Zdravamarije;
pjevao si nedjelje
pune sunca i sjete
i čekao da umreš;
Sergio Corazzini!
Ja sam sanjao da pjevam
trku u širem nekom
svijetu; u nekom dubljem nebu,
kroz dublje neko more
vrtoglav let:
okrenuo bih glavu i bez namještanja
vidio tvoje lutke

plesati, lamatat ručicama, nožicama
na ritam tvog umornog srca...
Zatim si umro. A ja ti pjevam
zakopani među ružama
sred groblja,
pjesniče malih stvari, dok udara doboš...

Sutra će male stvari
zauvijek biti zakopane,
a nedjeljna provincija
neće imati doli tvoj humak kao uzglavlje.
Mnoge
pokrajine postat će kraljevstvo bez
tvojih beskorisnih kraljeva od papira
s krunama na glavi...
Cijeli svijet bit će
republika znanosti,
zemlja slobode
gdje upravlja duh,
a moderna dostignuća
i izumi
vrtjet će brže svjetove
među zviježdima;
vući će ljude
histeričnim kretnjama
mrtvačkih lica
pod svjetiljkama...

A ti si pjevao prošlost, Guido Gustavo Gozzano!
Igru volana pjevao si i izlizani divan;
pjevao milo, u sordini, o dagerotipskim snimcima, o esencijama
ruže, o poštanskim kočijama, pjevao o krinolini...
Ja sam sanjao kako pjevam o vratolomnoj
sadašnjosti, o strojevima
koji kruže, o gumenim potpeticama,
o pločniku što sjaji;
okrenuo bih glavu i čuo
tisuću osamsto i šezdesetu
kako svira gavotu na koncertnom klaviru
s držanjem nekog koji uživa ako je pukla žica...
Bio bih dao čitavog Grimma,
tvog lažnog i izlizanog Grimma,
za jedan tango *chez Maxim*...

Onda si umro. A ja ti pjevam,
 pjesniče prošlosti,
 dok udara bubanj...

Mrtva je Prošlost, pjesniče!
 — Sutra će proći zviždeći vlakovi
 kroz napuštene dvorce
 tvoga sna odjevena u sjenu i u ništa:
 mrtva je Prošlost i bodežima
 ubijamo Present
 da ustoličimo Futur...

— Ali ti, Sandro, ti
 nisi pjevao doli ljubav
 i nisi rabio rime; ljubav, ljubav
 što daje poljupce i djecu...
 Aoj, onaj vonj ljiljana
 tamo dolje
 kroz drvorede Valentina!
 Aoj! poljupci u magli svitanja
 sočni kao voće. Aoj! poljupci oteti
 i dati i potucani bregovima
 turinskim!
 Sjećam se večeri, opsjenâ
 ludih, božanskih mòrâ,
 klubova krojačicâ
*cake-walka ...**

Aoj! mladenačka sigurnosti
 slave! Aoj budućnosti
 pomamni sveti srhu!
 Ali umro si. A ja ti pjevam,
 pjesniče mladosti,
 dok udara doboš...

Sutra će male stvari
 snivati zakopane među ružama,
 sutra će prošlost
 biti zaboravljena,
 ali ljubav, ljubav
 procvast će u srcu
 nakon

* *cake-walk*: američki ples.

toliko mržnje bez cilja,
otvarajući ponovo oko razom vode čisto...

Praskavo razorno plamenje
pâli stari svijet,
pjesnici sutona!
Na rubu provalije bez dna,
gdje jedan za drugim propadoše razlomljeni
stari žrtvenici,
opraštam se od vas! Bubnja doboš.

/Vrtovi/

FUTURIZAM

Salvatore Quasimodo

LJETNA VEČER

Ocjepci stakla u prelijevima
K O R O T A N E B E S K A
TRI... III... TRITRITRI... međ dušeme stebela
R I J E K A R I J E K A R I J E K A
KRA... KRA... GRA mre
glib C R N K A S T I
DZIDZIDZDZDZ... duž zelenkesto-kućkeste grmlje
ST.
MO ŽELJEZO
FIFI...FIFI...
FIFI...III...FIFI
MASA DUGA DIJAMANTNA
USPUHANA
TRKA
S U M A N U T A
A M E R A
PA
BLIJEDA
MET
osjen
čene
QUASIMODO SALVATORE
FUTURIST

»L'Italia Futurista«, n. 31, 31 ottobre 1917.

POSTSUTONJACI

Angelo Barile

KRČMA DIVNOG POVJETARCA

Oče, kad bi završio dan, izašao bi
za tihih večeri
udahnuti morski zrak. Sjedio bi
izvan krčme koje više nema;
koja je nosila ime tako svježe, obojeno
plavo lakim slovima
na bijeloj majolici. Izbljedili su
vrijeme i susolica
tolike stvari u meni, ali nisu ono ime: piri
s njegove nebeske boje još i sad
divni povjetarac.

Spuštao bi se u doba
kad je naše more mila poljana
napetih plátanâ i dimova iz dimnjakâ.
Uskoro, a još je dan,
zadrhtat će na vodama svjetla i po kućama.
Pjevaju uz vesla, zaljubljeni.
Brodovi se vraćaju,
izlaze brodovi iz obližnje luke,
idu nečujnom stazom
k obzorju što ga bliži večer.

Išli bi, za tebe, na debelo more.
Išle bi daleko
čak i bracere tanane, i ti u njima.
Kapetani Divnog povjetarca
ponovo u natjecanju
prevaljuju pût préko, dotiču Amerike.
Vremena jedrenjakâ! Otkucaj imenâ,
najmorskih iz Ligurije... Svatko je
prošao kroz vaš stol, pio
oštre vjetrove —
i zlatnu kapljicu pri večernjemu dašku.

Stizao bi do tvoje brsnate kite
ljudski povjetarac,
pod nebom dobrohotnim žagor
sela zbratimljena uz obalu.
Krugovi ženâ
koje bi igrale tombolu s kamenčićima
oduzetim pijesku; krugovi lastavicâ
što kričale bi nisko
doticale glavu dječacima,
sve je oživljavalo tvoju večer. I Zdravamarija
nad poćinkom jednog naroda što rješava
svoje tegobe na rubovima zagasitoplavim.

Sada udišeš povjetarac beskraja.

(Skoro vedro)

TUŽALJKA ZA RIBAREVOM KĆERI

Svjež onaj dan progazila je
tako malo zemlje noga tvoja bosa!
Napravila si ta dva koraka
između ruba mora i ravnog
praga išarana slanim
tvoje kuće s prizemlja.
Bila si na okrajčiću tla
što golema pućina ga raskapa.
S te bóre pjenušave
zateturala si u narućje vedrini
kao na izlaz svijeta.

Oh, na našem igalu
tvoj boravak bješe blag
i nećujan, djevojćice
spuštena poput jedra
u bjelinu svojih misli.
Sad pjevaš na drugoj svojoj obali.
Mi pećalni što nećemo te više gledati
gdje krpaš plave mreže,
praćakanjem gdje puniš košare
tvoje oći nebeskoga pókoja.
Sad je tvoj otac oslikao

svoje brodice končićem u tuzi
drhtiš mu živa u válu
što udara ga veslo koje súzi.

Adriano Grande

PUN PJEV

Latica što se smije u umirućem
suncu i iščezava,
jutro, zeleno
i plavo otvara me snatrenju.

Nježno gore dižu se postupno
u zoru,
nježne poput čudesna voća
zrela:
bliže se oblaci u krunama.

Idu lađe na more a legende su;
i blago stajama ima dubok
glas, dublji od onih brodova
što ostavljaju luku.

U san, u me, s ovim i drugim znacima
prodre gdjekad dan: pa se i sam čujem
vikati kako volim biti na svijetu.

/Na kiši i na suncu/

TI GA NISI VIDJELA...

Ti nisi vidjela mrtvog raspuknute
glave što je lila
krv u kamenje,
na onom putu među dva plava jezera.

Ti nisi vidjela, na jasnoj livadi,
svijene strvine konjâ
s utrobom razvaljenom krhotinama granate.

Nisi vidjela crnu
vranu kružiti
nad onom hrpom napuštenih ranaca.

Bio je rat: ali o njemu govorio je
samo dalek top, sa škripom
vrata zatvorenih u žurbi, jedinim zvukom
ljudskog nevremena, u tolikome suncu.

Nakon porušena mosta, među brežuljcima
za šetnje, bile su Gospine
kapelice usred trsja gola
ali još uvijek opojna okusima ljeta;
bili su voćnjaci pozlaćenih hvoja.

Pod krupnim jednim drvetom bersaljeri
kopali su rovove, poput težakâ
sporo, da siju i dalje mrtve.

Dolje niže više se ne može ići. U grmlju
blijede ciklamičice, mrazovci bijeli
jesenji. Mitraljez
kašljuca malko podalje, u šumarku.

I ništa, ništa te ne briše iz mene,
bila si sve a u meni luč,
i ubrah stručak onog cvijeća,
nježno ga pružih tvojim očima.

Kada se vratismo, mrtvi je bio na livadi
prekriženih ruku, lica
pokrivena. Pričini mi se
da si ti prošla oplakat ga.

(Pustolovlja i molitve)

SUSRET

Spor, očaran ružičastim i bijelim
proljeća, klizio je vlak
obalama karanfila, u suncu
rivijere. U moru, preko grebena

prozirnih pod vodom, topila se
moja tuga. Ti si ostala na nogama
u hodniku; gledala si bràne,
maslinike, sela, planine.
Uhvaćena za prozorčić, činila si se
djevojčicom što izlazi iz koledža
te bubri svijetom i nadama.
Tek lagan strah, sa žive
slike u prelijevanju trgnuo bi te, kada bi
lupio odjednom, zaglušen,
diman, mrak tunela.
Osjetila bi tada kako mrke nedaće
prijete u svijetu svakoj jasnoći.

MODERNI TRADICIONALISTI

Giuseppe Ungaretti

TAJNA HRVATSKA

Rim, Harvard, Pariz, Rim, od 12. travnja do 15. srpnja 1969.

BOKA KOTORSKA

Kad izgubih oca, 1890, a bilo mi je samo dvije godine, moja mati primi u naš dom, kao kakvu stariju sestru, jednu staru ženu, a bi moja najnježnija, najvještija víla.

Bila je došla mnogo godina ranije u Egipat iz Boke Kotorske gdje je živjela, ali rođenjem bila je više Hrvatica, ako je moguće, nego što je to svijet Boke.

Čuđenje koje nas dostiže iz snova, nauči me ona odgonetati. Nitko se nikada neće prisjetiti kao što se ona prisjećala, nevjerojatnih pustolovina, niti će ih bolje od nje umjeti ispričati da osvoji um i srce djeteta nepovredivom tajnom što i danas ostaje nepresušnim vrelom milosti i čuda, danas kad je ovaj dječak još i dalje dječak, dječak od osamdeset ljeta.

Našao sam ponovo Dunju nedavno, ali bez borâ jednog stoljeća zemanâ što su zastirući ih rušili joj usitnjene oči, a s otkrivenim povratkom velikih noćnih očiju, kovčegâ bezdanâ svjetlosti.

Stalno sada ju vidim prelijepu mladu, Dunju, kako se pomalja u oazi, i više neće moći uokolo mene rastužiti me pustinja, kojom sam bludio odavno.

Ne sumnjam u to, najprije privede k stranputici varki, Dunja, ali odmah zatim lakovjerni dječak uzdigne se do dječaka vjere, radi oslobađanjâ kojima je uvijek rodila Dunjina istina.

Dunja, kaže mi nomad, u nas znači svemir.

Obnavlja oči svemirja, Dunja.

(Nove)

DUNJA

Skreće k istoku posljednja ljubav,
Mrači me otamo krv
Tamom srninih očiju
Koje upravi li ih k svojim ustima
Mučnijim još prave
Baršunajući ju, moje sapeto izgaranje.

Zaobljenost očiju srne
Zblenute što joj njena nestalna raspoloženja
Da zanese koracima nalažu
Nezadrživa u zaletu.

S odskokom, gnjevom nabrekli
Trzaji, razuzlava se
Od ljupkosti s leđâ
Srna što postaje
Leopardicom plašljivom.

O, najnoviji snu, ne bi li bio
Nepromjenjivom urođenom nevinosti
Ovčica neviđene pustolovine?

Posljednja ljubav više od drugih satire,
Hrani ju zacijelo
Krvoločno sjećanje.

Tu si. Ne donosiš mi zaborav ti
Što poput ždrevice sada teturaš,

Drhtava Dugih Nogu?
Odonud zaborav nosiš
Odonud uspomene bljesak.

Hirovita Hrvatice noći sjajna
Od mene ti praviš
Roba i kralja.

Kralja? Više ti ne bi bila neukrotiva?

SKAMENJENI I BARŠUN

Rim, noć 31. prosinca 1969 — jutro 1. siječnja 1970.

Otkrio sam lađe što gipke elasticiraju
Same, i motrim ih ne znam gdje, sam.

Neće se dogoditi da primakneš im duše žive.

Neopipljiv prst živac-kamena
Pokazuje kriomice izvučenom
Trpke im glasnike izronule iz bezdana
Koji nose, njihalo praznine,
Prema cijedenju
Opsjednutog prastarca
Jeku razdiranja ugašena vala
Potrajala tek tren
Iščezla s njegovim zlokobnim lađama.

Dok su se izmjenjivala
Jedan drugome na plećima
Satrta krda
Konja nevještih rzanju,

Hrvatski baršun
Dunjina pogleda,
Koji zna kako ga unazaditi za tisućljeća,
Kako ga ukloniti, kamen
Nakon uobičajene vrtnje
Od jedne zalutalosti k drugoj,
Ciganka u asijskome šatoru

Baršun Dunjina pogleda
Munjevit vraća nazočno milosrđe.

Eugenio Montale

JEGULJU

Jegulju, sirenu
hladnih mora što ostavlja Baltik
da stigne k našim morima,
našim ušćima, rijekama
što se probija duboko, povodnju nasuprot
od grane do grane a onda
od vlati do vlati istanjene,
sve više unutra, sve više u srce
kamena, provlačeći se
kroz rupičice mulja dok joj jednog dana
svjetlo odapeto s kestenâ
ne užge bljesak u kaljužama mrtve vode
u jarugama što silaze
strminama Apenina u Romanju;
jegulju, zublju, bič,
strelicu Ljubavi na zemlji
koju samo naše lokve ili isušeni
pirenejski potoci nanovo dovode
rajevima oplodnje;
zelenu dušu koja ište
život tamo gdje samo
izjeda suša i pustoš,
iskru što govori
sve započinje kada sve rekao bi da se
ugljeni, iver zakopani;
kratku dužicu, blizanku
one što ju optaču tvoje trepavice
i što tobom sjaji nedirnuta sred čovjekove
djece, utonule u tvoje blato, možeš li ti
ne smatrati je sestrom?

(Vihor i drugo)

POEZIJA

(U Italiji)

Od praskozorja stoljeća raspravlja se
 je li poezija unutra ili vani.
 Isprva pobijedi unutra, onda krenu oštro u protunapad
 vani i godinama kasnije dođe do nagodbe forfaitom
 koji neće moći potrajati budući da je vani
 naoružan do zubâ.

HERMETICI I POSTSIMBOLISTI

Mario Luzi

S KULE

Ova siva zemlja izglačana vjetrom u svojim plećima
 u svom galopu k moru,
 u svojoj govedskoj tisci pod jarmovima
 i gorskim lancima unutrašnjosti,
 u vrtoglavici s bedemâ, prevaljuje
 svjetlost, prevaljuje ljeta svjetlosti tajanstvena,
 prevaljuje jedan jedini usud na mnogo načina,
 govori: »Gledaj me, tvoja sam zvijezda«
 i u tom trenutku bode dublje
 srce trn života.
 Ova toskanska zemlja goletna i čista
 kojom hita briga onog što ostaje
 ili odrastao od nje se udaljava.

Svi moji više od četrdeset godina roje se
 izvan svog pčelinjega gnijezda. Traže
 tu više no drugdje svoju hranu, pitaju
 za nas, za vas uzidane u koru
 ovog svijetlog debla. I nastavlja,
 nastavlja vrtjeti smrt i život
 nježan i dušmanski, jasan i nedokučiv.

Toliko zahvaća pogled sa ove stražarske kule.

PREDVEČE

»Misliš, misliš da me poznaješ« glumi ona tobož govoreći u vjetar
 a motri prema suncu prašinu
 gdje mètē pustim bulevarom.
 »Pripadaš odviše sebi« navaljuje s optužbama
 produžujući mŭku odlaganja
 onaj dio nje koji se i dalje rve
 utučen i alterira u zaustavljenim kolima.
 Ali zazvuči joj lažnim argument
 i zamijetim joj na staklu obrazinu
 što gasi ispuštenim
 osmijehom riječi tek izgovorene.
 »Oh, od toga si i odviše prepatio« dodaje zatim tek što ne donoseći
 cvijeće
 na mjesto, nekakav koprivnjak, gdje me je razapela.
 »Utaman« promrmljam više no od grižnje
 dirnut onim tonom
 uporna, bolna osjećanja;
 i sada bih htio da joj ne ispadne nedostojnim
 tražiti u drugima razlog
 svoje nesreće, makar to bila i moja krivica.
 »Utaman« i dođe mi ne znam da li iz sjećanja
 ili pak iz sna slika nje
 krhke, ukočene u njenu stasu, kako gleda rijeku
 s ruba a, malko onkraj ušća,
 sivi lāk mōra kako tamni.
 »Pusti to« kaže ona glasom nekoga koji se vratio
 poslije odsustva godinama na to isto mjesto
 i skuplja ratni plijen ostavljen u druga doba, nakon poraza.
 »Zašto nije u našoj moći da dozovemo«
 pitam se ja iznenađen što je tu nepomična, na sjedalu pored.
 »Kako se može sporazumjeti bez svjetla nade?
 Jer nadu ne možeš vratiti« tumači
 njen zaleđeni muk bez borbe
 dok spušta odrešito ručku
 i baca pogled ukoso, visoko na zgradurinu koja će ju uskoro
 progutati.

ZARAVAN

»Jer sam se rodio kao čovjek«
 mrmlja on videći je kako laže
 a kako ne gubi ništa od svoje draži
 baršunastih i opreznih pomaka
 i u međuvremenu odvraća oči od nje kao da proniče
 narav tla koje prima
 ljupku a dvoličnu životinju što mu stoji ispred izvrćući.

Ona se šali s drugima, ne znam koliko nesvjesna
 da onu istinu krvari
 od istom jučerašnje sreće i od svoje odrešite nade žive od svijesti.
 U dobi je da oda u potpunosti ovaj udarac — kažem
 i gledam njegovim očima onaj komad
 polja čista na bražuljcima
 sabiranje sjenâ u kotlini sučelice
 a dolje donji dio predgrađa i rijeku.
 »Misliš da je moja duša u miru
 radi ono malo godina što ih imamo povrh i umjetnosti«
 obraćam se njemu u svom múku
 kao da me zanima to uspoređivanje
 a ne njegova cijelost kristalnoga stakla
 rasprsnuta sva u komadiće od prvog sudara.
 »Da, jer sam se rodio kao čovjek«
 ponavlja on a da mi i ne upre u lice svoj skamenjeni pogled
 a ja ne nalazim riječi da ga utješim,
 ćutim jedino ujed prijekora
 što mi dolazi od one mlade boli, bez zaklona.

»Aoj, ne strijeljaj me u ovom ni u drugome vidu.
 Ne riječi mi promjenu i život« sijekaju ushićene
 a tužne njene oči
 kao da je ugledala dolje uz okuke
 nas ostale posijane njenom vožnjom i slištene.
 »Duhovi prirode još uvijek zbite, zatvoreni objavi tajne«
 sine nanovo ova pomisao
 shvaćena od nje i smetnuta s uma
 dok se on čudi okrećući se k onom neulovljivome ognju
 ne znam da li kao pas
 koji se digao visoko prema grožđu na kakvu portalnome frizu ili
 kao u zasjedi na zmiju.

Ona šuti, fiksira ga iz skupa što ju gura i kolje uokrug
a između vjeđâ i jagodičnih kosti spušta joj se hlad.

Romeo Lucchese

ČVORČIĆI

Kad jesen stigne čvorčići dolaze
u jatima u valovlju u oblacima
u piramidama u kuglama u rombovima.
Dižu se, crni vatrometi,
pucaju, strovaljuju se u bljeskove,
svjetla, pahulje u slapovima
na sivobisernome nebu Rima.
Čvorci, čvorčići, ptice selice,
na tisuće i tisuće, eno ih tamo gore,
beskrajni pokrenuti plaševi, uzmahani
iznenadnim naletima vjetra
gdje tvore toliko različitih likova:
trokute, kitove, anđele, goleme
noćne leptire, tijare, ljevke, lepeze,
vrhove, guje, srpove, kišobrane,
oblike hitrih strijelaca*
ili labudova usporena kretanja
ili kerova ili krilatih litica
astrolabija,** apstraktnih predmeta.
S večeri se spuštaju na stabla u drvoredu
i duž obala uz Tiber, i zastaju u svađama
bez predaha među lišćem, svjetlima i tamom.
Čvorčići, radosno bezumlje, kristali
pokrenuti zapadnjakom pod zvijezdama,
pripjevi veselja, pijukanja
melanholije, škripa
vrata otvorenih u beskraj,
plačevi srdacâ u čekanju,
oplakivanja duhova protegnutih
među dolapima zvijezdâ... Čvorčići, o nomadi,
potoci među granjem, radosni uzvici

* *strijelac*: vrsta ptice, koja se hrani zmijama.

** *astrolabij*: drevna sprava za određivanje visine Sunca ili bilo kojeg planeta nad obzorjem.

kroz platane i rimske borove,
sutra ćete biti i dalje drugovi
noćnih sati usamljenog čovjeka?

(»*Almanacco internazionale dei poeti 1974*«)

VJETAR

Vjetar urliče divlje prema brdima
palačama, mostovima, kućama, spomenicima,
i zviždi, vještice potpirene na stotinjke,
dopre do bića što poprime
njegov barokni izludjeli oblik:
valovi i krošnje znaju mu neizmjernu žestinu
a ptice zalutale sumanuti krik.
Zaboravan, on ponavlja sebe
ako zavija vuk ili iznutra čovjek
u zvjerskoj svojoj sljepoći
mržnji, ratova, izmijeni glas i pretvori se
u mio lahor među jalšama
tako da sunce i mjesec budu jedan jedini
neprekinuti zbor hvalospjevâ životu,
ide se radosno sutrašnjici ususret.

(»*Almanacco internazionale dei poeti 1975*«)

Umberto Bellintani

I NASTA NEIZMJERNA SVJETLOST

I tada se Krist uspe na Kalvariju
plačući plačući bez i jednog povika,
a neizmjerno mnoštvo slijedilo ga
šutljivo, postolarâ,

i starih prelja
praljâ i kljastih
odrpanaca,
starci i djeca i psi
pognute glave, i jadne drolje
s pùti u dronjcima. I nanovo kljasti.

I psi i ovce. Skitalački. I psi i ovce.
 I čitavo jedno mnoštvo neizmjereno a šutljivo,
 plačući plačući bez i jednog povika,
 sivo, bez završnice, krivulja.

A ispred: metalne povorke vojnikâ,
 tri po tri, sve dok se ne stigne na vrh
 Kalvarije, dok se ne stigne
 na vrh gore,
 danas, sutra, kroz vijeke vjekova
 plačući u plaču.

(»Poesia italiana del dopoguerra«)

MOJ SIĆUŠNI ZAMETAK VELIČINE

Moj sićušni zametak veličine
 htio bih da vrišti poput
 ovog ognja u nebu koje plamti.

Poput oblaka,
 poput divovske platane što se zapali o zalaz,
 poput velebne smrti gorostasne zvijeri,
 poput prašume.
 Ali moj sićušni zametak veličine drže u kavezu
 kao kakvu gorilu.
 A bojim se da jednog dana ne polomi ove rešetke
 i umre poput uboga
 kôsa bez krika.

Kako li volim oluju želio bih vidjeti svijet
 gdje se uvija u oganj,
 a svaki čovjek da vrišti od ushićenja,
 svaki čovjek da je požar u požaru,
 a u jutro jedno urnebesno jutro,
 bubnjavu ratnih doboša,
 uragan.

To bih želio.
 Ali u svome dnu nisam doli plaha grlica
 što guguče krukrù i bježi
 na kakav blagi udar rukû.

ALI ZBOG OVOG SMISLA ZA
ŽIVOT MI KLIKĆEMO
ČAK AKO SE PLANET

Ali zbog ovog smisla za život mi klikćemo čak ako se planet,
evo, urnebesno praskajući raspe nebeskim
prostorima i iščezne; mi
ne više priljubljeni uz bijedu malodušnih tužaljki
gledamo na život i na smrt opijena srca
kao netko što vino ispi nadušak od veselja.

Pauk i muha, i zvijezda i vjetar i tutnjava vulkana,
a toliko prostora je u nama i beskonačna
pučina očiju, one zvijezde
što idu i dolaze ćurličući u noćima
slavujâ.

Dakle mati, ne plači ako sin zaplače i izvadi
i zarije u vlastita prsa nož.

Dakle mati, veseli se kao
kad bijah dijete i trčah vrtovima
raskriljenih ruku da obujmim svemire
u malom i u ništa prostorâ i leptirâ.

STABLO

Stanimo na tren, prijatelji.
Ovo stablo bilo je
kada još nije bilo
naših očeva ni predaka nam.
I evo ja ćutim da mu nešto dugujem,
ali ne znam što, prijatelji, ruka pak
moja evo bliži mu se i miluje ga,
i sva drhti moja ruka, prijatelji.

/Među tisuću možda jedno lice/

SUZANI GLAVAŠ

Bî doba kada bijah Bog
i onda napravih kravu
koja izgledaše krokodil

ali ljepši od krave
ljepše od krokodila

Sada se ono doba rãja
posve već rasulo udaljilo
i ja više nisam bog
što onda napravi kravu
koja bijaše lijepa kao Bog.

5. siječnja '74.

/Neobjavljene/

* * *

Vi nikada nećete ni zamisliti koliko je lijepo
i koliko životno
stvarati skulpturu.
Više od sunca.

Lijepo je sunce, i planina i more.
Išao sam jedan dan po suncu
promatrati more.
A more bijaše pustinja
u suncu.
Onda ruke počеше oblikovati sunce
i sunce nastala od kamena
i kamen bje zlato sve.
Zatim bje sunce bika
a u múku kamena bik bje od kamena
i njegov rik.
A u múku kamena bik bje
osamljena planina
u dimenziji bika
i dolomitske planine.

Ne bje nikad večer ne bje nikad noć onaj dan
a u modru múku bik bje od granita
i od granita pogled.

Vi nikad nećete saznati koliko je život
stvarati skulpturu.
Ni kolikom svjetlosti sija zemlja.

1975. ili '76.

Margherita Guidacci

SLAVA RAŠKAJ*

Tóne i tóne osamljenosti:
što si drugo primila od života,
Slava Raškaj? Ti nisi mogla podnijeti ih
ili ih skrenut od srca

i stvorila si od njih krvoločno blago
kojemu si postavila za čuvare
žene poput tebe mlade,
poput tebe osuđene na mûk.

Rasipala si crveno i žuto njihovim haljinama,
sve najzvonkije boje, kako i priliči
nekom što očima ne samo vidi,
nego i besjedi (nemajući drugog govora) i sluša.

Potom, kada ti više ne bjehu dostatna ta lica
zblenuta a bratska, te naprasite haljine,
naslika veliko jezero, gdje bi svaku Ofeliju
gurkala njegova struja,
a htjede ga silno tamnim i dubokim,
opasa ga gluhonijemim obalama,
razasu po njem jastuke od lopočâ
kako bi sigurnijim bio počinak,

uroni u krilo odsustva
(samo zagonetne ptice bdijahu).
Ono jezero to je tvoja duša spokojna a očajna
zbog nas što te danas volimo, Slava Raškaj.

* *Slava Raškaj*: samouka hrvatska slikarica (1877-1906). Margherita Guidacci donosi o njoj pribilješku: »Slikarica prošlog stoljeća, vrlo kratka i tragična života: gluhonijema od rođenja, internirana u ludnicu, umre sa svega dvadeset i četiri godine, od tuberkuloze. Rijetka djela što nam od nje ostadoše spadaju u najsnažnija i ona koja najviše zadivljuju u Galeriji moderne umjetnosti u Zagrebu.«

PIJETAO

*Ivanu Lackoviću**

Pijetao je veći od zaseoka,
veći je od šume,
veći od polja,
jer njegov glas sve ispunja, sve obuhvaća.
Svaka stvar na koju padnu njegove note
mora silom odgovoriti.
Naša krv vrti se mahnito
s vjetrokazom tornja (što ima pijetlov lik)
svaki grm u cvatu otkriva
boje i zavijutke pijetlova repa;
čak i sunce, dižući se iznad brda,
samo je goruće oko pijetla!

PROTUSLOVLJA ZEMLJE

*za Nikolu Šopa***

Zemlja nas drži i zemlja nas uništava.

Zemlja je pòd živih i tavan mrtvima.

Nosi mila viđenja: bijela goveda pašnjacima,
drveće, žetve, sela.

No ako li se odroni odjednom
uzapti nas u tijesan i mračan pravokutnik.
Tako je onda teška, i u njoj mi tako teški!

Ima mnogo načina, da se izgubimo zemljom,
a samo jedan, mislim, da ponovo se nađemo:
onaj što ti nas učiš (blagoslovljen bio, Nikola)
kad pridaješ svojoj tamnici
značenje i dimenzije planeta.

* *Ivan Lacković*: Ivan Lacković Croata, suvremeni hrvatski slikar naivac, poput svojih sunarodnjaka Ivana Generalića, Ivana Večenaja ili Ivana Rabuzina, poznat već širom svijeta.

** *Nikola Šop*: suvremeni hrvatski pjesnik (rođen u Jajcu 1903, umro u Zagrebu 2. siječnja 1982.) o kojem autorica M. G. kaže u svojoj prabilješci: »Njegovo djelo (među najvažnijima u našem vremenu i to ne samo za slavenski krug) pokazalo je, osobito u drugom poraću, iznenađujuću sposobnost obnavljanja, orijentirajući se u 'kozmičkom' smjeru, gotovo u nadoknadu i otkup za posvemašnju nepokretnost na koju je pjesnik godinama već prinuđen radi svog zdravstvenog stanja.«

LJUBAV DOLAZI KROZ ZRAK

Ljubav dolazi kroz zrak. Drugi način
ljubavi? Dà, a isti — starodrevni, vječni.
Jer kad se odvoje tijela
ljubavnikâ, ostane netvarna jedna nit
da ih vezuje: pogled, dah,
potom sjećanje. Stoje tada
jedno sučelice drugome, i svjetlo su
jedno za drugo i vjetar koji je Duh
i živi preko raspadnute pûti.

MIRIJADE OGNJENIH TOČAKA

Mirijade ognjenih točaka...
Pâle se na silnim razdaljinama
ili bljesnu iznenadne pod našim spuštenim
vjeđama, crvena stiještena zrnca
u mogramu krvi?

Kako odgovoriti
na te znakove, oblikovat iz njih
nove alfabete? I jesmo li
mi sami oganj ili mračan mu pozad —
meteori odapeti u noć
ili crn let između svijetlih pristaništa?
Siguran je samo plamen, kao što je siguran njegov obrub
vječno pokretljiv — ništa drugo ja od tog ne razumijem.
Ali netko poznaje dublje njegovu bît
i istražio je svoje goruće srce
i rojeve zvijezdâ. Zato njegove riječi,
i same oganj tanani, zadivljuju
onog tko ga sluša, i u kratku razmaku dozovu
čitav svemir: kao sada
u ovu sobu gdje te slušamo,
razmatrajući tvoju pobjedu, Nikola,
i odmor astralnoga putnika.

Giovanni Giudici

NA TRONOŠĆU

Cak — i hromim jednim skokom
digneš se na tronožac s kojega od prve
iz igre pokazujući da je igra
glumiš neodređena dvonošca i okom.

Krilat između avlije /zbog vonja
i vjeđe nabrane što rado bi
zatvorila se odozdo nagore/
i nokturna — ali neratoboran ali ne grabežljiv.

Ali o tome vidjet ćemo — zasad
smo na tronošću gdje ljudski
tečemo kao tipkama noktići
kušamo note razdraganosti.

A vonj će doći s jelom snom i dalje.
Svejedno na tronošću igramo
majstore uloge koju hinimo.
Od nas će biti trup i smrti ralje.

Digni se i ti ne želiš li uginut od maloumlja.
Navuci ljušturu od kàke.
Oblijepi se paperjem od pernice.
Ima suharja i ušadi za koliko hoćeš stalaka.

Skvrči u svoj trbuh
šapice, opusti rīt i leđa,
ujedi zrâk da misle kako zijevaš
i ne drže se uvrijeđenima oni što tu prolaze.

Njuška buldoška generalnog sekretara.
Atlantska njuška. Njuška specijalne.
Lisičja njuškica najtupavijega.
Na zidu ljubavi i jada.

Ukopaj kratak vrat
u zaštitu podbratka protiv eventualna udarca odozdo.
Dolje oči — ali ne posve slijepe.
Ismij živinu lakrdijaša.

Na tronošcu bjesmo jedan.
Na tronošcu bjesmo dva.
Na tronošcu poblesavjeli i zakopani.
Nebrojeni pâni.

Iz »Autobiologija«

BEATRIČI

Beatriče na tvojim dojkama ja sam na prozoru
popih se ljestvama od užeta
nagnut izvana u privremen položaj
unutar tvojih plavo staklenih očiju
unutar tvojih kapitalnih poroka
unutar tvojih drhtanja i zlotoka

Beatriče na tvojim dojkama ja uhodim
što rade posjeli oko stola
tvoje misli po slamnatim stolicama
goste što su tek stigli ili upravo odlaze
skupljeni oko žute svjetiljke
jednog što se smije jednog što sluša i jednoga što govori

Beatriče sa tvojih dojki ja gledam unutar kuće
iz noći izvanjske svjetlo preživjelo
u divljoj šumi što k tebi dovodi
od tave do žerave
krajnje toplotne ekskurzije moj prijesto
plus oganj za me tvoje tijesto

Beatriče — konstruktriče
moga nesretna blaženstva

Beatriče sa tvojih dojki ja dolazim istraživati kakva je
soba gdje bih stanovao
da li se isplate usluge
i dostaje li reda prije no što uđem
je li krevet prave mjere
za ljubav prirodnu i bez vjere.

Beatriče na njih dakle ne smiješ biti ponosna
više no na travu livadu kojom se opružamo

moglo bi to biti prnje nemoj ga izlagati
 za blago što ga treba otvoriti zadivljenim pogledima
 tvoja priprosta dobra sredstvene koristi
 služe mi kao podvoj

Beatriče — od glagola beare
 opća imenice singulare

Iz »O Beatriče«

OPIS MOJE SMRTI

Budući da je sada već bilo pitanje sati
 A bio je nov zakon da smrt ne bi izazvala zakrčenost,
 Stigne obavijest da se javim
 Izravno na mjestu gdje će me pokopati.
 Događaj je bio važan ali ne i težak.
 Tako da mi moja žena sama reče: spremi se.

Bio sam dijete koje prate k zubaru
 I koje bodre: budi muško, nije ništa.
 Zato u skladu s uzorom dotjerah se muževno,
 S doličnim odijelom, pogleda bezbrižna u držanju,
 Tek malko progutavši pitajući: još nešto?
 Bio sam ja kakav jesam ali malko siviji malko viši.

Odosmo pješke na mjesto koje nije bilo
 Ono što normalno mislim da bi trebalo biti,
 Ali u selu blizu mojeg sela
 Na terasama uz more koje gledaju na zapad
 Bilo je lijepo sunce ne vruće, malo ljudi,
 Ured jedne gospođe koja je izgledala kao da me već čeka.

Izvolite sjesti, nasmiješi se malko birokratski,
 Reče: molim tamo — gdje je lijes bio spreman,
 Položen na zemlju o bok, od presajna drva
 A u njegovoj šupljini u polusjeni ja izmjerih svoju visinu.
 Pomislih drvo kao što je ovo tko bi mi uopće platio,
 Možda u znak poštovanja Grad ili Država.

Od tog crvenkasta drva bila je i naprava
 Za ugradbu u lijes, koja bi me trebala dokrajčiti.

Bit će manje od hipa — zajamči mi gospođa.
 Moja žena stajala je pozorno kao tko nešto kupuje.
 Bila je neka vrst garote ili kakvo drugo mučilo.
 Bilo bi mi skrhalo vrat na kvrc pri zatvaranju.

Znao sam da sam bio obvezan ne plašiti se.
 A onda nakon cijene nađoh izliku za kosu
 Pitajući da li će me obrijati
 Kao jednog kojeg vidjeh uzaludno operirana.
 Žena kimnu glavom: neće biti ništa,
 Nije to problem, ne ponašajte se kao dijete.

Možda zato što sam plakao. Ali na to rekoh: dosta,
 nek plati tko mora, ja molim ispriku za smetnju.
 Iziđoh iz mjesta i nanovo se spustih ulicom,
 Nije važno ni ako je bilo pitanje samo sati.
 Bilo je lijepo sunce, htio sam doživjeti svoju smrt.
 Umrijeti moj život nije bilo prirodno.

Iz »O Beatrice«

Enrico Bonino

KATEDRALA BOROVA

Na tvoja zelena krovista
 bacam široko zvukovlje srca,
 glazbu orgulja
 što ju stvara vjetar, slobodan,
 iz tirenskih pećina
 večeras.

Padinama tvrđe
 stāsā mlada trava
 i treperi ljubica, nježno
 me miluje jaglac
 toplim ovim suncem.

Vraćam se svojim godinama,
 stihovima svim.
 Mojim zemanima preplavljenim plaćem
 i svježim ushitima,
 mojim ludim nadama.

Zeleni jedan Krist
 širom otvara svoje smaragdne okvire
 u susret lahorima,
 pjevu pticâ
 što gnijezdima bogatē krovišta
 i uspomene.
 Nanovo mi pjevaju u srcu
 s utihlim
 zborom mališanâ,
 u jednoj ligurskoj crkvi
 koja raspolavlja more.

(*Neobjavljene*)

TVOJ MUK

Osluškujem glazbu
 tvoga mûka:
 to je kao da
 iz perivojâ svijeta
 izvija se noćni pjev
 vodoskokâ.

(*»Živa hrid«*)

ELEGIJA VELIKOG SJEVERA

/ulomak/

*My heart's in the highlands
 my heart's is not here
 my heart's in the highlands
 a — chasing the deer*

Robert Burns

Moje srce je tamo gore, na Velikom Sjeveru,
 moje srce nije tu,
 moje srce je onamo, na Velikom Sjeveru
 gdje živi i umire čeljad Laponije.
 Gdje mi lišajevi snježe u srce
 pečal mahovine i sobova,
 gdje fjordovi padinama bezdanim
 pljušte u maglovite, vodene tundre

i u ledu je život
 a vjetar mu je krv,
 gdje led ima limfe zelene
 i klija kamenje.
 Moje srce je onamo,
 moje srce nije tu,
 moje srce živi na Sjeveru
 gdje utrnuta lula
 križ je grobovima
 — stijenama krutim u vječnost —
 gasi se vatra a sob i dalje lunja.
 Pokopajte me tamo
 gdje lišajevi snježe u srce,
 gdje se ne iskapaju grobovi
 nego te pokriva samo snijeg
 — o mek ogrtač
 koji nije težak —
 a patuljasta breza ostavlja prostor liticama
 tamo gdje se moja koliba od treseta
 procvala travama
 ðglēdā u barama, pjeskovima ljuskarā
 djeci plimā i osekā,
 prostranim mjesečevim otocima
 gdje se rijeke toče leđima
 lososā,
 more siluje bokove planina
 i prodire im u djevičanske provalije
 /nečujan koitus ih plodī/
 a snijeg je tu.
 U pustolovnu srpnju snijeg je tu.

O Hammerfeste vjetreni
 s tvojom lednom lukom, vijencima
 što vijore izigravajući radost,
 tržnicom kupolā sa cvijećem,
 s tvojom trokutastom crkvom,
 crnim otokom, kuglom što kazuje
 Nordkapp:
 BRODio je BROD u SNIJEGU...
 svježa moja uobraziljo,
 moja uspomeno ljubavi —
 o nikada ne ocvala...

Kåfjord — Honningsvåg — Nordkapp
 kućice oslikane, polumjesečasto smještene,
 sada bijele... »SIFI Sommerhotel« ugrijan...
 trajekt boje rđe...

Moje srce je onamo
 gdje sobovi plivaju
 u tečnoj mješavini šumskog voća,
 vjetar je životna limfa krvi
 a bijeli šatori otklopljeni
 puše se;
 zvjezdoliki fjord Alte
 teško je kapanje
 među rogovima jelena
 a siv usjek osrebrena škriljevca
 među gležnjevima kamenih rezbarija...
 bio jedan mačak. Jedan jedini mačak: jedincat.
 A preplanuli bakalari proždirahu zrâk.
 Crkvica jedna samotna poput lišaja
 oplijevljela — ostade joj trag utisnut
 u stijenu.
 Crni rt izvan Honningsvåga
 tišine plimâ i osekâ
 galeb tu i tu:
 moj Sjever meni je u krvi,
 meni, Laponcu Sredozemlja...

1991/1992.

Dianella Selvatico Estense

U KRATKOM KRUGU

II
 Krûži duga gúja ûma
 a strah uokolo
 raste i dalje.
 Kruži zemlja nebom
 i sav moj život okreće se
 kao unutar prozirne neke kugle
 odsutne u misli kao što su
 samo turbine na suncu

bezmjerna vrtoglava spirala
i više ne znam
opstojim li uistinu
u bistrini
ovog ravnodušja što užasava.
Kruže dani ljeta
pokrili su sve
samo mene ne
što ginem
ušiljena
a kao neopstojna
u oštrici svijesti koja sijeва.

(U kratkom krugu)

VII

Ja, nevjerovana
bezvjerna
poderana razbijena
okrvavljena sva
stiješnjena između zubi i srca
ali nikad napuštena.
Ja nepoznata
dužna možda slučaju
kamen pustolovina
žila neba
pepeo i zemlja
ja.

X

A nije moja povijest
koju pričam
to je povijest sviju
pa i moja gdje se tisućama ljetâ
ja prepoznajem
i opetujem
sva.
Svaka povijest koju ćutim
moja je
i pogađa me
ali ona koju uistinu
nosim na sebi ja
živim ju i umirem
sama.

XVII

Tijelo zna
ono što je svijest zaboravila
tijelo
ovaj čudan omot
biljka otajstvena
trsi se živjeti uporno
mukla nepomičnost
tvrdokorna
zbog ove povijesti zaboravâ
bez isprike za vječnost
s toliko životâ što bili su
moj jedini život
samo jednom isti jednak život
što iscuri
silom misli
u potopu jasnih dana
gdje se s lakoćom uvući
no tijelo zna
i kao napušteno
prepušta se živjeti
do iscrpljenja.

XVIII

Ujedima zalogajima
iščupati i srce van
noktima
kao kukom
da više ne trpiš
pokušati
skladišteći otpatke
slojeve memorije
zaboravljajući uru
neku sjenu neki san i stop
počivati
iskopati neki svijet na dnu srca
i strah unutra
što traje i odupire ti se
još uvijek
izvaditi istrgnuti
ljušteći
tisuću talogâ
moréne ledenjakâ

pećine,
ali ne skrivaju blâgo
skrivena si ti.

XXXIII

Ja nîti ne znam
je li kušnja
ova moja teška
ljuta bol
koju oblačim dan za danom
i noću, ili želja
što mi stoji unutar
uvijek
kao drevna nazočnost
a ukorijenjena.
Samo da jesam znam
u ovom nepokretna bez poćinka
odsustvo imena
privid
lijepo ravnodušje stvari
a ruže i dalje cvjetaju
u mojoj bijeloj sobi.

XXXV

Već se pripremaju osmijesi
duž nogostupâ, a izlozi se
otvaraju pogledima
trgom bacaju bijele ruže
i mlazevi se
mijenjaju u srebro
razliježu se razdragani glasovi
a ulicama centra
s praskovima smijeha
ljudi navlaće
lažno znamenje sreće.

XXXIX

Mjesećeve sjene
ne rube sabljom zemlju
izdužuju se mrke u srce
nisu krhke uspravne nego duboke
kao valovi na dnu

a čarobna svjetiljka praznina je
neprolazna noć
smrt nikad nije prijetvorna
nego golema crna katedrala
varaju uvijek váge
čak i one olovne
ni utroba anđelâ ne odzvanja više srebrom
to je moj čas
ćutim ga
i obasjavam prozore
da priviknem se na te
žvačem ljubav poput glavice češnjaka
ne čitam večernje novine.

XLVIII

Glas sam ponekad
bolan jedan smijeh
s toliko muke unutra
i toliko ljubavi
što darivam je drugima
ne mogu bez toga
ali sada znam
mora i to biti
i bol je osvajanje.

XLIX

Znaš, kao što umire cvijet
milo a s dostojanstvom
i sva ljepota stvari
može se tako starjeti
može i umirati
tako
milo a s dostojanstvom
kao što živio je cvijet.

Loredana Bogliun

MAGORNJA

Dolje među kamenjem Magornje
naš usud zrcali se u moru

a od neugledna polja
očaj je u cvijetu zalaza

Unutar kućâ tjeskoba
ostaje sláđiti dušu

a vani mir tišine
kûpa brige izmorene

Kroz pukotine štakori

Lijep je spust slobodnim pedalima
a onda u Magornji
vjetar među maslinama

POD VÁLOM

Nosim unutra more
s ispod vála
pjenom tom
što raste tanana

Mala ribo
s namreškana dna
stvorit ću od tebe veliko srce
bezdanâ utrku hitru
disaj pahuljice
pod krilom koralja
Susrest ćemo naš dan
závojima tvoga svijeta

moja mala ribo skitnice

Reci mi da si sretna dostatno
kada na obzorju zagrliš
misao o moru

Zacijelo još će putovati vlakovi
i svjetlucati otajstvene
oči dalèka cvijeta

SUSRET

Ne ženi se
na radost
što me vidiš pokraj
Kušaj
lîk u bijegu
ludovanje masline na nebu
Trči za mojom
težačkom dušom
slušaj ševu
cvrčanje ljeta
ne reci o nama
lahoru
proljeća
Zatvoren u jadovanku
drugog nekog doba
i ure te u pristizanju
od mene nadu imat ćeš
i moje neoprezno sjeme

Adelia Biasiol

IDUĆI K UDOLJU

Vlak više ne juri kroz lipe
a nagingući se van ne mirišu bjegovi
neminovni povratak
sada se tražimo vrijeđamo se
iz kafića u kafić
s ovom željom za lipama zrâkom povjetarcem
ima je u svima
navikli smo piti i pušiti
i odabrat kutak najtužniji da spavamo
ironiziramo i ljubimo neko lice neki život
jer fali jedno jer je drugi izgubljen
potok nas ne primiče k brdu
s njim idemo k udolju
zvono nam ne nosi podne
lastavice također kasne u proljeće.
Sada kad smo toliko toga uništili

sa svim srušenim što smo ismijali
 bit će dobro da zasadimo lipu
 da gledamo sunce u podne.
 Bit će dobro.
 Uvijek su trud i smrt
 iznevjerili.

kolovoz '75.
 (»La Battana«)

MUŠKARČE MOJ, KAKAV UMOR

Vratio si se pa s tim?
 vjetar je dahnuo
 žalosti ima uvijek
 stol se pokrio igrom i parama
 prljavo rublje opralo se
 mjesečni računi stigli su
 našla sam Irenu u Discu gdje se drogira
 a Borisa na zidiću kako povraća
 otkrila sam nešto užasno
 što je možda voljeti sama
 uvijek sama s tobom ponovo dalekim
 nisam te sanjala nisam mogla
 a i što bih od tolika jada
 osim pjesme očajanja
 Čovječe moj, pa tko si ti
 tko te porodio
 kakve su te mlake opsjene odnjihale
 i kakvi sudari oblikovali
 a o meni, što o meni kažeš?
 Čovječe moj, pa tko sam ja
 znam dobro da imam majku koju ne valja rastužiti
 kojoj ne smijem govoriti o tebi o sebi
 ni o čemu i ni o kome ona bi od tog umrla
 i klečeći me zaklinjala da umuknem
 o nakaznostima da zdrobim mušice
 da raspremim da skinem prašinu
 kako bi pri vašem povratku, muškarci
 sve bilo na mjestu sve sakriveno
 sve nezamislivo sve nezaslužno
 osim vašeg krupnog prisustva za trpezom

i teška sna na čistim plahtama.
 Muškarče moj, pa tko sam ja, za što sam sposobna
 od čega živim? Od života, reci mi
 od života a što je on osim nijema nazočnost
 koja uznemiruje kojoj se plješće za rođendanâ
 diplomâ svatova a nijeće ju se u osamljenostima
 u smrti u napuštenostima?
 Muškarče moj, kome trebam govoriti, koga to mogu pitati
 i pod kojim mostom mi je dopušteno urlikati
 i u koju od provalijâ survati se
 kojim snom mi je dano spavati
 poznaješ li jedan, ti, izvan onog vječnoga
 i tko ti jamči istinu?
 Muškarče moj, idi, bjež'
 radije da si daleko
 da otkrivam sama i da psujem
 i da se kotrljam i da brzo tako brzo umrem
 kakav umor, muškarče moj
 kakav umor i kakva zabluda...

travnja '76.

Grytzko Mascioni

VEČERA S ERZOM

(o dvadesetoj obljetnici)

Grabežljiv s licem smrti
 u graji banketa,
 bijela avet, digao se Erza Pound.
 I bî odsutno psijukanje ćuh
 strahoštovne pozornosti: vates govori?
 Ma ni slučajno. Ubrus mu
 padao iz rukû, tepanje neko
 pritiskivalo mu usne,
 gûba tišine cjelivala ga,
 učinila ga bila svojim.
 Tako sam ga zavolio
 — sjenu što ide što je išla gubila se —
 više no da je kao jednom previše
 (čak previše) govorio.

Origlio, 1989 (Cittadella, 1969)

OBASJAVAM SE CRNINOM

I kada bih te kakva blagodat čuo
 reći a letjela bi k pohađanim mitovima
 ustoličenih pjesnika, ka čudnoj sreći
 što me zapala da ih vidim i čujem,
 obasjavam se crninom, odgovorio bih,
 beskrajnomo crninom: a ti me nisi razumjela.
 Ali jezero bila je ista grka kaljuža,
 crne suze jedne drevne večeri:
 Ungaretti što prost što napit
 ismijavao bi Montalea, tako malo
 muževna, govorio nam, i oponašao bi
 njegovo drhtavo mlataranje, nabrušeno
 slabašno dahtanje, mekušasta obraza.
 I u takvu jadu smijeh ulizičkih
 su-gozbenika rastao bi. Kako li prevarena
 naša lakovjerna mladost.
 Jadnih li, naivnih,
 bezočnih učitelja. U grlu
 zamiralo bi isprazno vraćanje stihovima
 preplavljenim balavim prpošenjem
 pjesnika lakrdijaša koji se zaklinjao
 u svoje moćno bludničenje.

1988.

SJENICA I MAČAK

Sjenica gizdava sumnjičava na jezeru
 slijeće okomito s bukava
 Carnaga:
 spora grgòljī u grlu máčku
 zblenuta bol za onom bojom
 što frči dok zamire
 u izmaglici dubravâ. Još jedna meka
 zima stàri nas dràgā na vjetru
 što mimòhodi otpalim lišćem kestenâ,
 golih prstiju pakla, pomalo kandžastih
 u smiješnim čekanjima ničega
 Pa na što žališ se? Pohota
 sada je ugriz smalaksao. A ti, skoro dokončan,

neizmjerne ispraznosti mjeriš
 posljednje svjetlo što ćeš znati, jasno
 vjetrovito plavetnilo što te odmara
 od svakog shrvanoga htijenja. Napokon
 ništa života vraća se ničemu,
 sjenica što te rastužila
 blijédī,
 gubi raznobojno perje a zbunjenost
 koja bī više biti neće, blaga smiruje se
 na neprozirnoj vodi jezera u Origliu.

Capriasca, veljače 1988.

NEOREALIZAM I EKSPERIMENTALIZAM

Andrea Carli

DOĐI DA VIDIŠ KAKO UMIRE CEDAR

Dođi da vidiš kako umire cedar
 na otoku ovog ljeta pogođen
 maglom i vjetrovima, kako prolazi u dugim
 teretnim vlakovima plombiran moj život.

Dođi da vidiš kako japanska mušmula
 vapi za prašcima
 ovog ljeta, i kako je uvijek postojan sumpor
 na peronu s kojega ti obično pišem.

Na jednoj željezničkoj postaji imaš
 još mūku više da podneseš,
 vlakova koji ne polaze, stvarī
 ratu nepotrebnih kao srce.

(U kraljevstvu srca)

PLAVOKOSI KRIMINALCI

Plavokosi kriminalci koji mi zadaju
 malo pomalo smrt sada navlače

na noge cipele bez čavala i idu
k djevojkama što žive u šumi.

Pod mjesecom nikad većim sada
love na pučini slatke morske sablje,
i dodaje pijeska s jedne
u drugu ruku, na žalu u Likati,
garavuša koju znam.

ROĐENDAN 1944.

Nosi u ustima jesen kao oglodanu
kost ovaj rujanski dan,
prvi. Prostro sam žičanom preprekom,
na sunce kojem već odviše oblakâ
stade na pût, bijedno izderano
ruho, vojničku košulju:

ispunjena vjetrom,
širi osakaćene ruke a vrat
kratko sagne na svaki list
što padne s osiromašenih česvina, ispijen,
šuplji lutak mladosti.

POMAMA
RADI JEDNE OMAŠKE U ZAPOVIJEDIMA
KADA SE RADILO O MOJOJ MLADOSTI

1

Nikada slučajno neka godina ne uđe ravno u povijest.
1943-u šibnu nam Badoglio.
Muškarci slobodni i gordi
koje javno bičevahu na hipodromu Maia Basse
po predaji oružja i barjakâ.
Runjava prsa spepeljena žigicom stražara.
Zatim kuhanu vodu tri dana zaredom
pod jabukama oko Merana.
Prikazahu vatru svom razočaranju
spaljujući ušljive planinske uniforme
i stupahu polugoli pobirući povremeno plodove

popadale rubovima ceste. Krotki,
 pustiše da im skinu sa zapešća
 satove — spomen na prvu pričest.
 Zbijeni popeše se u kola za stoku
 prdeći prostački domovini
 koju, nakon Bolzana,
 vidješe kako zaostaje s ovu stranu granice
 s njenom beskorisnom i tragičnom gustoćom
 svetaca, pjesnika i vojskovođa.
 Počeše urezivati na vojničke zdjelice
 mila imena vjerenicâ. Smrdijahu
 od vlažnih sfinktera popustjelih doskorašnjim sračkama
 kroz čitavu Galiciju a radi slatkih
 pokušaja bijega duž rijekâ i kolosijekâ
 pustiše se sustali poskidati
 nasipima obraslim mahovinom gradova kao što su Leipzig i Stettin.
 Dospjevši sudbonosno na istok, zatvoreni u barake, ne shvatiše još
 uvijek
 u kakav drek od rata bjehu upali.
 Otimahu se često o zalazu
 za prozor nad Pomeranijom.

3

Zima se raspade, zemlja bje dugo mljackava, golemo je
 govno u proljeće ona Westfalija. A muškarci
 kruti i užasni s bar jednim koitusom
 navečer u svoju osobnost, umorni dodavati rëpu
 i kriške kruha stisnutim homićima ozloglašanim uokolo,
 a ti isti homići iscijeđeni od vlage
 uvijek novih odnosa, začiniše treset između Fullena
 i Gross Esepea. Bivši strastveni pušači,
 bivši kurvini i kraljevi sinovi vidješe pravednika umirati
 i bivši nosioci odlikovanja za kakvo sranje na tuđem tlu
 pomriješe ustvari proljeće iza toga. Bivši svodnici,
 bivši poročni prefekti koledža, bivši animatori
 predstava za robijaše, bivše bijedne plašljivce
 koje uvijek izgarahu od želje da saznaju
 nije li se i drugima dogodilo usrat se
 u gaće od straha, bivši ađutanti majori,
 bivša govna od zabušanata, svi, u roku od jedva
 dva proljeća, zajebani. Pošteđeni
 od otkrića ženine nevjere

i od postojanja zakona koji je rezervirao 50%
 mjesta za povratnike u tramvajskim gradskim poduzećima.
 Poslani da zagnoje gnijezda baburača među brezama.
 Bivši pobjednici narodâ, bivši narod
 bačen na tle da stvara treset između Gross Esepea i Fullena.

(*Pomama*)

Giacomo Scotti

ČOVJEK SA SUNCEM

Čovjek sa suncem u kosi
 i očima od srebra — blistav mač
 Žena s kosom noći
 i očima od ognja ustima plamenim i srcem u ruci
 zavolješe se i bjehu moj otac i moja mati.
 Tako hodam u suncu noći
 sa srcem srebrenim i očima od mora.

Kanjiža, rujna 1967.

(*Boja naranče*)

VONJ TRULEŽI OKO NAS

Tu ćutim vonj truleži reče onaj
 kojemu je do higijene, očito, bilo stalo.
 I doista truleži je bilo:
 poneka smrt nevidljiva
 jedna daleka promašena revolucija
 smrt skrivena u nama...
 Nisam bijelac rekoh
 uvijek sam ćutio ružne mirise
 otkad sam se rodio
 Zatim se i drugi naviknu
 i zadah više nije ćutio nitko.

1967

(*Zastave spasenja*)

MORENA

1.

Gorka gorčina garava Mara gdje
naći ime što bi ti bilo nalik?
Marta što hara,
Marika nimfa plava,
Matilda snažna u ratu i u ljubavi,
Mira obožavana, Myriam,
Marino mora.
Tamna od sunca,
snažna od smrti i života:
zvat ću te Morena.

3.

Stižeš izdaleka,
slaziš s visina,
dižeš se iz bezdana.
Zastireš me kao nebo,
kao mir.
Iz tebe radosne dažde
zvijezde,
u tebi se ljubi svjetlo
i noć, Morena.

4.

Kada se osmjehneš i pružiš svoja usta
raspukne se mogranj.
Zapali se podne razvjetreno
lahorom sa livadâ.
Zubi su biseri
a dêsni čipka rumena.
Nît tvoga pjeva
izvor je voda.
U tvojim zapaljenim ustima
noć more doziva i mre od strasna iščekivanja
garava Morena.

8.

Laka ružičasta svilo,
mlako nebo
obavija tvoje drhtavo

tijelo praćke, a nježne
za moju žeđ plodne
grudi već se razlijevaju
od usta što klize
strovaljuju se dolje prema
svitanju što cvjeta i slavi
obred pradavni.
Zadrži me zadrži me
do večeri svilene,
bit ćemo i dalje slobodni
vjetar u vjetru
pahuljo Morena.

(Neobjavljena)

Izbor i prijevod s talijanskog: Joja Ricov

(Završetak u broju 10-12/2003)

NOVE PJESME

Borben Vladović

UTIHA NAJVIŠE KONAČNOSTI

Živim u gradu smrznutog jablana
koji se uzvisio do trećeg kata zgrade
Kada zapuše mrzovolja i kriva riječ
vrh stabla se njiše u vijku
kao završje zavičajne školjke
odakle stižu darovi južnih pržina

Na paketiću je crtež čaše
znak za lomno more
ali je unutra smotana vrpca
koja se odmata od vrha
vijka školjkine kućice
s mog kontinentalnog stola
sve do utihe najviše konačnosti

RODNI GRADOVI

Upisani rodni grad
rađao se prvi put uz zidine
raskoljene korijenom agave
Plač djeteta i fijuk cvijeta
isprepletao se u vodi
antičkoga glinenog vrča
Puknuće maternice mora

izbacilo je na dlan
obrambene bedeme
po kojima je skakutao
cijelo djetinjstvo do rođenja
u drugome gradu s rijekom
posred rascijepljene lubanje
srednjovjekovne urbane jezgre
I treće rođenje sasvim tiho
ulazeći kroz gradska vrata
s lavovima odvaljenih glava
koji riču prošlost
za njega sadašnjega

KOVANI GRAD

Leti panorama grada
ukucana u bakreni ukrasni
tanjur — suvenir bestežinskog stanja
Revers ima kukicu
za objesiti na zid
oronule reljefne zgrade
u trećem planu
kujundžijskog rada
Ovi tanjuri iz kojih jedemo
ulice, kućne brojeve, balkone
stvaraju glad a ne sitost
kad si protjeran iz dvorišta
punionice očaravajućih boca
svakoga napuštenoga zavičaja

NA PUTU U RIJEKU

Spakirao kutije od sutra
kišobran
i pripremio sve mokre stvari
jer tamo vječno teče plodnost
Polazište je od mjesta gdje
očekuje
povratak
u grad s kućama velikih oluka
jer tamo vječno teče tromost

Na putu preko pepelnih šuma
i propetih jezera kao tamni
konji
čije vode bruje dubinsko kretanje
jer tamo vječno teče zanos/t/
S vrha putovanja odakle po
platnu
živo igra slikareva kičica
marine
jer tamo vječno teče sitost

LUKOBAN

Pjene se uzburkane riječi
sustižu jedno drugo
valovlje slovâ i razbijaju
o betonske blokove nebodera
u kojima se ljudi kreću
kao po ogromnim
svijetlećim meandrima
Pokušavaju ptičji razgovarati
ali ih prepirke voze u nebo
ili bacaju pred luku
gdje ih dočekuje kamenje
lukobrana
razmješteno da usitni
preostali nalet istorodnih
među mirni privez

U SJENI ROMANIKE

Restoran iza romaničke
tri apside
na malom trgu uslužnosti
krvavoga bifteka
muškoga benediktinskog samostana
nekada na rubu grada
Sadašnji student umjetnosti
s važnošću vrhunskoga kuhara
kuša goveđi odrezak
prije no što ga preporuča

majstoru gostu
davnom autoru
onih lukova i finih stupića
na glavnoj apsidi
ispred restorana sa
svevremenskim jelima

PORTUGALSKE CIPELE

Portugalske cipele maurskog kalupa
podanički prijanjaju uz stopalo
što ispunja prazne obale
kao ocean uvalu nakon oseke

Ne gaze portugalske cipele
kamene ploče staroga Lisabona
ni mramor crkve u Aveiru
prepoznatljivog estila manuelino

Na nogama otišlog stranca
su portugalske žute ptice
i pjevaju kao odbjegli kanarinci
po romaničkim jadranskim
 prozorima
 postolara

TIJAT

Diram ga prstom
kao da nije preko kanala
kao da nije okružen morem

Izvire zeleno iz plavoga
kao da je tako jednostavno
naslikat slikaru makar
mu je kičica umočena u more

Kao neko pūce
odbijam ga noktom
po stolu pučine
dalje pa bliže k sebi

Koliko hridi kao kampanili
odzvanjaju kopnom
s kojeg mi je nedohvatan
Ti — ja — ti otok

PRŽINARI

Sitna kišica mraka
pada na mjesno pristanište
kojemu hrli i vraća se
brod pun morske pržine
U kućama tišina pred večernju
čuje se samo koji pljesak
vaterpolo lopte u gradskoj luci
kao udarac netopira
o broncu domaćeg zvonoljevača
S kampanila učestala zvonjava
zlatnog pijeska s morskog dna
odakle su, uostalom, izrasli
svi ti kameni zvonici
Pržinari s palube bacaju uže
za kratku noć
u ruke vaterpolista i pudara

BRNISTRA

Javljena je smrt
iz kraja gdje u proljeće
cvjeta brnistra — žuta spomen
na mlado more
Za izraze sućuti govoreno je:
moja najdublja brnistra
moja iskrena brnistra
Odzvanjalo je u polju:
moja stra, moja strana
brni, moja sestra
I kada se grko grlo
skupilo u vijenac
starina mu reče:
mi ovdje taj tvoj cvijet
kojeg ne moreš progucati
zovemo — žukva

PAPRATIŠTE

Gazio je kroz papratište
nogavica podignutih do
 molitvenih
 koljena
Ugibali se široki listovi
 dolaska
a sjenovite šume s tamjanovim
 vjetrom
u kamene se potpornje
 pretvarale
Kao moljcima izgriženi
 poplun
pružalo se bescvjetno
 polje
po kojemu do nežuđena
 utočišta
tabani čvrsto i nepovratno
 zelene dolinu

KONAC NA VJETRU

Kada tuljac za vjetar
skinete s kolca besputnog
 smjerokaza
na zemlju mjerenu geometrima
 duše
u tlocrtu će biti slika
omotanog konca oko mravljeg
 brdeljka
Taj konac uspomena ponekad
služi za vezivanje mliječnoga
 zuba
na mesinganu ulaštenu kvaku ili
 otpuhan
u moderno čišćenje naslaga
u pukotinama između caklene
 srditosti

SPOJNICA ZA PAPIR

Lajavac, lakrdijaš, pjenušac
 gonetalac, dobošar, gondola
 razvratnik, botaničar, jastuk
 matičar, strojar, prsten
 Svi su oni i sve je to
 spojeno u dva — tri papirića:
 lajavac se vozi u gondoli
 matičar ženi razvratnika
 strojar pije pjenušac
 dobošar udara po jastuku
 pa ne obavlja svoju dužnost
 botaničar kuje prsten
 lakrdijaš izrađuje strojeve
 Gonetalac svih njih
 može i drugačije spojiti
 trezveno ili svečarski veselo
 kao maj ka o rakijo!

!o raki]o, kao, o rakij]o
 kao maj, kao, o rakij]o!

ŠARE JASTUKA

Preko svake šare na jastuku
 kupljenom u mokroj od brodova
 ulici
 savija se po nekoliko vlasi
 jednobojnih od mrkline noći
 Svaka šara po jedan san
 upija
 iz sata u sat iz dlana u dlan
 carinika, carevića, crnoškolca,
 uličara
 I što na kraju kreveta
 podržava uteg od glave:
 jastučac, jastučnica ili jastvo?
 Uzorak na tkanini od
 sna

TRUPAC

Odsječen i okresan dio debla
stajao je u šumi iza igrališta
vertikalno zaboden u zemlju
Osamljeni trupac svemoćne
dječje oči
htjele su vratiti u stablo
pa s ljuljačke ga gledati
kako cvate i miriše po nebu
I držao se uspravno trupac
sve do popodnevnih pogleda
odraslih ruku
A onda je vučen po zemlji
otegljen među sipine od pilovine
te pošteđen za uzdužnu dugu
nemirne barke dječjeg kreveta

PSEĆA BRNJICA

Puno godina šetao je
sa svojim psom
po tuđoj gradskoj četvrti
Na znatiželjnu gubicu
nikad nije stavljana naprava
osim mjesečine kroz brnjicu
da ne ugrize dan
Vraćao se kući slinav
prije otkrivajuće zore
kako je uzdignuta repa
našao svoju ulicu
A kada bi se čovjek spremao
zariti zube, ujesti
njušku bi sapela ispletena žica
sjajna od kristalića kapi
neprimijećenog vlažnog lajanja

IZLAZAK

Izvija se priča, sudbina
iz taloga kavene školjke

Teku događaji iz šarâ
izmiču nežive stvari:
stol koji zaustavlja korake
sjedalica na visećem trapezu
Onda se naručuju
kapučinî — sve se briše
od otpornog traga rumenila
sa zamuknutih usana
na obrubu okrenute šalice
Spremaju se pudrijere
gase prhka sunca
kuća je blizu
datum je rečen
vidio se neki broj
na stijenci pored
kao nekog potoka
 nekog puta
 izlaza

IZLAZAK IZ KINA — KAZALIŠTA

Po završetku predstave
gledano iz udaljenog bistroa
ljudi izlaze iz kina
nekadašnjeg kazališta
u mrljama raznobojne odjeće
a da se ne osvrću na zgradu
svoj dvosatni dvojni dom
Po njihovim sporim koracima
spuštenim ili uzdignutim glavama
ništa se o prošlim događajima
ne može razaznati
Tek kad su se sasvim razišli
a oba krila
što su ih ispustila
se zatvorila
Po vratima se vidjelo
koja je njihova krajnja točka
Po-kretanja

GLEDAM U BRDO

Gledam u brdo
je li to moj prozor?
imam li kuću i stan?
Kad sam sve to steko?
a radio nisam drugo
nego mirno gledo
Djeca беру nezrelo voće
pa ga bace
al penjanje po drvu
bilo je ta slast
Gledam u brdo
ne hodam po njemu
suvijaju se grane
pod mojim stopalima
i od toga sam umoran
Stabla njišu mirisna doviđenja
padaju oštre iglice na put
i kolikogod se zabijaju u tabane
dok sam se po toj stazi penjo
/i/žuhki okus bio je slast

STARI KLESAR

Izdubio je duboki klanac
u zavičajnome brdu
kroz koji sada puše vjetar
i odnosi sve njegove obrađene
kamene križeve i nadgrobne ploče
Groblje nije njegov stan
on je smrti stalni podstanar
nitko k njemu ne dolazi
a svi iz sela od njega odlaze
Noću, kada se njegove ruke
trzaju od kamena otpora
probudi ga: tko će za njega
obraditi kruh koji se vadi
iz novog kamenoloma
I tada kroz stari usjek
vjetar zalupi drveni prozor
mekano kao zemlja poslije kiše
što primi teški mramor

ZAJNI ČKOMAJ

Zvonimir Penović

NEGDA

Sav ogluhel čkomeč
s pokojem zatuplen
odmekjen od kmičenja
na zorju se naletavaš.

S kmice na videlo
okol naokol
se dužji v početku
i krači na kraju
z jedne reči v drugu
koraki tvoji dohajaju i odhajaju.

Z okom te ni moč videti
kad si postal kmičem
kak noč.
Pozablen
z bledim licem
vračaš se nazaj k sebi
nagjen čez ponor od reči
di pokoja više nî.

BILO JE TO JEMPUT KAD SEM IŠEL PO HORVATSKOJ

Če je jesen lepih cajtov oprava
bi ma pamet kupila kilu jabuk.
Kad sem z njimi decu nadaril
nisem ni sam znal da je med zrelim jabukama
bila skrita jedna zvezda.
Najmlajše moje dete nedužno ji ovu zvezdu,
staršu od sih jabuk na svetu,
a ja po noči zestanem zvezde
kaj k njemu dohajaju i prenašaju mu dušu,
sim i tam po ovemu svetu.
Je, štel sem nekaj povedati
ali sad ni sam više neznam kaj.

ZAPREŠIĆ

Ničega preveč od Boga ni dobil
zato je kak drevo v čijoj srčiki
teče se ono najglavnije:
i jengov se glas ne zaletava v prazno
i niš ne dela prek mere
iak se to dela stalno.

Na jengove vusnice pune rose
naslajam svoje čelo,
z jengova srca name padaju udarci
kak mala krelut od leptira.
I zato
kaj mi v srcu i duši ostaneju uspomene
del bum v jengove lasi rožicu mojega spokoja,
rožicu ki nigdar nebu povenula.

Noć je svoju dušu prepustila jengovu pozablenju
sa obkružena zes zidim jengove prošlosti,
tajna ga jengova jop navek sterplivo čeka.
I po mesečini plazi
z velikim teretom na grbavom ramenu
i življenje svoje nastavlja v samoči
poslušajuč kak lišče šušti.
Z reširenim rukam ide se dale i dale od sebe

kak da išče boljše mesto,
jednoga dana bumo sprepoznali jengov bileg
v zemli mokroj od kiše
kak vir v dubini reke.

KIŠA V ZAPREŠIĆU

Oči su mu pune sůz,
plač mu se rezleva,
z Bogom se spomina
i ide mu se bliže i bliže.

Jen vuz drugoga se se stisnili
kak večnost bez kraja
tak da od velike sreče se nebo
pod njimi drhti.

Tičice nebeske o njemu popevleju
život mi je z svojum belinom zadišal
a beskraj mu je dušu svoju otprel.

A kad dojde pravo vreme
čujem jengov glas
i cela mi duša po njemu zadiši
i kak veter
naletava na se do čega dojde.

JUTRO NA SUKLI

Voda je čist mršava,
vuju se vlazi kak v spužvu.
Tičeki se med sobum spominaju
dok kiše padaju.

Znoj jaši po plečim vode
na trebuh joj zub ide van
i ona nas gleda z glipline.

Ribe nasamarene iščeju svetlo
kolobari se širiju,

če se voda pritaji
se nas pošprica
smeh Boži.

JESEN

Jen vrabac čuči
a okolo se još dremle.
Z mojih prstov znoj
štel bi polafko dole.

Zadnja roža je hmrla
zemla si znoj nazaj jemle,
a smrt samu sebe nigdar zela ni.
I če dale ideš
još večja nevola te zestane.

Nekteri put morem respoznati
kak nebo tuguje,
čist črno od bezvrednosti
mojih reči.
Cveti, vi ste moji dragi tiči.

SIH TIČOV PLAŠIT SE BUM MORAL

Tenka čreva mi križa ližeju
osečam jih kaj šmrkle
v drobu skup zleplene

Z ruk mi žuli dole padaju
i čim teri dole opade
mam ga tiči pozobaju

Kad si žuli na zemlu opadeju
ostal bum tenki kak štrik
i sih tičov plašit se bum moral
kaj mogli si buju mislit
da več nis čovek
neg prava glista
za jihove gladne požerake

TIČEK MOJ

Tiček moj
 naj visoko leteti
 preluknjal buš oblake
 trbuhi im se buju rescvali
 i pošpricali te zes zvezdami

Tiček moj
 naj visoko leteti
 imal buš krila puna zvezdi
 i ti sam buš
 zvezda postal

NIKAJ SE BEZ NAS NE DOGAJA

Ovo kaj je nî odnavek
 i kaj je bilo nemre znova dojtj,
 iak nikaj neščekivamo
 nikaj se bez nas ne dogaja.
 Če se praf za praf puno dogaja
 im i neznaš nigdar zakaj
 dogajalo se bu kad smu na se privčeni.
 Pak jeli se opče more znati
 kaj se mora dogoditi
 ili se još dugo nebu nikaj pripetilo.

Kak i nebu, kad smo vsemu odrejeni:
 i da nam sunčekko kaj v žito zapada čez prste scuri
 i da ovo kaj je više nebu
 i da ono kaj ima dojtj nezna da ga vreme vbija
 i da gledimo se okol sebe a sebe ne vidimo
 i da predrčimo svoje vreme.
 I dogaja se dok ne zgine
 kajčega se bumo morali nagledeti.
 I bu, iak smo bili, onak kak da nas ni ni bilo.

NEK JE TAK

To kaj je
 nek je tak,

a kaj nî
nek ni tak
i nek je kaj nî.

Če, ak je
to kaj je,
i je kaj nî,
bumo rekli: je ono kaj nî,
a kaj je je —
unda se to je,
a niš ni bilo nî.

Samo da to kaj je
ostane kak je
a uno kaj nî da ne ostane
da nî.

NISMO SI MI PRAF ZA PRAF NIŠ VIŠE

Megla
se dole je z bregim zatrdila
kaj migja oko
Je li smo si mi kaj
ili si praf za praf više niš nismo

Kokoti misliju da je noč
spiju
i još se zbudili nisu
Niš si više mi nismo
a nismo si niš ni bili

Oblaki brez kiše i trsje brez grojzdja
V grezu stojimu kak žabe
Nismo si mi praf za praf niš više

ODHITIL ČISTU SAVEST

Treba imati čistu savest
skroz naskroz
sim i tam

od kraja do kraja
da bi bil kak treba.

Da ne zgubiš cajta zabadav
moraš nam reči kaj hočeš
i onda ne smeš
imati niš protiv
da buš pun sreče
i sav vesel hočeš vse
hititi vu veter.

I sam sebi veliš
da savest s stobum
ni baš imala fejst sreče
i da si mirne savesti
odhitil čistu savest.

PRST BOŽI

Če je v med namočen,
ljudi bi ga i polizali.

NEZNAM ZAKAJ SEM NAPISAL OVU LJUBAVNU POPEVKU

Se kaj je bilo
više nemre bit.
A kaj bu došlo
bu i prešlo.
Neznam zakaj.

Kaj bu došlo
neznam niš.
A kaj bu posle mene
čist mi je sejedno.
Neznam zakaj.

Kad mene više nebu,
nebu me bilo.
I zato o temu
neču niš znati.

Niš me ni briga:
i za se vas mislim si
ono se kaj i vi o meni
mislite.

I na koncu konca
sikuda se po gradu poveda
da ja kak muškarec čakam
na svoju lublenu.

A kaj bu,
bu.
I čist mi je sejedno
ali bu ona došla;
puno mi više znači
da mi se duša veseli
dok ju čakam.

KAJ BU NEK BU

Ono kaj je bilo
više nemre dojtí,
kaj bu došlo
to samo Bog zna.
I meni je to čist sejedno
kaj bu onda
kad mene više nebu,
kaj bu
nek bu.

O semu temu
niš me briga ni,
kaj je bilo nemre se vrnit,
a kaj bu došlo bu i prešlo.
Kaj bu
 nek bu
 ja čakal bum.

V KMICI I V STRAHU

Se kaj moremo, se to i nemoremo,
a kaj nemoremo to nigdar nismo ni mogli.
Labudi plavaju po vodi
i ne glediju kak kamenje na dnu svetli,
mi gledimo v pesku svoje tragove,
pred očima nam tiček vodu pluska.
Oj sončece sončano rožica si,
ki nigdar nebi smela povenuti.

Kad je tak, je tak.
Za denes, za jutri i za navek.
Trebba čekati v kmici i v strahu
i živeti zabludjen,
neznajuč zakaj se vse ovo ponavlja.

V tvomem srcu strašen se krič začul
i odmah je žalosten postal celi svet.
Oj sončece sončano, gle kak črleno visiš.
Kaj zvezda v črnoj noči.

ZAJNI ČKOMAJ

Prošal je
kak rosa na cvetu
i nigdar ga več ni nazaj,
v črnoj zemli spi.

Vura se njoha
i vleče vreme,
niš je niš.
I niš i se.

Zajni čkomaj.
Tiček leti,
tiček leti.

TRI REMEK-DJELA MARULIĆEVE LATINSKE MUZE

Bratislav Lučin

Zahvaljujući Franji Božićeviću Natalisu i njegovu *Životopisu Marka Marulića* znamo da je Marulićeva pjesnička ostavština na latinskom, osim *Davidijade*, bila okupljena u *Sedam knjiga pjesama*.¹ Na osnovi toga škrtog podatka smijemo zaključiti da je pjesnik rasporedio svoje pjesmotvore po određenim načelima (tematskim, žanrovskim ili drugim), kako običavahu činiti njegovi antički i humanistički uzori. Nažalost, danas nam nije poznat pun opseg toga versificiranog opusa: zacijelo imamo u rukama samo dio stihova što ih je sadržavalo sedmokrknjižje, ali je, s druge strane, moguće da hrom sudbine posjedujemo neke pjesme što ih Marulić nije uvrstio u konačnu redakciju. Izriekom su potvrđena samo dva pjesnička ciklusa: *O dvanaest apostola (De duodecim apostolis)* i *O četiri crkvena naučitelja (De quatuor ecclesię doctoribus)*. Ipak, sačuvana Marulićeva pjesnička aktiva količinski je prilično zamašna (190 naslova, ukupno nešto manje od 2.200 stihova), a žanrovski i tematski možda i iznenađujuće bogata. Još uvijek samo djelomično dostupna u izvorniku i prijevodima, ta će se ostavština prvi put naći na okupu u najavljenom svesku Sabranih djela naslovljenom *Latinski stihovi*.

Među najbolja ostvarenja Marulićeve latinske Muze nedvojbeno pripadaju tri pjesme koje se ovdje predstavljaju čitateljima. Iako su potpuno ili u ulomcima već bile tiskane na hrvatskom, sada se prvi put pojavljuju ne samo u cjelovitu obliku, nego i prepjevane prema načelima metričke adekvatnosti (tj. u daktilskim heksametrima i elegijskim distisima).²

1.

Na prvo mjesto našega pjesničkog triptiha neslučajno postavljamo *Himan Bogu (Hymnus ad Deum)*. Pjesma slavi Boga Oca, stvaranje svijeta i čovjeka, pjeva dakle o početku svekolike kozmičke i ljudske povijesti. Nije moguće odgovoriti na pitanje je li

slijed što smo ga odabrali za ovu prigodu (*Himan, Pjesma o pouci, Blaženoj Djevici*) uistinu i kronološki red njihova nastanka. Termin *Pjesme o pouci* vezuje se za pisanje ili tiskanje *Institucije* (u približnu rasponu od 1490. do 1506. godine); prepjev je Petrarkine kancone, kako znamo zahvaljujući ekspertizi Darka Novakovića, dovršen najkasnije 1511;³ za *Himan* pak nemamo vremenskih naznaka — nedvojbeno je tek da je pjesma potekla iz majstorova pera u punom naponu stvaralačke snage i nadahnuća. No čini nam se da u ovom kratkom izboru i nije važna vanjska kronologija, koliko dublji sadržajni i duhovni slijed, što ga odčitavamo u rasponu od stvaranja svijeta (Otac), preko Muke i sveopćeg suda (Sin), do pjesnikova osobnog zaziva i molitve za konačno spasenje i mir (Blažena Djevica).

Iako pripada, usuđujemo se reći, antologijskim dometima ne samo hrvatskoga, nego i europskoga humanističkog pjesništva, *Himan* je dosad objavljen samo dva puta u izvorniku i jednom u hrvatskom prijevodu: tekst je objavio prezaslušni Milivoj Šrepel, a prema njemu, uz tekstološke poboljšice, i Neven Jovanović, koji je ujedno jedini dosadašnji naš prevoditelj.⁴ U tom se poslu on poslužio vlastitom, slobodnom inačicom heksametra, zasnovanom na šest akcenatskih cjelina. I književnoznanstvena sudbina *Himna* u raskoraku je s njegovom vrijednošću. Šrepelova raščlamba sadržaja i strukture, popraćena pohvalnim estetskim sudom, ostala je sve donedavno jedinim potpunijim osvrtom, i na njemu su se temeljili svi kasniji komentari o pjesmi.⁵ Nedavno se ipak pojavio samostalan rad o *Himnu*, koji također zahvaljujemo Nevenu Jovanoviću.⁶ Kratak i pojednostavnjen prikaz pjesme što se ovdje iznosi temeljen je većim dijelom na njegovoj studiji, koja korigira Šrepelove zaključke i uvelike proširuje analitički uvid.

Prema žanrovskim uzusima što potječu još iz antike, himan počinje zazivom, nastavlja se opisom i pohvalama božanske moći te završava molbom ili zahvalom. U tome i Marulićev *Himan Bogu* gotovo u cijelosti slijedi antički predložak. Novost je kod njega početno obraćanje Muzi, a ne božanstvu, tj. Bogu (1-5). Slijedi zaziv Bogu i izricanje hvale (6-24), dok središnji dio (25-88) ispunja tzv. aretalogija — hvalbeni prikaz Božjih djela, u *Himnu* upravo stvaranja svijeta (počelâ, nebeskih tijela, noći i dana, godišnjih doba, Zemlje i raznih njezinih bogatstava, uključujući i živa bića). Kao najslavnije Božje stvorenje pjesnik će opjevati ljudski rod (91-100), ali prije toga, umjesto već umornoj Muzi, obratit će se samom Bogu (88-90). Slijedi oklijevanje pjesnikovo i nov nagovor Muzi (101-107), sada s pozivom na susprezanje pjesničkog uzleta, koji nadilazi ljudsku sposobnost, a mogao bi postati grešnim prekoračenjem: Bog je nespoznatljiv (107-111), valja se okrenuti šutljivu razmatranju (112-115). Na kraju pjesnik izriče završnu hvalu Trojedinomu, uz nadu kako će se i sam naći u krugu uznesenih na nebo i primljenih u raj (115-117).

Humanistički značaj pjesme očituje se u doista himničkom slavljenju Boga, svijeta i čovjeka, koje doseže gotovo ekstatičan zanos. Čitav opis čina kreacije, Božja naklonost svemu stvorenom, obilje prirodnih darova i ljepota, skladan život i rad čovjekov na zemlji, ali i predodređenost ljudskoga roda za velika, dalekosežna djela — sve je u pjesmi prožeto divljenjem i optimizmom. Uz lirski subjekt i uz Tvorca kao treći se lik pojavljuje Muza (na kraju doznajemo da je posrijedi upravo Uranija, zaštitnica astronomije i prirodnih

znanosti). Njezina istaknuta uloga (na samom početku, u invokaciji!), kao i uporaba mitoloških ukrasa (Titan, Olimp, Kamena, Bakho, kaos...) već na prvi pogled ukazuju na humanističku poetiku, no taj je izražajni sloj u *Himnu* kudikamo bogatiji. Nije riječ samo o sadržajnim reminiscencijama na Lukrecija, Vergilija, Ovidija: iskusniji će čitatelj prepoznati raznovrsne pjesničke aluzije, brojne stilističko-retoričke, versifikacijske i druge postupke što čine sastavni dio humanističkog učenog pjesništva. Uz klasičke podsjećaje i intertekstualne spone vrijedilo bi proučiti i ranosrednjovjekovne latinske himne u heksametrima (npr. pjesnika iz 5. st. Hilarija iz Arlesa, *In genesin*, i Drakoncija, *De laudibus Dei II*). Udio pak Biblije nikako se ne svodi na općenitu temu postanka: kao poticajna mjesta ističemo pohvalu Bogu stvoritelju u Psalmu 104 (103) i samohvalu stvaralačke mudrosti u Mudrim izrekama (*Izr* 8,22-31).

Ostavljajući te poticajne natuknice budućim razradbama, tek bismo s prethodnicima ponovili da se pjesma nadaje čitatelju iznimnom dojmljivošću i sugestivnošću. Jer, Marulić je uistinu ispjevao djelo puno »zanosna poleta« (Šrepel), njegov *Himan* »snažno djeluje na čitaoca, djeluje danas i ovdje« (Jovanović).

2.

Pjesma o pouci Gospodina našega Isusa Krista koji visi na križu (izvorni naslov *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendentis in cruce*) oprečna je tvorevina u odnosu na *Himan*, kako tonom i sadržajem, tako i dosadašnjom recepcijskom sudbinom. Naime, *Pjesma o pouci* redovito se ističe kao najviše objavljivano Marulićevo djelo u povijesti. Ponajvećma zahvaljujući istraživanjima francuskoga marulologa Charlesa Bénéa, ali i domaćih istraživača, ustanovljeno je da je tiskana ukupno u oko stotinu i trideset izdanja u izvorniku te prijevodima, preradbama i parafrazama na sedam jezika.⁷ O njezinoj povlaštenoj sudbini svjedoči i to što se od prvog izdanja pojavljuje kao popratnica mnogo puta pretiskivane *Institucije*. Već je 1514. objavljena kao samostalno, grafički skladno, gotovo bibliofilsko izdanje. Nakladnici pak s kraja 16. stoljeća, od 1577. nadalje, dodijelili su joj čelno mjesto, stavljajući je ispred samog teksta *Institucije*; time joj je doduše dan počasni položaj, ali je narušena izvorna auktorova koncepcija, prema kojoj se pjesma tematski nastavlja na završnu, šestu knjigu *Institucije*, posvećenu posljednjem sudu.

U spomenutoj recepcijskoj konstelaciji ne iznanađuje razmjerno velik broj prijevoda na hrvatski, u rasponu od 16. do 20. stoljeća. Prva verzija pripisuje se samom Maruliću (pri čemu smo skloni hrvatsku inačicu u dvostruko rimovanim dvanaesticima smatrati izvedenom, a latinsku primarnom). U literaturi se spominje zasad još neobjavljen prijevod iz pera Mihovila Vrančića, a svoj prvotisak čeka i prepjev Ivana Dražića iz 1713 (u osmeračkim četverostisima srokovnog rasporeda *abab*). Slobodnija inačica Andrije Vitaljića, u baroknim osmeračkim sestinama i uz puno amplifikacija, objavljena je 1703.

godine. Trebalo je čekati sve do 1969. da se pojavi prijevod na suvremeni hrvatski jezik, djelo pouzdana znalca Veljka Gortana, ali u proznom izričaju. Prijevod koji se sada tiska šesta je cjelovita verzija na hrvatskom.

Iznimna sudbina *Pjesme o pouci* unekoliko je možda zasjenila njezine unutarnje kvalitete: uz kratku naznaku Milivoja Šrepela i uz nekoliko dragocjenih komparatističkih spona (Francesco Lo Parco, Mirko Tomasović) nije se previše govorilo o pjesničkim joj svojstvima. Svakako, i ovdje vrijedi podsjetiti na Šrepelovu (zasad nerazrađenu) napomenu kako je riječ o žanru »križnih pjesama« i »alterkacija« ili »disputacija« čestih u srednjovjekovnom pjesništvu, na Lo Parcovo otkriće dviju reminiscencija iz Petrarke, na klasičke asocijacije u eminentno kršćanskom kontekstu (Venera, Tartar, Velika majka), ali i na parafrazu početka *Dies irae*.⁸ Tim intertekstualnim naznakama dodajemo samopreradbju opisa Kristova suda iz *Pjesme o pouci* u stihovima *Davidijade* (usp. *Carm. de doctr.* 57-70 : *Dav.* XIV, 266-278).

Kompozicijski pjesma se otvara razgovorom kršćanina, koji pita o uzrocima i pojedinostima raspeća, i Krista, koji tumači alegorijsko značenje prizora. U cjelini se mogu odčitati višestruki inokazni smislovi, pa i neslučajan njihov raspored: uže alegorijsko (stihovi 1-12), moralno (13-24) i anagogijsko značenje (od 25. do kraja pjesme). U dugom pak Kristovu monologu (31-78) najprije se opisuju paklene muke onih koji se za života bijahu prepustili grijesima, da bi se od 46. stiha nadalje pjesma razvila u potresan prikaz sudnjega dana i kraja svijeta. Završni dio (71-78) kratka je i izravna pobudnica na obraćenje, s opomenom o prolaznosti i pozivom da se odabere valjan, spasonosan način života.

Dok uvodni, dijaloški dio podsjeća na duhovno ozračje emocionalnošću prožeta franjevačkog pjesništva Muke, monološki nastavak više oslikava Krista sudca kao prijetećega opominjača i kaznitelja, nego kao milosrdnog otkupitelja, pa pjesma ima dominantu bližu apokaliptičkim strahovima jednoga Petra Damianija iz 11. st. (*De die mortis*) ili strepnjama kasnog srednjovjekovlja, negoli humanističkom religijskom pjesništvu. Dakako, to ne remeti eminentno književne značajke *Pjesme o pouci*, koja se odlikuje izrazitom pjesničkom vrsnoćom, u određenoj mjeri i humanističkom impostacijom.⁹ Uz spomenute intertekstualne spona s antikom i Petrarcom, u tom je pogledu indikativan izbor elegijskog distiha i odnjegovana mu izvedba, što odaje upućena znalca toga zahtjevnog metričkog oblika. No čitatelja će se najprije dojmiti snažne slike, bogat leksik, ekspresivna zvučnost pojedinih stihova, k tome majstorska retorička obradba uz traženi raspored riječi i rečeničnih dijelova unutar metričke strukture.¹⁰ *Pjesma o pouci* svakako zaslužuje produbljeniju analizu iz mnogih gledišta, nadasve žanrovskoga i stilističkoga.

3.

Marulićev doticaj s Petrarcom svakako pripada onim sretnim, pa i ključnim trenucima u povijesti književnosti. Danas književna historiografija, bez kompleksa manje vrijednosti, promatra receptivni udio Petrarke i petrarkizma kao punovrijedan prinos vlastitom hodu. Upravo Petrarca, kao inicijalni (gotovo bismo se usudili reći: inicijacijski) auctor čitave novovjekovne europske književnosti u tom je pogledu egzemplaran. Latinski humanizam i pjesništvo na narodnim jezicima posvuda su bili potaknuti upravo njegovim izravnim ili neizravnim utjecajem. U tom procesu hrvatska književnost ima nesvakidašnje mjesto, jer je naš petrarkizam najraniji izvan Apeninskog poluotoka.¹¹ Marulić je pak prvi naš prevoditelj Petrarke, pa mu i po tome pripada jedno od brojnih prvenstava. Kanconu »najrječitijega toskanskog pjesnika« (kako ga sam naziva) prepjevao je na humanistički način, u latinskom jeziku i metričkom mediju, davši joj naslov *Blaženoj Djevici (Ad Virginem Beatam)* i poprativši je znamenitom posvetom Jerolimu Papaliću. Slavnom se Splitsaninu pripisuju i prvi hrvatski prepjevi dvaju Petrarkinih soneta (*Kanconijer*, XCIX i CCCLXV).¹² U ovoj prigodi nije moguće ni spomenuti mnoštvo parafraza, odjeka, prijevoda što su nadahnuli hrvatske pisce od Šiška Menčetića i Džore Držića do naših dana.¹³ Dostajat će nabrojiti dosadašnje prepjeve pjesme o kojoj ovdje govorimo, glasovite kancone *Vergine bella (Kanconijer*, CCCLXVI). Nakon Marulićeve latinske uslijedile su hrvatske verzije Frane Božićevića Natalisa, Vinka Premude (1891), Ante Tresića Pavičića (1894), Milana Pavelića (1937), Mate Marasa (1970), Frana Čale (1970), Mirka Tomasovića (2001).¹⁴ Tom se nizu sada pridružuje i ovaj »prepjev prepjeva«, kao deveti u hrvatskoj književnosti, osmi na hrvatskom.¹⁵ Javnosti se on podastire i kao skroman prinos predstojećim velikim Petrarkinim obljetnicama, što će se diljem svijeta, pa i u Hrvatskoj, obilježiti sljedeće godine.

Sasvim je drugačija bila sudbina Marulićeve »elegijske kancone« u znanosti o književnosti. Vrsna i opsežna Lo Parcova studija iz 1936. godine¹⁶ (u kojoj tek zasmeta pokoji neprimjeren politički naglasak) svima se činila toliko potpunom da do najnovijeg vremena i nije bilo samostalne bibliografske jedinice o Marulićevoj verziji. Srećom, stvari se mijenjaju nabolje, pa smo zahvaljujući Ivi Frangešu, suverenu znalcu obaju književnika i književnosti, dobili novi, asocijacija iznimno bogat prinos dvojezičnim rezonancijama kancone.¹⁷ Nema pak dvojbe da nas očekuju dalja zanimljiva traduktološka i ina istraživanja.

Nije ovdje mjesto prepričavanju dosadašnjih spoznaja, ali radi čitateljeve lakše orijentacije napominjemo kako je Marulićeva verzija i količinski i sadržajno unekoliko proširena u odnosu na izvornik. Brojčano gledajući (što je ipak simplifikacija), kancona ima 137, a prepjev 176 stihova.¹⁸ Načini i izvori amplifikacije, kao i mjesta vjernog slijeđenja predložka, uvelike su prikazani u Lo Parca, no bit će zasigurno mjesta za nove uvide, osobito glede antičkih i humanističkih prestilizacija i nadogradnja.¹⁹ Osjetljivost za svojstva izvornika i poetička upućenost naći će se pak u Marulićevu oponašanju oblikâ petrarkističke elokvencije (što smo nastojali slijediti u svojoj verziji »iz druge ruke«). Iako

se elegijski distih, što ga je Marulić odabrao za svoje versifikacijsko ruho, uvijek pojavljuje u neprekinutu nizu, valja primijetiti da su u prvom izdanju prepjeva (*Evandelistar*, Venecija 1516) diskretno naznačeni početci novih strofa izvornika: učinjeno je to, zasigurno Marulićevom voljom, znakom ¶ (*capitulum*) ispred stiha. Stoga i naš prepjev ima »strofičan« izgled.

Umjesto daljih analiza, istaknuti je da prepjev odaje duboku suživljenost sa slavnim predloškom. Ulog je bio veći i viši od pjesničkoga štovanja i prijateljskoga duga Papaliću: kancona je zatitrala u nutarnjem suglasju Marulićeva duhovnog bića, pobudila i empatiju i nadahnuće, u sretnom trenutku približavanja velikom uzoru zaiskrila kao trajan »susret dvaju genija« (I. Frangeš).

4.

Ne želeći narušiti stihovni tijek i svojevrsnu cjelinu triptiha koji smo naznačili, ali ni izostaviti toliko važnu posvetnu poslanicu Jerolimu Papaliću, donosimo je ovdje u sklopu uvodnoga teksta. Iako višekratno zapažena, i ona je pozorniju raščlambu (traduktološku i komparatističku) prvi put dobila tek nedavno, zahvaljujući Mirku Tomasoviću.²⁰ Nedvojbeno najvažniji njezin dio jest razmatranje o prevođenju, no ne treba zaboraviti ni pohvalu Petrarki, odnos prema prijatelju, znakovito humanističko supostojanje duboke pobožnosti i antičke učenosti. K tome, poslanica nudi polazište za muzikološka razmatranja: znamo naime da ju je Papalić odmah uglazbio i na odobravanje svojih splitskih prijatelja pjevao uz kitaru (zacijelo *leut*, lutnju). O tome Božićević svjedoči u latinskoj poslanici *Marku Maruliću koji boravi u Nečujmu* (*Marco Marulo in Valle surda commoranti*, stihovi 25-28);²¹ Marulić pak u pohvalnom epigramu Jerolima naziva »najodličnijim od svih svirača«.²²

Evo dakle posvete uz prepjev Petrarkine kancone.

M. MARULIĆ POZDRAVLJA JEROLIMA PAPALIĆA

Nedavno si me zamolio da na latinski prevedem kanconu Francesca Petrarke, najrječitijega toskanskog pjesnika, o Blaženoj majci Mariji vazda Djevici, napisanu na njegovu materinskom jeziku. Nisam te mogao odbiti, premda me, uistinu, od toga nemalo odvrćala dijelom moja neznatna nadarenost i naobrazba, a dijelom teškoća samoga prevoditeljskog posla. Postoje naime neke osobitosti jezika tako određene od naravi da puno toga što se u jednom izričaju kaže zgodno, prikladno i lijepo, kad se prevede na drugi, kada se iskvari i bude manjkavo.

Ipak, budući da sam uvidio da ta tvoja molba dolazi samo iz duha posve odana upravo svetoj Djevici Bogorodici, prihvatih se posla da učinim što si me molio. U protivnom, da sam se htio suprotstaviti takvim tvojim željama, toliko pravednim i pobožnim, činilo bi mi se da vrijeđam samu tu vladaricu svih svetaca, a i da tebi ne uzvraćam ljubav. Primi, dakle, od mene darak što ga obećah, sastavljen kakogod u elegijskoj pjesmi, pa ako možda i nije dostojan tvoje kitare, kojom bi se ti mogao natjecati s Muzama, ipak je prikladan našem prijateljstvu, jer zaista ne treba toliko cijeniti djela prijatelja koliko duh. I neznatno dobročinstvo valja smatrati velikim, ukoliko se izvrši prema vlastitim snagama.

Uznastojiš li da mi se kako odužiš, najbolje ćeš to učiniti ako me uvelike preporučiš toj istoj Djevici, kojoj si, kako vidim, potpuno predan, i nadalje, ako u pjevanje ovih stihova uneseš svoje glazbeno umijeće, svoje glasove, ritmove, tonove i svoj napjev, nimalo se ne obazirući na oskudnost i neprikladnost mojih riječi, nego razmišljajući o svetosti i uzvišenosti one kojoj su te riječi posvećene. Ako to učiniš, nećemo čeznuti za Orfejem, ni Linom, ni Tamirom, ni Amfionom, niti Ehionom, niti Arionom, niti Demodokom, niti Terpandrom, ni Simonidom, ni Timotejem, ni dugokosim Jopom iz našega Vergilija. Ti ćeš sam dostajati umjesto sviju.

Zbogom!

BILJEŠKE

¹ *Vita Marci Maruli Spalatensis per Franciscum Natalem concivem suum composita*, u: Miroslav Marković: »Poetae Latini Dalmatae inediti«, *Živa antika*, Skoplje, 2 (1952), sv. 2, str. 289-309.

² Nedavno je, također u skladu s navedenim načelima, Branimir Glavičić objavio nekoliko ulomaka tih triju pjesama; usp. *Zadarska smotra* 50 (2001), br. 3-4: *Marko Marulić, europski humanist (1450.-1524.)*. Izbor iz latinskih djela o 500. obljetnici nastanka *Judite*. Napisao predgovor, izabrao i preveo Branimir Glavičić (usp. str. 251, 252, 272). Ostali dosadašnji prijevodi bit će navedeni dalje u tekstu.

³ Usp. Darko Novaković: »Božićević i Marulić: jesmo li se prerano odrekli važnoga svjedoka?«, *Colloquia Maruliana* VIII, Split 1999, str. 47-64 (na str. 55-56).

⁴ M. Šrepel: »Marulićeve latinske pjesme, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, 2, Zagreb 1899, str. 13-42 (na str. 31-34); N. Jovanović: »Izricanje neizrecive Riječi: interpretacija *Hymnus ad Deum* Marka Marulića«, *Colloquia Maruliana* X, Split 2001, str. 113-135 (izvornik i prijevod na str. 126-131). Nove spoznaje o stanju teksta Jovanović je prethodno iznio u studiji »Vindiciae Marulianae«, *Colloquia Maruliana* IX, Split — Rim 2000, str. 409-418 (na str. 413-414).

⁵ M. Šrepel: »O Marulićevim latinskim pjesmama«, *Nastavni vjesnik*, 7, Zagreb 1899, str. 346-355 (o *Himnu* na str. 352-354).

⁶ Usp. N. Jovanović, n. dj. u bilj. 4. Sažet osvrt na pjesmu nalazi se u Mirka Tomasovića *Marko Marulić Marul*, Zagreb — Split 1999, str. 120.

⁷ Potpuni podatci dostupni su u Bénéovoj monografiji *Sudbina jedne pjesme / Destin d'un poème / Destiny of a Poem*, Zagreb — Split 1994, i u *Bibliografiji Marka Marulića. Prvi dio: tiskana djela (1477-1997)* Branka Jožića i Bratislava Lučina, Split 1998.

⁸ Usp. M. Šrepel, n. dj. u bilj. 5, str. 348-349; F. Lo Parco: »La canzone alla Vergine di Francesco Petrarca dalla secolare ammirazione al singolare omaggio di Marco Marulo umanista dalmata del secolo XVI«, *Archivio Storico per la Dalmazia*, vol. 11, fasc. 63. i 64, Roma 1931, str. 107-125. i 173-189 (na str. 121, bilj. 1. i 2); M. Tomasović, n. dj. u bilj. 6, str. 101-107.

⁹ Na humanističku dvojnost eshatoloških strahova i optimizma u opusu jednog te istog autora ukazuje Eugenio Garin u svojoj studiji »L'attesa dell'età nuova e la 'renovatio'«; potpun bibliografski podatak kao i vrijedne analitičke prinose v. u knjizi Mladena Parlova *Otajstvo Krista — uzor kršćanskog života prema Marku Maruliću*, s talijanskog preveo Branko Jožić, Split 2001, bilj. 339. na str. 126. i slj.

¹⁰ Ta se svojstva, treba li uopće reći, u punoj mjeri mogu odčitati samo u izvorniku.

¹¹ O ovim temama usp. Frano Čale: *Petrarca i petrarkizam*, Zagreb 1971; Josip Torbarina: »Petrarca u renesansnom Dubrovniku«, u zborniku *Petrarca i petrarkizam u slavenskim zemljama / Petrarca e il petrarchismo nei paesi slavi*, uredio / a cura di Frano Čale, Zagreb — Dubrovnik 1978, str. 3-14; M. Tomasović: »Evropska i hrvatska petrarkistička tradicija i Marin Držić«, u knjizi *Poeti i začinjavci*, Dubrovnik 1991, str. 44-53.

¹² Usp. M. Tomasović: »Marulićevi hrvatski prepjevi Petrarke«, *Colloquia Maruliana* VII, Split 1998, str. 37-46.

¹³ Usp. Čalinu studiju »Posljednja pjesma Petrarčina Kanconijera i njezini odjeci u Hrvata, *Kolo*, Zagreb, 8 (1970), br. 11, str. 1303-1311. i njegovu knjigu navedenu u bilj. 11, str. 78-85. i 103-106.

¹⁴ Usp. M. Tomasović: »Petrarkina kancona 'Vergine bella' i Marulićev splitski humanistički krug«, *Mogućnosti*, Split, 48 (2001), br. 4-6, str. 1-24 (prejev je na str. 30-23).

¹⁵ Iz Marulićeve latinske verzije kratak je ulomak na hrvatskom dao Karlo Kosor u studiji »Marija u stihovima Marka Marulića«, *Zbornik radova Prvog hrvatskog mariološkog kongresa u Splitu*, Zagreb 1978, str. 237-244 (na str. 243).

¹⁶ Usp. F. Lo Parco, n. dj. u bilj. 8.

¹⁷ Auktor ga je, pod naslovom »Ponovno i dodatno o Marulićevu latinskom prijevodu Petrarčine kancone«, priopćio usmeno na trinaestom marulološkom skupu u Splitu; sažetak se nalazi u programskoj knjižici znanstvenoga, književnog i izdavačkog programa Marulićevih dana 2003 (str. 10-11). Pismena verzija bit će tiskana u *Colloquia Maruliana* XIII.

¹⁸ Podrobnije o tome F. Lo Parco, n. dj. u bilj. 8; M. Tomasović, n. dj. u bilj. 11.

¹⁹ Npr. ekskurs o tegobama starosti (stihovi 71-74) priziva nam u pamćenje 27. pjesmu glasgowskog rukopisa, u kojoj je Darko Novaković pronašao utjecaje desete Juvenalove satire. Usp. Marko Marulić: *Glasgowski stihovi*, preveo i priredio Darko Novaković, Zagreb 1999, str. 36-39. i 152-154.

²⁰ Sažetak auktorova usmenog izlaganja, naslovljenoga »Marulićeve traduktološke postavke i samoprepjev jednoga pjesničkog teksta«, tiskan je u spomenutoj programskoj knjižici Marulićevih dana 2003 (str. 20-21). Pismena verzija bit će tiskana u *Colloquia Maruliana XIII*.

²¹ Izvornik v. u knjizi *Pesme Franja Božičevića Natalisa*, za štampu priredio Miroslav Marković, Beograd 1958, pjesma br. LIII. na str. 99-100; hrvatski prepjev Darka Novakovića tiskan je uz njegov članak »Skrušeni isposnik ili rafinirani hedonist. Razmjena poslanica Božičević — Marulić«, *Vijenac*, br. 186, 19. travnja 2001, str. 5.

²² M. Marulić, n. dj. u bilj. 19, epigram br. 30 (str. 42-43).

Marko Marulić
HIMAN BOGU

Sad zakorači mi uvis, nad visoke oblake svijeta,
 Smionom stopom, Muzo, nad daleka svemirska zviježđa,
 Sve do nebeskih kula, do hramova uspnj se zlatnih,
 Eterskom Ocu žrtvu prinesi i strunama zvonkim
 Uzduh razblažujući božanske zapjevaj hvale. 5

Ti pak podrži mi pothvat, ne prezri moju Kamenu,
 Veliki Oče, makar božanstvo ne štujem tvoje
 Dostojnom pjesmom: ta tko dosegnuti riječima smrtnim
 Besmrtnu može ljepotu? Al nije po volji ni šutnja.
 Tvorče neba i zemlje, i svijeta sveg veličanstvo 10
 Štovano, Bože, prešutjet kog ne smije nijedno doba,
 Vječni sveroditelju, u kojeg najveća moć je,
 Beskrajna krepost dobrote i prva zanavijek mudrost,
 Kojem početak ni kraj ni u jedno ne postavljam vrijeme;
 Stoljeća sva nadilaziš sam u trajanju svome, 15
 Isti u sva vremena, neizmjerne veličine,*
 Jednak samome sebi i ni sa čim još usporediv;
 Nijednom duhu nije prikazati obličje tvoje
 Dopusšteno, ni dano na ikakvu listu opisat,
 Nikakav ljudski te um, ispitljivim perom ponesen, 20
 Neće dosegnuti, makar duboko prodrijeti može;
 Onkraj kriješ se ti, u otajstvenoj spilji daleko,
 Bog posvudašnji, tvorac i onog što jest i što nije,
 Začetnik svemira cijelog i njegov jedini vladar.
 Kaosu prastaromu i smiješanom sjemenju svijeta 25
 Nalažeš da se razvrsta, po stalnom da zakonu mjesto
 Zauzme, velikim nebom obgrljujući cjelinu.
 Sjajnog Titana stvaraš, što oko zvjezdanog kruži
 Olimpa, s obiljem svjetla na svojim se kolima vozi,
 Da bi nam vraćanjem stalnim po redu donosio dane; 30
 Ti i ružičast mjesečev lik i manje si zvijezde
 Dao, kako bi mogle, dok ljudi sniju duboko,
 Noćnom svjetlošću svud obasjavati utihlu zemlju.
 Nadalje, razdvajaš dan od tame, mjesece vraćaš,
 Godini četiri puta podjeljuješ njezina doba, 35
 Obnavljaš vrijeme kada na plodnim poljima orač

* Stih je metrički nepravilan i u izvorniku.

Svinutim ralom valja da rahlu razgrće grudu,
 Kada žetelac žito il grožđe kad vinogradar
 Skupljati krene, za minuli trud najmilije dare,
 I kad u okrilju doma za južinu ne haje snažnu, 40
 Zadovoljan i dokon. Učinio ti si da zemlja,
 Plodova puna, lebdi golèma u ravnoteži,
 Jednakim okružena prostranstvom, posvuda istom
 Svinutog svoda dubinom, u samom središtu svijeta;
 Nju su nabujali vali opkolili strujanjem silnim, 45
 I Ocèan, što rađa životinja ljuskavih bezbroj,
 Nju i hitre su rijeke krivudavim presjekle tijekom
 I pokazale svodu bistrinu tekućica slatkih.
 Ti zapovijedaš vjetru da puše, plodnima činiš
 Polja vlažna od rose i njive od obilne kiše, 50
 Strahotni potičeš grom i oblake rasijecaš plamom,
 Pa u vrhunce planina strelovitom udaraš munjom;
 Tvojom se voljom gràd obrušava s praskavom hukom,
 Nemilo tuče o tlo uz bezbroj odskoka hitrih;
 Tvojom voljom leprša široko na krilima bijelim 55
 Snijeg što donosi zimu i skriva prostrana polja,
 Kada se možda putnik zalutali uzalud muči —
 Triput je znanu stazu potražio, bespućem triput
 Ledenih lutao njiva što duboka studen ih krije.
 Ti si vihora bijesnih pokretač i strašnih oluja, 60
 Koje raspršuješ opet kad vedro se raskriva nebo.
 Tvojom pomoću zemlja plodonosna obilno rađa
 Bogatim rodom što nikad težakovu nadu ne izda
 Žudnu, usjeve bujne i Bakhove dajući slatke
 Dare, grožđe što svud se na prisojnim brijezima žuti, 65
 Biljke i livade koje raznolikim bojama cvatu,
 Voćaka stabla k tome što grane bogate šire,
 Gajeve još i šumu što oblake vršcima tiče.
 Ti zapovijedaš vrste da postoje sviju živina,
 Sviju zvijeri, i ptica što grlom izvijaju zvonkim 70
 Različne pjesme i posvud po slobodnom uzduhu lete,
 I onoliko bića u silnom što borave moru
 Koliko zemlja ih hrani pod zračnim nebeskim svodom.
 Po tebi nakon raznih divota zemlje i neba,
 Nakon toliko stvari što nastaje, prepunim rogom 75
 Obilje ùveća svijeta bogatstvo: kovine sad se
 Pojave, tražene zemlji u žilama, žutoga zlata
 Sinu na dnevnom svjetlu krasota, srebrn se grumen

Zabijeli, željezo čvrsto u nove ploče se skrutnu, Dok se već otprije bješe, za mnoge korisna svrhe, Mjedena razlila tvar u pećima taljena vrućim.	80
Tada u mliječnom sjaju prelijevajući se bljesnu Divotni biser, što školjke od nebeskog sjemenja trudne Rodiše ga u plodnoj dubini Eritrejskog mora, Tad zasnjetlucaše razni u rijeci Indu dragulji, Prozirne vatre žar isijavajući daleko, I vi tad dođoste, druga bogatstva, što reći vas stihom	85
Bio bi beskrajn trud; a lutanje izmori stopu Muzi, poti se ona, te jedno spomenuti tek je, O svemoguću Kralju, znamenito, veliko djelo.	90
Naime, ljudsku si vrstu načinio desnicom moćnom, Kažu, tako da njoj ne uzmanjka nijedno dobro Obličja niti duha, i rod što po čitavu svijetu Sve je osvojiti kadar i vladati obiljem svakim, Koji što god je u zraku, u rijekama, moru, na zemlji, Može prisvojiti; zatim, kad kraj mu dođe, u višnje Boravište će poći, u vijeke gdje će vjekóva Tvoj promatrati lik, a jedino u tom je, kažu, Blaženih život: prizor božanstva štovanje budi Takvo, a lice mu sveto ljepotom tolikom sijeva.	95
Ali, pjesma se moja visoko previše diže, Onog se latih što nije nijednom koturnu dano: Kamo me, očaranog vrhuncem sveg veličanstva, Zanosiš, Muzo? I kada prikazati mogla bi sve to, Svijet zar bi sposoban bio obujmiti toliku pjesmu?	100
Ne bi li pretijesna bila nebesa? Al ne smiješ ono Zboriti što se ni znati ne dopušta: svemira cijelog Ovaj Bog je otajstvo, kom dano je znanje i koji Proniče skrovitost svaku, imena i uzroke stvari Sviju pred očima ima, po zakonu čvrstom ih vodi I na vrtoglavom vrhu nebesa zvjezdanih sjedi. Stoga odloži liru i šutke misli u duši, Uranijo, o Bogu, kog do vijeka nije moguće Posve opisati; on je i trojstven, i on je jedinstven, Zemlje i neba gospodar, kog vidjeti (kako se nadam)	105
Dano će biti tada kad uznijetima sa zemlje On nam zvjezdòsnoga otključa Olimpa vrata.	110
	115

Marko Marulić

**PJESMA O POUČI GOSPODINA NAŠEGA ISUSA KRISTA KOJI VISI NA KRIŽU.
KRŠĆANIN PITA, KRIST ODGOVARA.**

- Kršćanin: Previšnji Bože, zašto u smrtne zaodjenut ude
Zemlju nastavaš sad, neba napustivši dvor?
- Krist: Pomoću mene da čovjek zemaljski, grijehom zaveden,
Spozna koji ga prav vodi k nebesima put.
- Kršćanin: Što te je, premda si uvijek od svake ljage daleko, 5
Ponukalo da tu kaznu podneseš i smrt?
- Krist: Ljubav k čovjeku, zato da očišćenog od krivnje
Moja uznese ga krv gore na zvjezdani svod.
- Kršćanin: Zašto si ispružene raširio ruke? I zašto 10
Noge si svoje u čvrst, Kriste, priljubio spoj?
- Krist: S ove i s one strane jer narode dozivam razne,
Jednu u vjeru ja trajno povezujem njih.
- Kršćanin: Ali zašto ti glava na vratu klonulu pada,
Te si uperio sad pogled i lice u tlo?
- Krist: Smrtne opominjem tim da se ohola hvastanja kane, 15
Krotko da prignu svoj jarmu pobožnosti vrat.
- Kršćanin: Koji je razlog tvojoj golotinji? Zašto je tebi
Obraz ispijen i suh, ukočen svaki ti ud?
- Krist: Neka ti ne bude mrsko da prezireš raskoši svijeta,
Sa mnom da trpiš glad i siromaštinu svu. 20
- Kršćanin: Ali bokove nježne opasuje bijeli ti veo:
Kaže li, molim, i taj dio pokriveni što?
- Krist: Znaj da čisto je tijelo po volji meni, a mrzim
Zabranjena kad strast njemu razgoliti sram.
- Kršćanin: Što označuju pljuske, što bič i pljuvanje, grdnje, 25
Trnova kruna i niz muka što zada ih križ?
- Krist: Uvrede sve nek podnese, a sam ne nanese nijednu,
Tko nad zvijezdama pun želi uživati mir.
Kratak i neznatan trud je, a najželjkovanija plaća:
Dobro što nema kraj, trajni, nemjerljivi dar. 30
Ako ne potiče pak ni najveća nagrada koga,
Izgon nek zastraši njegov vječne u tamnice mrak,
I neukrotivi plamen, i posve nepróbojna tama,
Nikad zasitljiv crv, pomor neprèstano grk,
Grozni jecaji, žestoki bol i kuknjava tužna, 35
Stalna žalost i plač, i neotklonjivo zlo.

To očekuje one nad kojima prolazna vlada
 Naslada, nudeći svih varavih mamaca čar:
 Pohlepnima bogatstvo pokazuje, lijenima nerad,
 Sladostrasnima klet Venerin puteni plam, 40
 Vino i jestvine onim što trbuh im najpreča briga,
 Oholim svečani sjaj, junačnim obilan plijen.
 Takvom se dajući varkom namamiti, nesretno mnoštvo
 Svoj zaboravlja spas, srlja u propast i jad,
 Ne sluša upozorenja, ne hodi po mojemu tragu, 45
 Napokon, niti ga sud nimalo ne plaši moj,
 Sud strahovit, kad dan naposljetku došao bude,
 Onaj dan za gnjev, onaj kovitlanja dan,
 Kad će se potresti eter od trijeska silnog, a zvijezde
 Vihor će ponijeti brz, k zemlji ih rušeći sve. 50
 Krvavom svjetlošću Mjesec prestravit će ljude, a Sunce
 Tamno će postati: sjaj zraka uskratit će svoj.
 Sve će tresti, i svemir odjednom se rušiti čitav,
 Sam anđeoski zbor ostat će zapanjen tad.
 Praskavi plamen ognja obuhvatit zemlju će cijelu, 55
 Kopno i more svud jedna će lomača bit.
 Duskora, silan u moći i strahotan u veličanstvu,
 Rujnom na oblaku svom sjedeći, doći ću ja.
 Mnoge će tisuće tad okruživati svetaca mene,
 Tisuće duhova tu blistav će širiti sjaj. 60
 Smjesta će jezivim zvukom s visine jeknuti trublja,
 Zemlji raskoliti lik, potresti Tartar do dna.
 Toga će časa ustati svi što ih, lišene svjetla,
 Velika majka u svoj zagrljaj primila bje.
 Uskrslo stajat će mnoštvo pred mojim sudačkim stolcem, 65
 Strepeći čekat će tu strašne mi naredbe riječ,
 Neotkrivèno jer neće ni tajno ostati ništa,
 Pa ni što šutke je tko ù sebi snovao tek.
 Prema zasluži bit će i plaća: il vječiti život,
 Ili smrt, koja već nikada ne može mrijet. 70
 Stoga, o bijednici, vi što vas zabluda sputava kobna,
 Dajte, dok možete još, s nogu odriješite vez,
 Bdižite, da uspavane u snu dubòku vas ne bi
 Crni našao dan, zadnji kad dođe vam čas.
 Gledajte kako vrijeme u hitru promiče trku, 75
 Kako mu bjegući tijek zastoja nema ni tren.
 Sretan je onaj tko pravo prosuđuje vlastiti život
 I tko je svjestan da već sasvim je blizu mu kraj.

Francesco Petrarca
BLAŽENOJ DJEVICI
(S talijanskoga na latinski prepjevao Marko Marulić)

- Djevice prekrasna lica, što jasne zvijezde te krune,
 Ogrnuta u plašt Sunčevih zraka što sjaš,
 Ti koju višnje je Sunce uzljubilo ljubavlju čistom
 Tako da svjetla svog punom te učini svu,
 I mene ljubav nuka da pjesmom ti kazujem hvale, 5
 Ali je Muzu strah ako ne pomogneš ti.
 Budi mi, molim te, sklona: ta nećeš prezreti molbe,
 Istinske vjere žar kad preporučuje njih.
 Ako te dakle dira sudbina toliko mi bijedna,
 Naklonim uhom glas molitve sada mi čuj. 10
 Usudu mojem pomози, nebèskog iako carstva
 Kraljica ti si, a ja samo zemaljski sam prah.
- Djevice mudra, i jedna od opreznih djevica onih,
 Sav djevičanski zbor kojoj iskazuje čast,
 Štite neslomljivi, čvrsti, što bijednike čuvaš od strijela 15
 Koje im šalje kob, prijetnji što nosi ih smrt,
 Spokoju umorne duše i izvore sveg olakšanja
 Onima kojima plam nemira smućuje duh,
 Molim da oči te, što umirućega sina
 Gledahu plaćući, bol dok ti je parao grud, 20
 Svrneš na moje sudbine i tijek i žalosno stanje,
 Pomoć da meni i svoj savjet spasonosni daš.
- Djevice, koja sjajem dobara svekòlikih blistaš,
 Porode onoga kôm preblaga majka si ti,
 Svjetlosti ovozemaljskog i budućeg svjetlosti žića, 25
 Vrata kud otvoren put vodi na zvjezdani svod,
 Onaj što sin je, Djevice, tvoj i bogovâ Kralja
 U naš je došao dom, eterski ostaviv dvor,
 Tebe odabrali, da bi po jedinoj tebi u radost
 Evin pretvorio plač, suze u šalu i smijeh. 30
 Ti me dostojnim stoga učini tolikoga dara
 Tvojega sina, jer on takvu je dao ti moć.
 Ti sad u kraljevskoj kruni dragulja prepunoj blistaš,
 Vojske nebeske sad liku se klanjaju tvom.

- Uzdignu tebe poniznost nad najviše neba vrhunce, 35
 Kamo molitve pun molim nek dopre mi glas.
 Milosrđa je blagog iz tebe poteko vrutak,
 Koji ispuni svijet, silna prostranstva mu sva.
 Sunce si rodila pravde, što donijelo nam je, evo,
 Noćni raspršivši mrak, istinskog nauka dan. 40
 Nevjesta, majka i kći – imenima trima se zoveš,
 Vlastitom zaslugom taj veliki stekla si dar.
 Mati predóstojna ti si znamenitog Kralja nebésâ,
 Koji je slomio tvrd jaram što tištaše nas,
 I podario svijetu slobodu, i poveo oce, 45
 Razbivši okova vez, gore na zvjezdani svod.
 Njegovom, molim te, ranom probodi mi prsi, da mogu
 Snažnije ljubiti tog koji me ljubljaše sam.
- Tebi se puci svi i narodi dive, i čitav 50
 Svetaca štovani zbor zapanjen gleda te sad,
 Jer nijedna ti slična od svetih božica nije,
 Prvoga kola sjaj makar da pripada njoj.
 Tvoje vladanje čedno, poniznost i kreposne kretnje,
 Svete ljubavi k tom postojan u srcu žar,
 Dostojnom jedinu tebe učiniše tolike časti 55
 Trajno da u te se sâm veliki nastani Bog.
 Tebi je stoga moguće i mom životu slobodu
 Dati od briga svih koje mi zadaju jad,
 Ako li samo u meni, gdje usjev mnogih je zala,
 Zdušni na zagovor tvoj iznikne milosti pup. 60
 Zato klečeći smjerno u molbi poniznoj ištem:
 Budi životu mom pratnja i vodilja ti,
 Korake usmjeri moje, što bespućem lutaju divljim,
 Ponukaj ih na prav opet da iziđu put.
- Djevo, vladarice svjetla, što svaka je tmina ti strana, 65
 Lahore, zvijezdo što naš vodiš po pučini brod,
 Pogledaj kako strašne oluje mi šibaju jedra,
 Kakvih opasnosti niz na moj se obara vrat.
 Snage mi bijednome daj, pomози umornom svome
 Štićeniku, nek sad pomoć ne kasni ni čas. 70
 Dob to iziskuje moja: od sjedina bijeli se kosa,
 Obrazi blijedi su, lik staračkih bora je pun,
 Muti se pogled, uši sve slabije čuju, a noge
 Dršćuć, uz veliki trud, nose mi pogrbljen stas.

- Ukratko, stigao već sam do posljednjih ljeta života, 75
 Ali se nadam još da ćeš mi pomoći ti.
 Priznajem: zgriješih (a tko bez grijeha živi na zemlji?),
 Ali te molim da lijek daš mi u mojemu zlu,
 Kako se ne bi mogla narugati ohola Zmija,
 Kažući: uzalud on od nje je iskao spas. 80
 Kao da nisi uvijek odriješiti sputane spremna,
 Kao da nemaš moć krivcu iskupiti grijeh!
 Štoviše, sjeti se, Djevo, da baš zbog grešnikâ krivnje
 Majka si postala tom koji je istinski Bog.
 On je napustio žive u ljudsko tijelo odjeven, 85
 S kojim iz krila je tvog došao nama na svijet;
 Tebi je dao da majka i prečista djevica budeš:
 Dar što nikada još nijednoj ne bješe dan.
- Pogledaj dakle kolikom ispunjah tužnjavom uzduh,
 Kakvih mi jecaja zvuk bolnu potresaše grud, 90
 Koje igrarije, molbe, i pjesama kòliko zalud
 Spjevah dok obuzet sav prolaznom ljubavlju bjeh.
 Doista, otkad se rodih na obali etrurskog Arna,
 Nije bez muke moj nijedan prošao dan.
 Ovamo, onamo, mnogim putovah stranama svijeta, 95
 Kopnom, i vodom, i val morski gdje prijetnje je pun.
 Nadalje, smrtnoga lika ljepota, udvorne riječi,
 Kretnje što odaju stid posve neiskvaren, čist,
 Žarkim ljuvenim plamom osvojile moje su srce
 I pod jaram su svoj trajno mi podvrgle vrat. 100
 Budući da mi teku, o svetice, posljednji časi,
 Nemoj odgađati sad brigu za položaj moj.
 Evo mi protekoše u premnogim grijesima dani,
 Jao, kako ih brz ōdnese vremena bijeg!
 Tako hitra je strijela što s tračkoga poleti luka, 105
 Tako je olujni vir hitar što vjetrove gna.
 Prođoše dani, i smrt već crnim krilima huči,
 Kosom svinutom već vitla uz mahniti bijes.
 Stoga te, Djevice, molim, otkloni od mene opasnost,
 K boljem životu smjer upravi koraka mog. 110
- Ona, koju sam nekoć sa strasnim ljubio žarom,
 Mrtva je, njezin stan ledeni mramor je sad.
 Smrću svojom je bolnu u srcu mi zadala ranu,
 Ljubav je srce pak tjerala stalno na plač,

- Bezbrojnih nemirnih žudnji kovitlac me bacao posvud, 115
 Ali jedna je tek ostala neznana njoj.
 A da i bješe joj znana, zar to pokolebat bi moglo
 Onu što uvijek je stid štovala više od sveg?
 Čvrsta da odluka nije neporočnu vodila dušu,
 Ona sramotom, a ja smrću bih platio to. 120
- Sada, najviša ti vladarice zvjezdanog neba,
 Božice, ako li ta smije se kazati riječ,
 Ti, što si krepošću moćna, i darom višnjega uma
 Obdarena, o ti, dobra što rese te sva,
 Daj mi ono što svojom ne mogu polučiti snagom, 125
 Neka mi srce već prestane mučiti bol
 I nek za onim težim za čime težiti valja;
 To će mi donijeti spas, tebi još slavniji glas.
- Tebi je naime dano po svojoj volji da možeš
 Satrte podići s tla, vjernim nagraditi trud. 130
 Ne tražim ipak da mene toliko cijeniš, već onog
 Koji na vlastiti lik htio me stvoriti sam,
 Niti na bezvrijednost moju da gledaš, već kako je velik
 Onaj što otac mi jest, dostojnim smatra me tog.
- Beskrajno veličanstvo i tvojega Boga i moga 135
 Blagost, dobrostivost svu neka uveća ti još.
 Srce i duh su mi kamen, Gorgonu kao da vidjeh,
 Ali neprestani plač lije niz obraz se moj,
 Plač što je zaludan, jao; al ti mi, presveta Djevo,
 Pobožnim suzama grud ispuni, molim te, svu, 140
 Posljednja tužnjava barem da ne bi mi isprazna bila,
 Mutnih da voda glib ne bi okaljao nju,
 Nego blistavim svojim i bistrim tijekom da svaku
 Spere mi ljagu i grijeh, dade da postanem čist,
 I da ponavljajući početak mi molitve svake, 145
 Za mene ona sad izmoli vječiti mir.
- Djevo, što ponizne krijepiš i s pravom ohole mrziš,
 Neka položaj moj ljubavlju gane ti duh.
 Zajedničko nam ljudsko počelo neka te skloni
 Dušu da odanu tu primiš u zagrljaj svoj. 150
 Ako je prolazni dar ljepote mogao smrtne
 Takav probuditi žar ljubavi vjerne u njoj,
 Zar je neće još više krasota zanjati lica
 Svetoga, onog što sâm u nj se zaljubio Bog?

- Ako desnice moć plemenite učini tvoje 155
Sretniji kobi da tijek mogu uživati ja,
Tebi, Djevice, svaku posvetiti svoju ću brigu,
Pero, jezik i duh, uzdahe, srce i plač.
Stoga mi plašljivi brod u sigurniji pristan uvedi,
Dugo već udara jak u njega pučine val, 160
K željama novim jer vidiš da upravih kormilo duha,
Privolu svoju im daj, krijepi milostivo njih.
- Posljednji bliži se dan, i više nije daleko
Onaj ledeni prag, smrti neùmitne brid.
Tako hitaju ljeta, u bijegu prolazi život, 165
Vremena hitri let zastati ne zna ni čas.
Ubodi ostana gorkog međutim dušu mi muče,
Svjesnu da prati je grijeh, pravde da čeka je sud.
Ti pak, svetice – tvoja jer ljubav i milost je veća
Nego u drugih svih kojima nebo je stan – 170
Sinu me svom preporučí, i njemu, preblaga majko,
Predaj me (ono što ti moliš uslíšit će rad),
Kako bi on, za kojeg ispovijedamo u vjeri
Da je i čovjek i Bog, uvijek mi ostao sklon,
I kada dođe kraj, nebèske otvorivši dveri, 175
Da bi mi dušu i moj posljednji primio dah.

Prepjevaro s latinskoga Bratislav Lučin

CRNA MASLINA

(tekst za jedan nesnimljeni televizijski film)

Petar Gudelj

BILA SAM DJEČAK

U mjesečinu me je skrila
večer, utrnuvši svijeće.
Svu noć sam zamišljena snila
u modroj šumi kroz drveće.

Bila sam zrno rumena grožđa
u zubima sred poljubaca
lisica utekla iz gvožđa
dječak što praćkom poklike baca;

i ujed pjesme nasred čela
šarena mačka u košari igre.
Što nisam bila, što nisam smjela,
zrcalo ribe u zjenici vidre!
1942.

Što je Ivana Brlić-Mažuranić hrvatskoj bajci, Dora Pejačević hrvatskoj muzici, Slava Raškaj hrvatskoj slici, kraljica Jelena hrvatskoj povjesnici, to je (i puno — puno više) Vesna Parun hrvatskoj lirici. Čekala ju i prizivala stoljeća. Čekao i prizivao Tin:

Gdje su naše vile?

Prizivao iz prošlosti, javila mu se iz budućnosti. Iz južnoga kvadranta, odakle su s toplim vjetrovima i lastavicama u Hrvatsku ulazila proljeća, ljeta, humanizam i renesansa, i velika imena hrvatske književnosti, od Marulića, Vetranića, Lucića, Zoranića i Gundulića, do samoga Tina Ujevića. Sjednula za njegov stol.

Tin je njezin animus, ona je Tinova anima. Tin Ujević i Vesna Parun, hrvatski pjesnički božanski par. Muški i ženski princip. Muški i ženski jezični stup. Ako je Tin Velebit, ona je Dinara. Ako je Tin Dunav, ona je Sava. Ako je Tin hrast, ona je maslina. Crna i uljevita: iz jezika poteklo ulje i med. Kad se kao Afrodita rađala na otoku, Tinu su bile trideset i tri godine: najljepša muževna dob. Je li Tin u jezik, u more bacio sjeme? (Čuvena i opjevana Tinova jutrenja kupanja u jeziku, u moru.) Je li se iz Tinova sjemena rodila Vesna Parun? Ili je (1947. godine) dvadesetipetogodišnja djevojka, naoružana božanskim pjesničkim darom, kao Atena iz Zeusove, iskočila iz Tinove glave? Objavila *Zore i vihore*: digli se oblaci praha, zazvečala stakla. Pod plodnom i nježnom djevojačkom rukom, iz temelja se zaljuljala siva kuća strahovladajuće marksističke kritike i neljudskoga socijalističkog realizma.

MATI ČOVJEKOVA

Bolje da si rodila zimu crnu, o mati moja, nego mene.
 Da si rodila medvjeda u brlogu, zmiju na logu.
 I da si poljubila kamen, bolje nego lice moje,
 vimenom da me je došla zvjerka, bolje bi bilo nego žena.

I da si porodila pticu, o mati moja, bila bi mati.
 Bila bi sretna, krilom bi ogrijala pticu.
 Da si porodila drvo, drvo bi oživjelo na proljeće,
 procvata bi lipa, zazelenio šaš od pjesme tvoje.

Do nogu bi ti počivalo janje, da si mati janjetu.
 Da tepaš i da plačeš, razumjelo bi tebe milo blašće.
 Ovako sama stojiš i sama dijeliš muk svoj s grobovima;
 gorko je čovjek biti dok nož se s čovjekom brati.

Dok su ispod tiskarskoga tijeska svitale *Zore i vihori*, njihova je autorica umirala u bolnici na Koševu u Sarajevu, kao žrtva *šamac-sarajevske-komsomolske drame*. Na omladinskoj pruzi Šamac-Sarajevo, mašklinom i lopatom okajavala grijehe što ih je počinila perom, i nasmrtno oboljela. Iznad njezina tijela i djela svijali se književni orli mrcinjaši. Stjecali zlokobna imena i gradili književnopolicijske karijere. Dao joj *poljubac života* i ozdravio je anđeo zadužen za obnovu i izgradnju hrvatske poezije.

Četrdeset godina poslije, zapisat će poljubljena i proslavljena pjesnikinja: »Prva zbirka ZORE I VIHORI — izašla je nedavno, doduše, ali o njezinu odjeku u javnosti tko bi mogao išta saznati u onoj slijepoj srpanjskoj mišolovci, u koju nisu stizale ni novine ni časopisi. I tko bi pametan — unatoč hegelijanskom trijeznu razumijevanju — pomišljao umirući na šarm marksističke kritike u praskozorju mladog socijalističkog društva.«

Pomislio je jedan mladić. Ponovila se još jednom legenda o *pasánom vitezu* svetom Juri kapadokijskom, mladoj kraljevni i jezerskom zmaju. Ulogu svetog Jure odigrao je

vitez bez mane i straha, knjigin imenjaka i kneginjin vrsnik, znakovita imena: *Zoran*. Zoran Mišić. Zmaju jezernjaku i mračnjaku zadao udarac perom pravo u razjapljene ralje, i načinio ranu od koje ne će preboljeti. Kraljevnju, kćer skromna pokrajinskog službenika i unuku zlarinskih maslinara, vinogradara i ribara, odveo do prijestolja hrvatske poezije, na kojem će do vijeka kraljevati.

Velika mu krila hodati ne dadu — zapisao je Baudelaire o albatrosu, ptici širokoga mora i širokoga neba. Ono što je lako polazilo za rukom (i za nogom) poludarovitim i nedarovitim pješacima: pisati po diktatu, hodati po zemlji, nije uspijevalo krilatoj i prekrilatoj Vesni Parun. Njezin pješački pokušaj (*Pjesme*, 1948.) bio je nalik na albatrosov hod.

DJEVIČANSTVO

Taj topot i taj dim što dolazi sve bliže
ući će u tvoj vrt, rastvoriti usnula vrata.
Sama si u kući. Što ćeš mu reći djevojko
nepoznatom čovjeku koji želi umrijeti
na tvojim nagim rukama, što ćeš mu reći?

Sama si u praznoj napuštenoj kući
koju grli paprat. Nebo s tvoga prozora
jednako je uvijek, blago i daleko.
Cestama umorni konjanici idu.

A netko želi da umre na tvojim tihim rukama
koje nitko nije uspavao u ponoćima.
Netko žudi noćas da ogrli, umirući,
tvoj tanki struk i netaknutu kosu.

Pogledaj na cestu, pogledaj niz vodu, niz široku večer:
netko te je kradom s obale zvao.
Spusti niz ramena pletenice. Potrči
otkrivena srca; ne boj se, što drhtiš.
Potrči, potrči! Ne pitaj tko jeca
ni tko u mraku prati tvoje korake.

Već su grobari odnijeli iz razvaljene kuće
svjetlucave koralje i zlatne kanarince.
Priče su se u tišinu razišle.

Ne plači: to je ljubav. Kreni kroz bespuće.
Umjesto naušnica nosit ćeš uteg bola,
djevojko, ako si život izabrala!

Nakon sedam besknjižnih godina, stvaralačkih dvoumica, padanja i ustajanja, osvanula je 1955. *Crna maslina*. Knjiga nad knjigama, zajednička nazivnica svih njezinih knjiga, iz koje izvire i u koju uviru sve njezine knjige. Jedno od najplodnijih mjesta u prostoru i najsretnijih časova u povijesti hrvatske književnosti. Stup o koji se vješaju glazbala i zid plača.

(Ne možeš pisati, ne možeš misliti o Vesni Parun dok opet ne vidiš *Crnu maslinu*, dok joj ne pogladiš koru. Dok te ne pospe srebrom i dok pod prstima ne poteče ulje. Onu *Crnu maslinu* što je nekim čudom 1955. zalutala u Zagvozd, u tvoje mlade, maslinasto zelene i maslinasto srebrene ruke.)

Nazor je užegao prvu uljanicu u hrvatskom jeziku, u hrvatskom pjesništvu. Napisao prvu pjesmu pohvalnicu maslini. Iz Nazorove staračke, svjetiljku preuzela, pjesmu nastavila pisati jedna mlada ženska ruka.

MASLINE, ŠIPAK I OBLACI

Kada ga sretnem na stazi, okrećem lice za oblacima
a tri dana kraj ograde sam čekala da onud prođe.
I šipak je procvjetao od onda, nabujalo je more.

Kako je ozbiljna večer, a njegove se oči sklapaju u zvijezdama.

On je tako lijep na crnom nebu
svjetlucav kao školjka.

Ali već sada mene mori strah zbog onog što će doći.
jer eno: vjetar se diže s rta maslinova.
A ovo pusto golo srce
dršće i sluša.

Tri dana već za ogradom, teška od mladosti, čekam
tvoj korak u tamnim maslinama.

Utekla se maslini, majci i pramajci, kulturnoj i kultnoj biljci širokog Sredozemlja. Vratila se početku, gdje je u pjeskovitoj otočkoj zemlji među maslinovim panjima njen ljudski panj. Gdje su maslina i čovjek (maslina i žena) najbliži rod: iz ljudskog panja rastu masline, iz maslinova panja ljudi. Izabrala biti maslinom, teškom od pamćenja i ploda, crnom. Četrdeset i četiri pjesme *Crne masline*: četrdeset i četiri kâmenice i amfore, do kamenih i zemljanih usana pune jezičnoga ulja. Uljnoga meda. Za koju god se pjesmu maši antologičar, za koju god kâmenicu kûpac ulja, ne će pogriješiti. A pogodit će onaj koji uzme sve pjesme i kûpi sve ulje.

USNULI MLADIĆ

Prostrt na žalu sjenovitog zatona
leži kao ograđeni vinograd
usamljen i valovima okrenut.
Njegovo lice ljupko je i ozbiljno.
Po njemu se igra podnevni vjetar.
Ne znam je li ljepša grana šipkova
puna cvrkuta ptičjeg ili pregib
njegova pojasa gipkiji od guštera.

Slušam tutanj niske grmljavine
koja se izvija s mora, sve to bliže.
I skrivena u lišću stare agave
motrim kako grlo mladića postaje galeb
i odlijeće put sunca klikćući sjetno
u žutim oblacima. A iz bronce
njegova raskošnog trbuha diže se mrko
cvjetna vrlet na kojoj se odmaraju
prekrasne vile i kraljice iz bajkâ.

Šući žalo i more je posivjelo.
Zlatne sjenke zasjeniše vinograd.
Stubovi oblaka penju se u daljini.
Munje dotiču šumovitu uvalu.

Udišem miris ljeta u nasadima
i puštam da me opaja nagost bilja.
Zatim gledam svoje blistave ruke
i bedra pjenom morskom pozlaćena
iz kojih teče ulje maslinika.

I vraćajući mirne oči k njemu
koji spava uronjen u huku
spore oluje, prastar kao agava,
mislim, puna rasijane žudnje,
koliko bijelih ptica raskriljenih
dršće u modrim gudurama oblačnim
tog tijela koje tišinom zbunjuje
šumor mora i samoću trava.

Rastrčala se, raspisala se, raspjevala se. Razletjela se: u ptice, u vjetre, u oblake. U oblike. Puna je nje hrvatska književnost: druge polovice dvadesetog stoljeća. U pola stotine godina napisala i objavila pola stotine knjiga. Imena im: *Ropstvo*, *Vidrama vjerna*, *Koralj vraćen moru*, *Gong*, *Ukleti dažd*, *Apokaliptične basne*, *Sto soneta*, *Začarana čarobnica*, *Tronožac koji hoda*, *Krv svjedoka*, *Pod muškim kišobranom*. Tkala na trojim, četvorim kròsnama: poeziju, eseje, drame, dječje pjesme, igrokaze, prozu. Prevodila. Niz vlastitu unutaraju stòrminu zavaljao se vlastit kamen, otkinut od neke unutarne vlastite planine.

Zapjevala iz najdubljih zasada, iz najstarijih vřtalâ hrvatskoga pisanja i pjevanja. Zapjevala iz puna srca i puna grla, vlastitu i sveopću ženskost. Ljubavne elegije duga stiha, duga zova, tamna sjaja, likom i oblikom nalik našim starim narodnim pjesmama bugaršticama. Dubinom i širinom, inkantacijom i neveselom zamišljenošću.

RIJEKA I MORE

On je rijeka, a ja sam more.
Njegov je nemir naglost voda
koje raspasuju travu. Ja ih slušam
kako huće u tijesnome koritu
probijajuć se kroz duboki kanjon
snagom od koje sustaje moja blagost

Ja sam nestrpljivo more. On je rijeka.
Njegove lađe nisu moje lađe.
Njegove ptice nisu moje ptice.
Ali njegovim lađama ja sam sidrište
gdje je dopušteno sjesti uz vatru
i smiješiti se jednoj priči
zbog koje se zaboravlja smionost.
Njegovim pticama ja sam klisura
koja ih skriva u svoje stijene
misleći da ih otimlje oceanu.

On je prispjela rijeka. Ja sam more.
Moje obale postaju njegove obale.
Moje oluje postaju njegovo uzglavlje.
Moja beskrajnost postaje njegov mir.

Veledar i veleum, rano pribrano iskustvo. Dotjecalo u njenu ruku, u njezin rukopis, iz dugih stoljeća hrvatskoga pisanja, pjesničkoga promišljanja i zamišljanja. Iz života knjigâ. Jer su knjige, još od biblijskih vremena, ušle u život, postale činiteljicama i

čitateljicama života. Biblijskom iskrenošću i smjelošću, i biblijskom intonacijom, rekla na početku svoga pjevanja:

Pjesma je kuća moja i stupovi njeni su snažni.

LICE U SJENI

Zaboravih mu ime, ali znam da milo bješe pticama;
i da ljubak bješe osmijehom pamte moje oči.

I sada idu ljudi pristaništem; ja ne okrećem lice,
zadubena u šapat zaostalih oluja.

Nije li galeb zaboravio mrtva druga, zašto tužiš?
Hrid je svoju zaboravio galeb, ne zna ni jug ni sjever.

Još nisam zastrla prozor, još nije utišalo more.
Ne kori me, šumo, krošnjama; ne plaši me, vodo, dubinom!

U južnohrvatskim brdima njezina tkalačka brda, njezin vilinski stân. Tkala na njima sad bura, sad pauk. U svaki komad što je sašao s njenih krðsanâ utkan starohrvatski znak. Vijuga što se može pratiti u pleteru, potezu i vézu najvećih hrvatskih pjesnika.

Sve čega se dotakla u jeziku, prolistalo i procvjetalo, pozlatilo se. Svaki zelenbor za koji se u životu uhvatila, osušio se: postao zlatibör.

Birajući između mudrih i ludih djevica, izabrala biti ludom djevicom. Svoju uljanicu žègla i gorjela u vrijeme i nevrjeme, po utihi i po olujnom vjetru, po noći i po danu. Licemjerno ne čekajući ženika, ne utuljujući stijenj, na sve strane rasipala svjetlost i razlijevala ulje. Bilo ga je u izobilju. Dotjecalo iz zlarinskih maslinika, izviralo iz neiscrpivoga dara. Bile pune ceste ženika.

DOM NA CESTI

Ležah u prašini kraj ceste.
Niti vidjeh njegovu lice
niti on vidje lice moje.

Zvijezde sišle su, i zrak bijaše plav.
Niti vidjeh njegovu ruke
niti on vidje ruke moje.

Istok postade ko limun zelen.
Zbog ptice jedne otvorih oči.

Tada doznah koga sam ljubila
čitav život.
Tada on dozna kome je ruke
grlio uboge.

I uze čovjek zavežljaj, i krenu
plačući u svoj dom.
A dom je njegov prašina na cesti
kao i moj dom.

Razmakla jezične i pjesmine dovratnike i doprozornike ne remeteći sklad otočke kuće koju su gradili djedovi. U prozoru zemljani lonac, bašèlak, mažuranâ, ljudski pepeo i prah... *i mačke sjede svečano na prozorima pokraj cvijeća.*

Osvajanje slobode: škoraci, ali i nenadana otkrića. Otkrivenja i obasjanja, nadahnuća. Virovi i oluje niz njezine prostrane jezične i duhovne baštine. Pitomi voćnjaci i divlje neukrotive šume.

U njezinoj pjesmi nema nasilja nad prirodom: nad prirodom čovjeka, nad prirodom jezika ni nad prirodom prirode. Mudra i pismena kao pšenica, loza i maslina, livada, šuma, piše kao što prolazi godina: redom i plodoredom unutarnjih godišnjih doba. Teče kao što teku rijeke, putuje kao što putuju ptice selice i zvijezde. Kao rijeka, šuma, zvjezdano nebo i more, uvijek uzbuđujuća i lijepa.

Riječi u rečenici i rečenica u tekstu stoje na stoljetnim mjestima, u jezičnim utorima, gdje ih je uglavila narav. Bez jezičnih vatrometa i vratolomija, pjesma se oblikuje kao plemenito drvo: što priliči Persefoninoj topoli, ne priliči Ateninoj maslini. Jezički i pjesnički pomaci, bez kojih nema djela, događaju se u temeljima, učinci postižu cijelom pjesmom. Cjelokupnim odnosom prema prvim i posljednjim stvarima i prema samoj pjesmi.

Njezina visoka i duboka pamet nikada nije stala na put njezinoj širokoj i dubokoj osjećajnosti. Mudrost je kanjon kojim teku, modreći se i zeleneći iz dubine, njezine plahovite južne vode.

NOKTURNO

Kud ode, majko, tamni noćni gost
što huk nam donije usnulih planina,
sumorni svirač tih i plavokos
neznani onaj putnik iz daljina?

Kroz pusti grad projezdio je on
na crnom konju, tutnjeć kopitima.
Sijala ponoć kao bjelokost
i stari most se sklopio za njima.

Nije se ugledala, ona se ugledala: u najdubljem hrvatskom pjesničkom ogledalu, čija dubina seže do pećinskih jezera i gorskih kristala. Do prvih pismenâ pismenosti. Njezini krokirani jadranski krajolici doplovili niz krv: iz otočkoga djetinjstva, iz Marulićevih homerskih usporedaba. Arhetipske slike, prastara mjesta (toposi), hodočašća na vrela vječnih nadahnuća. Biblijski zdenci i naši krški bunari ispod grâdinâ.

Njezino drveće: maslina, hrast. Njezine ptice: lastavica i sova. Njezino počelo: voda (vidra u vodi). Os svijeta (axis mundi): sjever — jug. Doba godine: jesen (mada joj ime kaže: proljeće). Doba dana: noć. Svjetlo: prenatalna mjesečina. Četveronožni stvor: ktonski i uranski konj. Na konju vjerenik: gost, stranac, bog.

Mjesec koji svijetli usporedo sa Suncem, sova koja se ne boji poletjeti u podne. Konj koji jézdi, pliva i leti.

Tri puta se srela s Atenom. Prvi put pod zlarinskom maslinom, drugi put u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, treći put u svom mudrom i nadahnutom tekstu.

Hrast koji prorokuje, žiri i pruža hlad. U kojem je stolovao, o koji munju vješao gromovnik bog.

Maslina koja nadahnjuje, svijetli i hrani.

Vode gibajuće: rijeke, jezera, more. I voda stajâćica: pravoda, vodena magma, smrt.

Doba života: mladost. Kad se traže, nakratko nalaze i vječno gube: mlad čovjek i mlada žena.

Otvorenost: svim vjetrima, svim dobima i svim knjigama, najviše vjetru iz vlastite jame. Knjizi i drvetu svoga života.

KAD PTICA PRESTANE VOLJETI

Kad ptica prestane voljeti drugu pticu, ona joj ne kaže: odleti sada tisuću milja daleko, da ne bi gledala kako se gomila ravnodušnost u mojim zjenicama!

Jer ptica nije troma kao čovjek; daljina je za nju lepršanje slatke svjetlosti, koja raspiruje ljubav.

Ne kaže joj: sada se sakrij tisuću stopa duboko ispod zemlje, da ne čuješ kako pjevam u predvečerje nježnu uspavanku drugog dragani, koja leži s kljunom u mome krilu!

Jer ptica nije površina kao čovjek; ona zna da se otkucaji srca pod zemljom propinju još snažnije, i umjesto umirujućih zvukova uspavanke cijela bi šuma morala slušati tutnjavu podzemlja koju je izbacila bol.

Zato kad ptica prestane voljeti drugu pticu, ostane pokraj nje da tu umre, u samoći.

A čovjek, kad prestane voljeti drugog čovjeka, od stida i pomutnje ne zna što bi i, bježeći sve to dalje od njega, ugnijezdi zauvijek u svome srcu njegovu tugu.

Život prosut u jezik i pretopljen u pjesmu. Dopustila svom životu da uđe u svoju pjesmu, svojoj pjesmi da uđe u svoj život, ali nikada kao prost faktografski i biografski materijal, već kao njegov duhovni nacrt i sklop. U središtu svake pjesme, licem u lice, bios i logos. Bios priskrbuje beskrajnu radost i beskrajnu bol, ali je logos taj koji uživa i trpi. Mjēri i vjēri.

Napisati pjesmu, isto je što i sagraditi kuću. Napisati antologijsku pjesmu, isto što i sagraditi crkvu. Napisati antologijsku knjigu — sagraditi katedralu. Vesna je Parun sagradila grad, u gradu puno crkava i palača, nasred grada velebnu katedralu, *Crnu maslinu*. Ostala beskućnicom, s četrdeset crnih vreća (*vreće za smeće*) rukopisā. U vrećama tko zna koliko još: kućā, crkavā, katedralā. I sama bi se mogla nazvati katedralom.

BUDITE HRABRI, MOREPLOVCI

Budite hrabri, moreplovci!
 Ja ne znam gdje je vaš zavičaj.
 Ali bijela ptica koju prognaše
 sjeverni vjetri, reći će vam
 da su vaša djeca ostarjela
 da su vaše kuće opustjele
 da su vaše majke umrle
 neoplakane pod maslinama.

Budite hrabri, moreplovci!

Netko umire na bojnom polju,
 netko umire na cesti,
 a netko na osamljenoj lađi.

MLETAČKI I HRVATSKI PUTOPISI U XVI. ST.

Ivan Pederin

Mletački putopisi XV. st. prožeti su trgovačkim duhom, a trgovci traže putove kako doći do Indije idući na istok i kako zaobići Osmane. Mleci su izgubili u tim nadmetanjima protiv Portugala pa se u XVI. st. duh mletačkog putopisa iz temelja mijenja, orijentira se prema diplomaciji, a mletačka diplomacija preuzima ulogu smirivanja napetosti i izbjegavanja ratova između Osmanskog Carstva i zapadnih sila, pa tako nastaje novi tip putopisâ blizak ruskim diplomatskim putopisima s kojima ipak nije izravno vezan. Mi se ovdje nećemo pozabaviti ulogom mletačke diplomacije u europskoj politici toga doba, već samim putopisima koji se razlikuju od španjolskih, portugalskih i engleskih.

Mletačka Republika bila je država u kojoj se nisu pojavili veliki državnici, a Republika nije ni željela takve ličnosti. Mletački *rappresentanti* obavljali su svoje funkcije s manje ili više uspjeha, ali su uvijek ostajali u granicama određenim funkcijom. Kad bi im rok istekao, a nikad nije bio dulji od nekoliko godina, oni bi u Senatu pročitali svoje izvješće. Pobune *rappresentanti* nisu poznate, a ni njihovi sukobi sa Savjetima na lagunama. Pozabavit ćemo se izvješćima mletačkih poklisara, potom mletačkih knezova i providura u Dalmaciji te napokon putopisima Hrvata koji su bili mletački podanici, a putovali su za račun cara ili ugarsko-hrvatskog kralja, da bi poslije zauzeli neko ugledno mjesto u njihovoj službi.

Poslije osvajanja Carigrada 1204. najstariji mletački trgovac u Carigradu Marino Zen brinuo se od 1205. za prava mletačke kolonije u Latinskom Carstvu i dobio za to sudačka ovlaštenja. On je obavljao tu funkciju sa dva savjetnika. Funkcija je trajala dvije godine, i svake dvije godine na taj bi položaj došao novi mletački vlastelin. Obnova Bizanta nije značila kraj te funkcije. Kad su 1463. Carigrad osvojili Turci, nastalo je novo Osmansko Carstvo. Osmanska uprava bila je potkupljiva a mletački *baili i oratori* počeli su djelovati kao mletački diplomatski predstavnici, a njihova glavna dužnost bila je podmićivati utjecajne ličnosti na Porti. Bailo Andrea Gritti dobio je u tu svrhu 300 cekina, a Jacopo Soranzo 1582. čak 2000 cekina, toliko su važni bili poslovi koje su Mleci vodili na Levantu.

Baili su putovali morem do Kotora i Ulcinja, i odatle nastavljali putovanje na konjima.¹ Kotor je uskoro postao ključnom točkom mletačke špijunaže na Balkanu, u čemu se isticala republikanska obitelj Bolica.² Mletačka poslanstva iskrcala bi se obično u Kotoru ne samo da bi izbjegla opasnostima od gusara i pirata u Egejskom moru, već i da bi se posavjetovala sa članovima obitelji Bolica o prilikama u Osmanskom Carstvu.

U *Relazione di Andrea Gritti oratore straordinario a Bajazid II. letta in Senato li 2. dicembre 1503.* autor je u početku pisao o njegovu odlasku iz Mletaka u Carigrad. On se ukrcao u dvije galije naručene od Senata, kamo ga je dopratio sam dužd. Odmah se ističe autorska ličnost poklisara-*oratora*. On je bio skroman i savjestan, svjestan svojih dužnosti, ali jako vezan sponama svoje funkcije. Nad njim se nadvijao dužd i autoritet Senata. Gritti se nije hvalio svojom vrlo važnom funkcijom, već ju je smatrao ozbiljnom i teškom dužnošću prema domovini kojom nije upravljao jedan monarh, nego sloj ljudi.³

Početak njegova putopisa prava je smotra političkog mentaliteta i republikanske trijeznosti, pred kojima nestaju osobne naklonosti. To se držanje posve razlikuje od držanja plemića koji obuhvaća neki zadatak po kraljevoj zapovijedi i što se onda osjeća odgovornim prema sjaju koji mu daje kraljeva ličnost, tako da je on uvijek spreman pretjerati u isticanju te časti i svoje hrabrosti.

Galije su isplovile i stigle uskoro u Zadar koji je bio ključ *Culphusa*, kako se Jadran zvao u slangu mletačkih činovnika, a taj je grad bio logistička baza svih pomorskih operacija Republike na Levantu te sjedište mletačke vlasti u prekomorju jer je zadarska kancelarija bila nadređena svim mletačkim kancelarijama u Dalmaciji. Pristajanje u Zadru nije osobni, nego politički događaj za oratora, pa ga primaju zadarski rektori, a to će reći knez i kapetan slijedeći čvrsti ceremonijal o kojem ovisi ugled mletačke uprave u Dalmaciji. Gritti je nastavivši putovanje pristao u Trogiru, gdje ga je također primio knez i kapetan. Sada je izvijestio o razgovorima. Govorio je iz perspektive svoje funkcije pa je tražio podatke o štetama što ih je tursko konjaništvo počinilo u trogirskom distriktu. Gritti je nastavio putovanje do Dubrovnika gdje se sastao sa svojim prijateljem Mehmed-begom koji je bio hercegovački sandžak-beg. Oni su bili stari prijatelji, a upoznali su se u Carigradu gdje je Gritti dulje boravio zbog trgovačkih poslova, a poslije je bio i *capitaneus generalis maris*. Dubrovnik je tada već bio središte međunarodne špijunaže,⁴ a Mlecima je bio suparnikom. Špijunaža je pejorativna riječ koja se u mnogim jezicima zamjenjuje drugim riječima kao što je *intelligence* na engleskom, pa *Aufklärungsdienst*, *Nachrichtendienst* na njemačkom i sl. Taj sastanak u Dubrovniku ulazi u okvir toga karaktera Dubrovnika. Nakon toga je Gritti otplovio dalje do Herceg-Novog i Krfa gdje je sreo osmanske emine koji su bili nešto između konzula i carinika.⁵ Emin je imao dosta široku nadležnost i s mletačke strane jer su Mleci tražili načina da uspostave neke veze i kanale do Porte. Gritti je nakon toga doplovio do otoka Parosa u Grčkoj gdje je doznao da je gusar Caradromis opsjeo Tinos. Doživio je veliku oluju, ali je ipak sretno stigao u Carigrad. Kad su galije pristale, gomila je pljeskala, a paše su ga odvele sultanu. Sada dosta opširno opisuje pad Carigrada 1453, pa ljepotu i blago podneblje toga grada. Ističe ličnost sultana Bajazida, sina Mehmedova, čijim je vojnim pobjedama posvetio mnogo prostora. Opisao je Bajazita, čovjeka od 65 godina, opisavši njegov stas, lice, a potom

sinove mu Ahmeda, Corcuta i Selima. Ahmed je imao kraljevski izgled, ali se nije mnogo brinuo o državnim poslovima, Corcut je bio nizak i najviše se bavio bogoslovljem i filozofijom, Selim je bio srednjeg rasta, tamnopus, brkat, nasilan, okrutan, ratoboran. Opisao je i razgovore s Bajazidom i njegov odnos prema papi. Bajazid je mrzio francuskog kralja zato što se on pokušao domoći Napuljskog Kraljevstva, a mrzio je i ugarsko-hrvatskog kralja zbog graničnih sukoba. Gritti, koji je pripovijedao u prvom licu jednine, izvijestio je potom o posjetima veziru i drugim ličnostima Visoke Porte kojima je izložio duždeve poglede. Razgovori su se vodili preko dragomana, o kojima je on malo kazao da bi usmjerio svu svoju pozornost na ličnosti Porte ... *e se questa cosa difficil da potersi conoscer in tutti li uomini difficillissimo stimo io nelli principi della casa Ottomana, con li quali, oltre che non si può così stretta e continuamente praticare come li altri, fungono e vogliono che una cosa si creda un'altra, avendo sempre l'occhio al fine ed all'intento loro; per il che si vede che, posponendo l'onestà, fanno cose inonestissime, e mancando della parola, rompono la fede, alla qual li altri sogliono aver rispetto e reverenzia grande.* (str. 39) Ovdje se ne ističe Grittijeva ličnost, nego važnost i karakter njegove funkcije oratora koji mora razumjeti mentalitet svog sugovornika. Gritti je potom izvijestio kako su se veziri odnosili prema Mlecima i kršćanskom svijetu, te spominje opakog Dauta i oholog Mustafu. Izvijestio je i o svojim pregovorima o oslobađanju mletačkih sužnjeva, pa o plaćama dragomanima.

U *Relazione di Marco Minio oratore alla Porta Ottomana fatta leggere in Pregadi li 8. aprile 1522.* izvjestitelj također piše u prvom licu jednine o приходима Porte i troškovima za saraj. U Carigradu 200 mladića uči čitati i pisati, drugi u dobi od 18 do 20 godina uče rukovati oružjem, tu se nalazi i mnogo Grka koji uče druge stvari. Minio je pisao pojedinosti koje je uspio doznati o oružanim snagama kopnene vojske i ratne mornarice, o opskrbi vojske. Sultana je opisao kao krvnog neprijatelja kršćanstva i Židova, koji je nastojao dobiti podatke o vojnoj snazi carevoj. Onda se razgovor okrenuo duždu i Mlecima, pa prema Rimu i Parizu; svijet, ili barem Europa, sada postaje malen i dobro shvatljiv. Sultan pita oratora za mišljenje o tome hoće li papa pomoći ugarsko-hrvatskom kralju.

Minio je opisao lice i stas sultanov s mnogo pojedinosti, potom pašu Mustafu koji je bio Hrvat po rođenju *di nazione schiavo, persona molto gentile e discreta, di bell'aspetto e di statura di persona molto conducente, d'età di circa anni 40.* I Ferhat paša bio je po rođenju Hrvat, rođen u Šibeniku, nekad mletački podanik. S njim je Minio razgovarao o napadima Bosanaca i pustošenjima u zadarskom i šibenskom distriktu. Tu dvojicu zanimale su prilike u Italiji i u kršćanskom svijetu. Minio je govorio o položaju Mletaka u Carigradu i tražio podatke o mletačkim sužnjima u Carigradu. Napokon je izvijestio i o troškovima putovanja.

Ističe se ličnost diplomata koji razgovora sa svojim sugovornicima o prilikama u Europi i želi doznati što više, a reći što manje. Diplomacija je ovdje trgovina informacijama u kojima su Mleci kao trgovačka sila bili jaki, i to baš zahvaljujući vezama na Istoku.

Mletački oratori nisu uvijek sami pisali svoja izvješća, ponekad bi to povjerali svojim tajnicima, što je bio stari običaj. Tako čitamo da je poklisar Girolamo Ferro umro u Carigradu, pa se njegov tajnik obraća *Privedrome duždu i izvrsnome Senatu — Serenissimo Principe, gravissimo ed eccellentissimo Senato* čijim se poniznim slugom iskazuje autor. Kao i prva dva oratora, Domini opisuje sultanov izgled, a o sultanu kaže da je nasilan, okrutan i da nije ni pobožan, da je boležljiv, a najvjerojatiji mu je nasljednik sin Selim čiji je izgled također opisao. Selim je bio proždrljivac koji je, iako musliman, pio vino, imao mnogo priležnica, a bio je usto i homoseksualac. Dovabio je ženu nekog begler-bega u svoju kuću, zaveo je i spavao s njom dvanaest noći, a onda je pustio da se vrati mužu koji ju je htio ubiti, ali je ubio — sebe. Selim se želio domoći Cipra. Domini opisuje vezire među kojima je jedan bio Bosanac, pregovore s uskocima koji su pljačkali mletačke podanike isto kao i turske te savjetovao da se u Jadran pošalju ratni brodovi. Vezir Ferhat, kojem je bilo 40 godina, bio je po rođenju Hrvat, vezir Pertaff Albanac. Domini je izvijestio o ratnoj Osmanovoj mornarici koja je bila slaba, ali vezana s gusarima; pisao je o broju galija i njihovoj kakvoći. Mornari na galijama bili su obraćenici na islam, ali i kršćani koji su dobro zarađivali u ratnoj mornarici, a bilo je i mnogo Grka, osobito među vleslačima. Porta je održavala dobre odnose s carem, s poljskim kraljem, s Mlecima i s velikim knezom u Moskvi. Onda prelazi na opisivanje pravosuđa i tamnica u kojima je ležao uskočki kapetan Petar Kružić. Osmanli su bili neraspoređeni prema Mađarima i Hrvatima jer su izgubili više od 6000 ljudi na galijama u tim zemljama. Sultan je bio spreman pomoći francuskom kralju, želio je mir s Mlecima jer se bojao Filipa II. koji bi mogao napasti Portu.

U Relazione di Paolo Contarini bailo a Constantinopoli letta in Pregadi l'anno 1583. autor je počeo s opisom zadaće koju je dobio i prema kojoj se odnosio vrlo odgovorno. Isplovio je iz Mletaka prema Dubrovniku, kamo se iskrcao i nastavio putovanje na konju tako da nije opisao put do Carigrada. Kad je stigao u Carigrad, morao je otpočeti pregovore o pljački u Paltrovici i drugim pitanjima mletačko-turskog susjedstva u Dalmaciji, pa o tvrđavama Klis, o Lici i Krbavi. Contarini je opisao proširenost Osmanske carevine, pojedine pokrajine, zemljišne veleposjede, timare, i dužnosti spahija da služe u vojsci i daju konje za vojsku. Smrt sultanova znači uvijek previranja i nereda, pa su vojnici u tim prilikama u pravilu pljačkali, silovali žene ili ih otimali ... Contarini je opisao osmansku ratnu mornaricu i arsenal koji je napredovao pod vodstvom i upravom Uccialija. Grci su bili kraljeznica osmanske mornarice, *il nervo dell'armata turchesca*. Contarini je znao i koliko topova imaju osmanske galije, koliki su Portini troškovi, naveo je i rasipništvo sultanove žene. Izvijestio je o mučnom ratu u Gruziji i Perziji, opisao pregovore s Osmanima i njihov odnos prema njihovom zakonu, njihove perivoje, divan, osobu sultana Selima koji je počeo kao janjičarski aga, Sinan-paša se s prezirom izražavao o kršćanima, vezir Ibrahim-paša bio je po rođenju Hrvat iz jednog mjesta kraj Dubrovnika. Bio je u velikoj sultanovoj milosti pa mu je sultan htio dati kćer za ženu. Ibrahim je bio naklonjen Mlecima. Osmanli su u Bosni lijevali topove da bi mogli napasti Ugarsku i Hrvatsku čim završi rat u Perziji. Porta je sklopila savez s francuskim kraljem da bi spriječila savez svih kršćana protiv Porte i francuski mu je kralj dojavljivao sve što se zbivalo u Europi.

Isti motivi potaknuli su Portu da se veže i s poljskim kraljem. Odnosi s Moskvom nisu bili dobri. Na Porti se govorilo turski, arapski i perzijski, ali mnogo i hrvatski i albanski.⁶ Autor je suhoparan kad piše o sebi, pa ističe Mletke više negoli sebe i važnost zadaće koja mu je povjerena: *Di me dirà poche parole, essendo cosa lontana dal mio genio il parlar di me stesso; che in questo bailaggio ho fatto cosa di servizio pubblico, e conforme alla grandezza di questa Serenissima Repubblica, ne rendo grazie a Sua Divina Maestà che si è degnata d'indirizzarmi in negozio di tanta importanza a quel fine che era desiderato da Vostra Serenità. (str. 250)* Pisac je naobražen i sposoban, ali je uvijek odani sluga Republike i kotačić u njezinom državnom stroju. Međutim, iz njegova izvješća vidi se sjaj i veličina renesansnog političkog života. Bailaggio je postao gotovo gostionicom u kojoj su se održavale gozbe i pozivali gosti da bi se stekli prijatelji, da bi se doznale osmanske državne tajne i stekle se sklonosti skupina iz kojih se sastojala Porta..., *per sostenere e inalzare conforme all'animo mio la dignità e grandezza di questa Serenissima Repubblica, in servizio della quale spenderà sempre volentieri le facultà e la roba. (str. 250)* Republika je postala saveznicom i prijateljicom Osmanske carevine bez obzira na česte ratove. Za Cambraiskog rata Republika se nije skanjivala pozvati u pomoć moćnu osmansku vojsku da joj pomogne protiv pape Julija II. i njegovih saveznika, što ne bi bilo moguće da Republika nije stekla prijatelje na Porti na gozbama i da ih nije podmitila.⁷ Međutim, stroga trijeznost srednjovjekovne mletačke diplomacije posve je iščezla. Prema zakonu od 1268, Maggior Consiglio odredio je da patriciji koji se šalju kao bailo moraju polagati prisegu, a 1286. je isto Vijeće donijelo drugi zakon po kojem je izabrani bailo morao prihvatiti izbor. Patricije je od 1497. birao Senat. O novcu za mito nije se govorilo. Međutim, 1584. donesen je zakon po kojem su baili smjeli dati mito u vrijednosti do 1000 dukata. Taj je iznos smanjen 1640. na 500 dukata.⁸

U *Relazione di Borgogna con aggiunte di alcuni particolari intorno i Regni d'Inghilterra e di Castiglia letta in Pregadi da Vincenzo Quirini l'anno 1506.* autor ističe da ništa nije korisnije dobro uređenoj republici nego poznavanje ustroja vlasti u stranim zemljama, vijesti o njihovim vladarima i pokrajinama. Diplomacija i špijunaža uzdižu se na stupanj znanosti, postaju mudrost i znanje države i prva vještina vladanja. Glavnim oruđem te mudrosti i vještine postao je baš putopis koji je u XV. st. bio uglavnom trgovački, a sada u njemu pretežu političke okolnosti.

Zbog toga su, kaže autor, naši mudri i dobri preci (*li nostri savi e buoni progenitori*) odredili da poklisari moraju poslati izvješće Senatu. Quirini je krenuo u Italiju da bi otišao u Strassbourg i odao počast caru Maksimilijanu. On piše kralj jer Maksimilijan još nije bio okrunjen za cara. Vještina diplomacije traži vrlo precizno izražavanje. Quirini je opisao kastiljskog kralja i njegovu rodbinu, njegov izgled, vještinu na turnirima, opisao ga je kao vrlo dobrog jahača, a i njegove umne sposobnosti, ljubomornu ženu i djecu. Oslikao je toga kralja kao vedrog renesansnog vladara. Opisao je i velikog komornika, koji je bio čelnik ostalih dvadeset komornika i točno naveo kolika mu je plaća, što je mogla biti orijentacija za moguće podmićivanje. Opisi dvora nalaze se i u Marca Pola. Onda je Quirini opisao i velikog meštra kuće s četvoricom slugu (*scalchi*), velikog štitonošu koji je bio čelnik dvadesetorice štitonoša pa dalje sve do vratara, kuhara itd. Naveo je kolika je

svakome od njih plaća. U njegovom putopisu pojavljuje se dvor kao kompleksno političko i kulturno tkivo. Naveo je i troškove dvora, prešao je na opis Bourgoigne i zemalja uz nju, gradove Brugges, Antwerpen, Gant, Bruxelles i dr., proizvode poljodjelstva, zanatstva, prehranu, način pripremanja hrane, pučanstvo, a onda je prešao na čudorednost i vjerski život, žene, njihovu odjeću, običaje prigodom sklapanja braka, miraz, kazneno i građansko zakonodavstvo, poreze i način njegove naplate. Autor je potom prešao u Englesku, opisao je izgled zemlje na tom otoku, kralja, način nasljeđivanja prijestolja, prihode krune, pojedine knezove, samostane itd., izgled pučanstva i način na koji ono radi. Nastavio je putovanje u Španjolsku, u galicijski grad La Coruñu, u Kastilju, što su sve bile zemlje španjolske krune. Ljudi i žene bili su ružni izgledom i vrlo ljubomorni, siromašni, a autor je naveo prihode vojvoda i biskupa. Ti su ljudi bili ratoborni i odmah su se laćali oružja ako bi ih pozvao kralj a i sami su snosili troškove rata. Autor potom navodi viteške redove koji su nastali u toku ratova protiv Maura. Među tim redovima isticao se red sv. Jakova. Tu je Quirini naveo prihode velikog meštra, pa reda Calatrava i Alcantara, no uvijek bi naveo prihode. Autor je primijetio da car nije bio pohlepan na zemlje i nije bio osvajački raspoložen. Pisao je o njegovom savezu s papom protiv francuskog kralja, a opazio je i da između cara i engleskog kralja nema srdačnosti zbog braka njegove tetke. Osim toga, bilo je neslaganja i s portugalskim kraljem. Car je znao njemački, francuski, španjolski, talijanski i latinski. Quirini je opisao i način kako je car davao audijencije. Njemačka je bila dobro napučena zemlja, a ljudi hrabri i ratoborni. Opisao je i ocijenio snagu i moć pojedinih knezova i biskupa, *Luthерово krivovjerje*, neslogu knezova, Luthera kao čovjeka koji je Nijemce zaveo, doktrinalne knjige protestanata koje su se potajno čitale pa je svaka žena smatrala da može raspravljati o Evanđelju. Protestanti su bili osobito naklonjeni pljački. Napokon je opisao i ratnu mornaricu Karla V. Na kraju je istaknuo svoju odanu službu Republici, očevu smrt, podjelu očinskih dobara između braće i diplomatsku misiju u koju je morao otići protiv svoje volje sa svim tegobama putovanja i završivši: *Queste sono tutte le cose che mi son parse degne dei essere riferite alla Serenità vostra*. Tu se autor pojavljuje kao osoba koja je izabrala činjenice što će ih sačiniti stvarnost njegova putopisa pa je stvorio diplomatsku stvarnost u skladu s duždem i Senatom koji su pohlepno čitali njegov putopis. Djelujući tako Quirini je postupio ne mnogo drugačije nego poetike koje su priručnici za poduku piscu kako će napisati pjesmu ili tragediju. Poetike su stvari dijelile na poetske i nepoetske. Quirini je učinio manje-više isto, opisavši stvarnost kao političku, a ta diplomatska stvarnost bila je svakako šira od one poetske.

U *Relazione di Francia del clarissimo Marino Giustiniano tornato ambasciatore del Cristianissimo l'anno 1535*. autor je počeo s uobičajenom hvalom *alla vostra serenità* i potom napisao nacrt upravne podjele Francuske. Pariz je bio vrlo bogat trgovački grad, ništa manje bogat od Mletaka. Autor potom piše o ulicama s dućanima, mazgama i kolima punim robe i sl. Dao je školski sustav, gimnaziju gdje se predavala teologija i filozofija, a slušatelja je bilo više od 25.000, u što zapravo nije vjerovao. Opisao je politički sustav, parlament sa savjetnicima, njihovu zaradu, ulogu odvjetnika. Drugi po važnosti grad bio je Rouen, a za njim su slijedili Amiens, Reims, Toulouse s gimnazijom poput one u Parizu, Poitiers, Orléans, Bourges. Slijedio je nacrt odnosa najkršćanskijeg kralja s drugim

državama. Kralj je imao dobre odnose s papom koji je želio očuvati neutralnost u trvenjima Franje I. s carem. Franjo I. bio je dobar katolik, nesklon Lutheru, ali se bojao cara. Piše o bračnoj politici dinastije, o savezu s Portom protiv cara, nesigurnom položaju Francuske koja je bila sva okružena carevim posjedima. Talijani su bili dobro viđeni u Francuskoj, a i Mlečići. I odnosi s Njemačkom bili su dobri, ako je Njemačka i bila vezana s carem. Franjo I. nije vjerovao Švicarskoj, ali je s njom želio dobre odnose; dobri su bili i njegovi odnosi s Portugalom koji se također bojao cara i njegovih presizanja. Prijestolonasljednik je imao 20 godina, volio je oružje, bio je naklonjen Talijanima a nesklon Španjolcima, želio se oženiti nekom engleskom princezom.

Osobnost autora ne ističe se zbog njegovih zasluga, hrabrosti i mudrosti pa autor zaključuje s opisom svog neraspoloženja prema ovom tegobnom putovanju: *E questa continua peregrinazione fu causa d'un'eccessiva spesa e danno mio intollerabile, non solamente a me che sono povero gentiluomo, come ognun conosce e sa, ma ancora seria stato ad ogni altro ricco.*

U Relazione di Bernardo Navagero ritornato ambasciatore da Carlo V. nel luglio 1546. čita se o strahovanjima Portugala da bi mogao potpasti pod španjolsku vlast jer je portugalski kralj bio carev rođak i ako bi umro bez djece, Portugal bi postao zemljom kastiljske krune. Pisac je nabrojio sve carske zemlje i careve prihode. Navagero je uspio doznati *per via straordinaria* i koliko je novaca dolazilo iz Sicilije, Napulja, Milana. Dvor se dijelio na dio za koji je bio odgovoran veliki *somelier*, pa veliki majordom i veliki štitonoša. Majordom je bio don Ernando di Toledo, vojvoda od Albe je bio čelnik svih majordoma. Španjolska je osim toga imala i tri opća kapetana, dva za kopno i jedan za more, to je bio princ Doria. On je opisao njihove ličnosti. Jedan od njih nije bio voljen u redovima vojske, ali mu je car bio naklonjen zbog vjernosti. Cara služi i grof Francesco della Somaglia iz Milana, koji je ipak imao posve određenu zadaću. Navagero je potom naveo zaradu tih ličnosti. Vojnici su bili Nijemci, Flamanci, Španjolci i Talijani. Najhrabriji su bili Nijemci koji su vrlo mnogo pili. U Francuskoj su Nijemci u crkvu ulazili s konjima. Flamanci su bili mnogo umjereniji, radije su se bavili trgovinom ili zanatima nego da služe u vojsci. Španjolci su bili strpljivi, hrabri, uljudni, nisu pili, lijepo su se odijevali, ali su bili jako škrti i pohlepni na novac. Malo ih je ulazilo u vojnu službu, radije su se iseljavali u Ameriku. Talijani su bili hrabri, ali su bili nedisciplinirani, neposlušni, a njihovi su časnici s njima loše postupali. Talijanski su se radije družili sa Španjolcima nego s Nijemcima. Navagero je opisao i utvrde u Nizozemskoj, u Antwerpenu, pa novce koji su bili potrebiti da bi se te utvrde sagradile, opskrbu vojske i obilne poljoprivredne proizvode u Siciliji i Španjolskoj, te topništvo. Kao pravi Mlečić savjetovao je da se svakako izbjegava rat jer svaka vojska pljačka, i svoju i stranu zemlju — *perchè fanno i medesimi mali i soldati che per difesa sono, che sogliono fare i nemici che vengono per offendere (...), io ho udito dire che molto maggiori erano state le rovine che avevano fatto i soldati dal re, che quelle che aveva fatto l'esercito cesareo* (str. 340). Navagero je opisao i ličnost Karla V. koji je usprkos svojim pobjedama bio vrlo skroman čovjek. Na audijencijama je bio strpljiv, umjeren u jelu i piću jer je bolovao od astme i podagre. Car je k tome bio plemenit i zahvalan onima koji bi mu u ratu pomogli. U lovu i u stajama on se držao

skromno kao da je neki mali knez, a ne car. Rado je lovio s malom pratnjom, štoviše, često je znao otići u lov sam puškom. Zabavljao se s jednim patuljkom kojega mu je darovao poljski kralj. Na dvoru se nalazila i dvorska luda. Njegovi savjetnici su Covos i Mons. Granvela, ljudi niska roda koje je car uzdigao. Covos dobro poznaje carevu ćud i uvijek postigne kod cara što želi. Utjecajni savjetnik u svemu je vojvoda od Albe. Car vjeruje da će s Mlecima imati uvijek dobre odnose, ali mudri Navagero primjećuje da su monarsi uvijek neskloni republikama. Car je želio sačuvati Genovu u tadašnjem stanju jer bi svaka promjena bila na carevu štetu — *il quale sendo naturalmente francese, ogni mutazione che si facesse non si potria fare senza la diminuzione dell' autorità del principe Doria; il che non potria essere se non in pregiudizio di sua maestà.* (str. 350) Odnosi s francuskim i engleskim kraljem sve su gori zbog starih trvenja, pa se car nije htio oženiti sestrom engleskog kralja. Mons. Granvela će ipak uvijek biti u stanju spriječiti izbijanje rata između cara i francuskog kralja. Odnosi s Poljskom su dobri, a dobri su i s portugalskim kraljem. Od prvoga car očekuje saveznika protiv Osmana. Očekuje se rat protiv Njemačke jer Nijemci mrze Austrijance pa je Navagero opisao tadašnje stanje oružanih snaga. Protestanti su velika opasnost za starog cara čije se zdravstveno stanje pogoršava, šire se glasine da cara tište mnoge brige, da bi želio otići u Španjolsku i ostati tamo da ne mora više misliti na ratove. Na kraju se ocrta i osobnost poklisara Navagera koji završava svoj sjajni putopis spremnošću da se žrtvuje za domovinu — ..., *debbe fare ed è obligato a tollerare audacemente per la patria sua ogni cittadino ...* (str. 367)

U *Relazione di Paolo Tiepolo letta in Senato il 19.gennaio 1563.* (u sv.V. 1861) čita se o zemljama španjolskog kralja. To su Bourgogna, Nizozemska gdje se proizvodi mnogo sukna. Tiepolo ocrta i financije u Nizozemskoj gdje narod mrzi Španjolce zbog njihove oholosti. Onda je opisao Milano, Napuljsko Kraljevstvo, utvrde i oružane snage, ratnu mornaricu, pa Siciliju. Opisujući Sicilije opisao je detaljno ratnu galiju. U Španjolskoj se seljaci odijevaju kao građani, zanatlije kao vitezovi, čak nose mač u svojim radionicama, vitezovi se vladaju kao da su knezovi, a knezovi kao da su kraljevi, svi vole sjaj i veličinu i vrlo su pobožni. Krivovjerja nema, ali Židovi i obraćeni Mauri obratili su se samo prividno. Crkva je vrlo bogata, polovica španjolskih bogatstava u rukama je Crkve. Pravosuđe i redarstvo su u rukama vrlo stroge *Santa Hermandad*, ali vlast je dobra, a Španjolska je mirna i uređena država u kojoj se rijetko događaju tučnjave i ubojstva. Inkvizicija istražuje i guši krivovjerje, a krivovjerje je uvijek klica građanskog rata. Inkvizicija je nepogrešiva i vrlo opasna, vlada imovinom, dušom, životom i čašću svih podanika. Pokreću se križarski ratovi protiv nevjernika. Kraljevine Aragon, Katalonija i Valencija ustrojene su gotovo kao dobro uređene republike, one su nadređene komunama i brinu se o naplati poreza. Kralj je rođen u Španjolskoj i voli svoju zemlju. Sardinija, Majorca, Minorca i Ibiza priznaju vlast aragonske krune, a neka mjesta u Africi i Kanarski otoci priznaju vlast kastiljske krune. Aragonjani su istjerali Arape s otoka i uveli kršćanstvo. Tiepolo je opisao otoke, pa španjolske gradove u Africi, Kanarske otoke osvojene između 1393. i 1494. s trvenjima zbog tih otoka između Španjolske i Portugala, u kojima je posredovao mletački papa Eugen IV. Pučanstvo Kanarskih otoka bilo je pogansko, govorilo je više jezika, obrada kovina nije bila poznata, a pučanstvo nije imalo

ni domaćih životinja. Tiepolo je opisao gospodarstvo tih otoka, pa Kolumbova otkrića, hrabrost konkvistadora, ali i nesuglasice među urođenicima koji nisu poznavali kovina ni konja.

Onda je Tiepolo prešao na opis Portugala. Kralj Sebastian imao je samo osam godina, opisao je trgovanje mirodijama koje su prije dolazile iz Tane i Trapezunta, pa iz Egipta. Španjolski posjedi u Americi bili su u početku gusto napučeni, ali su zbog ratova i epidemija malih boginja opustjeli. Tiepolo je pisao o surovom odnosu Španjolaca prema urođenicima u Americi, koje su zlostavljali, a dovodili su i crno roblje iz Afrike. Međutim Indijanci su poznavali ljudske žrtve. Iz Španjolske se mnogo ljudi iseljavalo u Ameriku. Iseljavali su se siromašni ljudi, koji bi se tamo obogatili a ne bi se ni vraćali u domovinu. U Peru su Diego de Almagno i Gonzalo Pizarro vladali gotovo kao nezavisni monarsi. Tiepolo je opisao vojsku i vojničke sklonosti Španjolaca, a potom njemačke i talijanske vojnike. Španjolaca nije bilo mnogo u vojsci, oni su se više voljeli iseliti u Ameriku. Vojvoda od Albe imao je mnogo ratnog iskustva koje je skupio u Njemačkoj, Piemontu, u Napuljskom Kraljevstvu. U vojsci su istaknute ličnosti još vojvoda Sessa zbog svojih vojnih uspjeha u Piemontu, vojvoda Albalá, napuljski potkralj, koji ipak nije poduzeo ni jedan vojni pohod, sicilski potkralj vojvoda Medinaceli i grof Egmont u Nizozemskoj. Neprijateljstvo Osmana i Španjolaca neugasivo je, no s druge strane Španjolska je vezana s papom. Tiepolo je opisao odnose s njemačkim knezovima, krhko prijateljstvo s Francuskom kojoj je rat potrebom, a može zaratiti jedino sa Španjolskom. Osim toga, postoje nesuglasice i s Portugalom zbog Molučkih otoka i nekih kolonija u Indiji, a u Portugalu je proširena nesklonost Španjolskoj sve ako su žena i majka španjolskog kralja Portugalke. Španjolski kralj posreduje za Genovu kod francuskog kralja želeći da Francuska vrati Genovi Korziku. Lucca traži savez sa Španjolskom jer se boji jake Firenze.

Tiepolo je opisao i ličnost Filipa II, njegov izgled, što najradije jede, kako spava i koliko spava, kad ustaje, kad ide na misu, kad se pričešćuje. Na svojim audijencijama ništa ne rješava i voli se udaljiti od državnih poslova. Opisao mu je savjetnike, kraljica je imala 17 godina, nije bila lijepa, nije bila ni trudna, ali već deset mjeseci nije imala menstruacije — *ne il lei sono comparsi i segni di donna se non da circa dieci mesi in qua, come dal medesimo suo medico ho inteso.* (str. 72) Kralj ju je posjećivao ponekad noću, ali ne bi s njom spavao. Čak i to je poklisar uspio doznati. Kralj je imao ljubavnice, a kraljica je to trpjela jer joj je tako savjetovala majka. Infant Carlos imao je izvanbračnog sina u Flandriji, bio je malen, boležljiv i opak, krut i neiskusian, majka mu je umrla na porodu. Njegova sestra Juana imala je 27 godina, bila je lijepa i udovica portugalskog princa, a njezin sin bio je portugalski kralj. Filip ju je želio udati za francuskog kralja Franju. Don Juan d'Austria bio je kraljev polubrat, sin Njemice vrlo niska roda. Kod njega se postavljala mogućnost da se zaredi za svećenika ako bi papa bio voljan imenovati ga svojim legatom u Španjolskoj. No on nije znao španjolski jezik, ali bi mogao postati španjolskim kraljem ako bi Filip i Carlos umrli bez djece.

U *Relazione di Antonio Tiepolo tornato ambasciatore straordinario dalle corti di Spagna e di Portogallo nel 1572.* autor, za razliku od mnogih drugih, rado slijedi nalog Senata i ide u Španjolsku gdje se sprijateljuje s Giovaniem Andreom Doriom i drugima.

Kralj je počivao u Escorialu poslije kraljičinog porođaja. Onda je Antonio Tiepolo otišao u Lisabon i odmah prešao na pripovijedanje u prvom licu jednine s hvalama Republici i Bogu *e beneficio e gloria di questa felicissima Repubblica, risultare progressi corrispondenti a si gran principio; onde s'accrescan per questo le lodi al grande Iddio...* (str. 201) Portugalski kralj Sebastian osjeća se obvezan pomoći kršćanski svijet, ali u prekomorju je Portugalaca malo, a njihove kolonije su velike. Onda je autor naveo sve vrste robe koje su stizale iz portugalskih kolonija, da bi prešao na opis utvrda koje su Portugalci tamo sagradili. Portugalski potkralj ima sjedište u Goi. Portugalci su sagradili utvrde u Etiopiji gdje su trgovali afričkim robljem. Crnci su ratovali međusobno pa su prodavali u roblje ratne zarobljenike Portugalcima. Meso ubijenih vojnika pojelo bi se jer su crnci bili većinom ljudožderi. Šećer je dolazio s otoka S. Thomé i Madeira; s prvog otoka dolazili su i crni robovi koje su Portugalci prodavali Španjolcima kao radnu snagu za rudnike zlata i srebra u Meksiku. Autor je opisao i Braziliju kao vrlo bogatu zemlju, a urođenike kao ljudoždere i ljude slične životinjama. Azorski otoci bili su potrebni za plovidbu, ali se Francuzi javljaju kao opasnost jer žele zavladatai tim otocima. Portugal je mala i neplodna zemlja, a Portugalci mogu biti zadovoljni što su Arapi tako slabi pa ih ne napadaju. U Portugalu postoji razdor između starih kršćana i marana, a to su nasilno obraćeni Židovi. Autor je opisao kralja Sebastiana, njegov izgled i vladanje, njegove savjetnike, pobožnost i način na koji ide ulov. On je bio vrlo uredan kralj koji nije imao ljubavnica, a bio je u rodu s kastiljskom kućom i zavisao o uvozu žita iz Francuske.

U *Relazione di Lorenzo Priuli del 28. giugno 1576.* čita se o španjolskim prihodima iz Zapadne Indije, o raspoloženju u Nizozemskoj gdje se očekivala oružana pobuna jer pučanstvo nije željelo španjolske vojnike u svojoj zemlji. Južna Italija bila je za Francusku španjolsko predziđe protiv Osmana odakle su Španjolci dobavljali vojnike za ratove protiv islama i Arapa. Francuzi su Španjolcima neprijatelji, a Francuska se nastoji dočepati milanskog vojvodstva. Onda je Priuli opisao španjolske utvrde u Berberiji i savjetovao rat protiv Tunisa zbog Porto Fasrino i Biserte gdje bi se onda sagradile utvrde. Međutim to bi oneraspoložilo Portu. U Španjolskoj se očekuju nemiri, postoje trvenja između Aragona, Katalonije i Valencije, no te nemire smiruje kralj svojom nazočnošću. Aragonski autonomizam ima gospodarsko obrazloženje. U Španjolskoj buja nezadovoljstvo 600 000 nasilno obraćenih Židova i Arapa što su sada postali podanicima drugog reda koji se ne mogu domoći nekih položaja. Novci iz Zapadne Indije preplavili su zapadnoeuropska tržišta novca. Španjolske oružane snage sačinjene su od Španjolaca, Talijana i Nijemaca. Najpoštovaniji su Španjolci koji su ipak izgubili mnogo od svog ugleda nakon poraza u Flandriji i Goletti. Talijani su hrabri, ali su njihovi časnici loši i u sukobu su sa Španjolcima koji se nastoje dočepati ključnih položaja u vojsci. Talijani su hiroviti i nisu poštovani. Priuli je opisao starog vojvodu od Albe kao ključnog čovjeka u svim državnim i ratnim vijećima. Priuli je opisao kralja Filipa II, njegov izgled, običaje za stolom, jela koja najradije jede, zdravstveno stanje, bolesti, sate kad se odmara i napokon način na koji lovi. Kralj je često prelazio iz jednog dvorca u drugi, nije volio davati teške audijencije, ali je rado čitao i pisao. Bio je miran, ali je imao smisla za veličinu i želio je vladati kao pravedan kralj. Priuli je vjerovao da će uskoro doći do rata između Španjolske i Francuske.

Genova je bila vezana sa Španjolskom koja je pak sa svoje strane bila naklonjena Mlecima, a Mleci su joj davali savjete u pitanjima što su se odnosila na Osmane koji su se nastojali domoći žitorodne Sicilije što bi za Italiju bila vrlo velika opasnost. Španjolski kralj savjetovao je Mlecima neka održavaju dobre odnose s talijanskim knezovima i s papom.

Putopisi su se nastavili do kraja Republike s malo izmjena. Autori tih putopisa nisu bili ljudi željezne volje i neslomljive inicijative koji za račun i po zapovijedi monarha izvršavaju neku zadaću i izvješćuju o onome što se dogodilo, već savjesni sluge svoje *privedre* Republike, koji su po nalogu Senata, često i protiv svoje volje odlazili u inozemstvo da zastupaju svoju državu. Oni su kotačići državnog stroja i zbog toga se u njihovim putopisima ne ističe njihova ličnost. Oni opisuju zemlje u koje su poslani slijedeći unaprijed utvrđene kriterije. Najprije opisuju monarha, pa njegove savjetnike, vojvode, knezove, paše i velikodostojnike dvora ili Porte. Monarhu se počinje opisivati izgled, sklonosti, što rado jede, način kako lovi, spava, potom se opisuje njegova žena, ljubavnice, putopisci zalaze čak i u njegovu spavaonicu, znaju da je jedan sultanov sin imao mnogo prilježnica, ali da je bio i homoseksualac, opisuju oružane snage, ratne brodove, prihode, odnose s drugim državama, bračnu politiku dinastija. Tako se prvi put u povijesti pojavljuje dvor kao politički *establishment*, kao kompleksno, tamno, često iracionalno tkivo.

Ti su putopisi zapravo špijunska izvješća i daju točnu ideju o onome što se pejorativno naziva špijunažom. To je široka informacija, kompleksna karta jedne zemlje koju valja istražiti i gdje je sve zanimljivo, čak i izostala menstruacija španjolske kraljice. Špijunaža je izgleda mnogo važnija od oružanih snaga, a ratovi kao da nisu bili više nego način na koji se sugeriralo protivniku da prihvati neka mišljenja. Valja spomenuti teoretičara francuske kontrarevolucije Josépha de Maistrea, koji je pisao da su bitke način uvjeravanja protivnika da je slabiji i da se bori za nepravednu stvar. Ni jedna bitka nije završila tako da su pobjednici ubili *sve* neprijatelje. Pa ipak, Maistre je pisao o otajstvu slave i njezinim rezultatima koji se udaljavaju od razumskih spekulacija, o svetosti rata jer na bojnopolju nitko nije neposlušan.⁹ Diplomati-obavještajci, ako je i iznad vojnika, ostaju uvijek u tami i nikad nije junak i slavljjenik.

Tajne su se doznavale u prijateljstvima koja su se sklapala na gozbama ili na neki drugi način. Međutim, pisci su škrti kad govore o svojim prijateljima i jedva spominju ljude koji su im povjerovali tajne svojih država. To i psihološki motivi obavještajaca ostaju tamnom točkom ovih obavještajnih putopisa.¹⁰ Jedno je ipak jasno, za špijunažu nema tajni, a tajne službe uvijek doznaju sve tajne.

Rezultat tih obavještajnih djelatnosti širokog spektra veličanstven je. U razmotrenim se putopisima prvi put u povijesti pojavljuje Europa kao pojam,¹¹ i to kao sustav nacija u nastajanju. Ta je Europa bila sastavljena od nacija koje su predstavljali dvorovi u neprestanom suparništvu pa se spletkarilo, politički podvaljivalo a to su sve činili obavještajci. Osmansko Carstvo sudjelovalo je u tim spletkama više kao politička nego duhovna zajednica, iako je islam jednobožačka vjera što potječe iz Biblije. Međutim, europsko jedinstvo nije se oslanjalo samo na vjeru, već je bila činjenica zajedničke kulture, mentaliteta i načina vođenja politike, a za sve je to bio nadležan dvor. Nacrt ovih nacija i

ove Europe izradili su monarsi, vojvode, kardinali, dvorski savjetnici, generali, a ne potlačeni društveni slojevi, zanatlije, kmetovi, sluge, trgovci ...

Ovi su putopisi povijesni izvori, i ne samo to, oni se mogu smatrati i lijepom književnošću zbog mnoštva kulturnih čimbenika koji se pojavljuju i u lijepoj književnosti kao što su to skandali sa ženama, tajne kraljevske spavaonice, diplomatske spletke, sjajna odjeća, običaji u lovu, gozbe, ukusna jela itd., ili su barem izvor brojnim povijesnim romanima što su se pojavili nakon njihova objavljivanja u drugoj polovici XIX. st. Švicarski pisac njemačkog jezika C. F. Meyer pisao je povijesne pripovijetke i romane i smjestio ih većinom u XVI. st. On je morao poznavati ove mletačke putopise. Pomislimo nadalje na Stefana Zweiga i njegove romansirane životopise te na mnoge druge.¹² U tim romanima i životopisima nositelji su radnje velike povijesne ličnosti, karakteri opisani s mnogo pažnje i smješteni u povijesne i kulturne ambijente. Ličnosti Karla V, Franje I, Filipa II. neotuđivi su sastavni dio europskog povijesnog naslijeđa, a o njima doznajemo iz putopisa mletačkih poklisara, osim iz Tizianovih portreta. U tim se putopisima pojavljuje elegantni romaneskni stil koji se udaljio od tvrdog jezika diplomatske isprave. Ta Europa nacija čini tkivo mletačkog putopisa, a taj stil naći će se i u njemačkog povjesničara Leopolda von Rankea i Theodora Mommsena. Povjesnica ovisi o izvorima, a ovaj izvor, mletački putopisi, dali su smjer europskoj povjesnici XIX. st. koja je vidjela samo dvorove, monarhe, velike dvorske ličnosti, knezove, savjetnike, ali nikad seljake, male obrtnike, trgovce, priležnice svećenika ili seoskih plemića, njihovu izvanbračnu djecu, gospodarstvo, ribarstvo, trgovinu što je sve činilo sliku povijesti prošlostoljetne povjesnice. Uspjeh i utjecaj mletačkih putopisa bio je vrlo širok i dugotrajan, pa je špijunaža djelatnost vrlo bliska povijesnim istraživanjima.

Ti putopisi daju nam i sliku Mletaka kao velike sile. Venecija nije bila sila samo zbog svoje vojske ili mornarice, koja bi često pretrpjela i poraz, osobito u ratovima protiv Osmana, ni samo zbog svoje financijske moći, već ponajviše zbog svoje špijunaže koja je davala zaokruženi pogled u sve europske dvorove. Špijunaža je dakle bila znanost i znanje države, a ta je država bila zaista sjajna. Ono što pišu mletački poklisari jako nalikuje na ono što se sada piše u rubrikama vanjske politike u novinama, iako iz ovih napisa cenzura izbaci ovo ili ono.¹³ Tisak je međutim stečevina demokracije, a Republika nije bila demokratska, a to će reći da je informacija o inozemstvu bila pridržana samo na Senat kao čelništvo države. To široko i duboko poznavanje Europe trebalo je dati članovima Senata besprimjerni osjećaj nadmoći.

Druga vrst putopisa bila su izvješća mletačkih knezova, kapetana i drugih mletačkih činovnika u Dalmaciji.¹⁴ Oni slijede iste zakone putopisa poklisara, a pisci imaju isto savjesno autorsko držanje poslušnog činovnika koji podnosi račun o svom mandatu *all'andare a capello*, govorilo se u slangu mletačkih kancelarija kad bi završio mandat nekog funkcionara. Ti mandati nisu trajali dugo jer Republika nije željela da itko bude na istom položaju na neodređeno vrijeme ili na duži rok. Osobno iskustvo nikad se ne ističe u tim izvješćima koja nisu anegdotalizirana, a anegdote su prikladne da se autor pohvali svojim zaslugama. Autor nikad ne opisuje polazak u Dalmaciju, dolazak, moguću oluju, ne opisuje ni kako je primljen niti piše o pojedinostima uvođenja u upravu. Vrijeme nestaje

kao čimbenik pripovijedanja. Kao u slučaju izvješća poklisara, prevladava objektivni način pripovijedanja, a autor je svjestan nadmoći koju mu jamči služba, zbog čega vidi stvari jasnije, a te su stvari pitanja unutarnje politike u Dalmaciji. Tako Vettor Dolfin, šibenski knez i kapetan, u izvješću od 29. prosinca 1597. piše o šibenskim vlastelinima koji doduše priznaju mletačku vlast, ali je smatraju privremenom, svojim pravim vladarem smatraju ugarsko-hrvatskog kralja: *Credo che in tanto è patrona di quella città, per non dir tutta la provincia, quanto che la corona d'Ungheria è lontana perchè sono molti di quei sudditi, che hanno quel Regno nel cuore come si suo natural signore, et il dominio della Serenità Vostra lo sentono come cosa, la quale sia goduta da loro per sola elezione.*¹⁵

Pa ipak, pomnim čitanjem tih putopisa može se otkriti korumpiranost nekih od tih činovnika. Tako su knezovi davali u najam komunalne pašnjake i naplaćivali za 60 000 grla koza i ovaca, iako je te stoke bilo upola manje. Razliku bi stavili sebi u džep.¹⁶ Korčulanski knezovi nisu se suprotstavljali krijumčarima koji su izvozili soljenu ribu *sottovento*, a to će reći u Jakin, Imolu, Bari, ali su od krijumčara uzimali mito. Knezovi se nisu smjeli baviti poslovima, ali su se njima ipak bavili.¹⁷ Knezovi su javljali da su bilježnici, kancelari i pisari od stranaka uzimali više novaca nego što je bilo propisano za sastav isprava, da su nećaci i rođaci tih knezova pravili poslove kod opskrbe vojske što također nije bilo dopušteno.¹⁸ Iz putopisa doznajemo i o raširenosti jezika koji su se u Dalmaciji govorili, točnije tko je i gdje govorio hrvatski, a tko talijanski, pa o situacijama u kojima se govorio taj ili onaj jezik, tko se odijevao na talijansku, a tko na hrvatsku. Osim toga, tu se čita i o Universitas populi (Pučka skupština), o njegovu sastavu i nadležnosti, o drugim političkim tijelima.¹⁹ Važne su bile financije o kojima govore sva izvješća, demografska situacija, opadanje broja žitelja u Dalmaciji zbog turskih provala i osobito provala pomoćnih turskih četa — pravoslavnih *martolossi*. Opadanje pučanstva bilo je toliko da Mleci više nisu mogli naći veslače za galije u ratno doba.²⁰ Drugi činovnici pišu o plaćama zaposlenika koji su u nekim razdobljima morali davati dio plaće za porez, a u nekima ne.²¹ Iz putopisa se vidi sastav onoga što se nazivalo *familia capitanei*, a to je bila njegova naoružana pratnja, pa kuhar, sluga, kancelar i konji.²² U XVI. st. čitaju se vijesti o osmanskome gusarenju na Jadranu,²³ o iseljavanju Dalmatinaca u Istru i Apuliju i u gradove gdje su tražili pribežište pred Turcima i martolossima koji su otimali seljake što su radili na poljima i prodavali ih u roblje. Potom se čita o stanju i djelatnosti mlinova, o seljacima koji su prelazili u osmanske zemlje da melju žito jer je tamo pristojba za mljevenje bila manja, o hrvatskim seljacima koji su iz Dalmacije prelazili u osmanske zemlje da rade kao nadničari.²⁴ Tim je putopisima zajedničko s putopisima poklisara što se u njima ne ističe ličnost pisca ni njegove pustolovine, već se pisci priklanjaju zahtjevima Senata. Senat je pak želio znati sve pojedinosti o unutarnjopolitičkom životu u Dalmaciji, o djelatnosti političkih ustanova, savjeta, Pučke skupštine, pa demografske i gospodarske pojedinosti. U putopisima se pojavljuje mali čovjek u Dalmaciji, ribar na otocima zabrinut zbog mogućih gusarskih napada, koji se istodobno želi izvući od mučne tlake za veslom na mletačkoj galiji. Vidimo seljaka iz unutrašnjosti koji se sklonio u grad, koji nosi svoje žito u turski mlin da manje plati, krijumčara koji iz grada izvozi sir ili soljenu ribu *sottovento* da ih bolje proda u Jakinu, pa je podmićivao nekog mletačkog kneza ili neku

drugu vlast. To mito nije značilo da će knez slabije obavljati svoju dužnost, već obratno, bilo je poticajno. Osim toga, iz putopisa se vidi i karakter mletačke vlasti koja je bila blaga, mudra i zakonita, nije bila okrutna, ali nikad ni velikodušna ako se radilo o novcima; bila je umjereno podmitljiva, ali ne na štetu općeg funkcioniranja države. Ti su odnosi ostali ograničeni na ulogu kao povijesni izvor koji je nadahnuo novi tip gospodarske, društvene i političke povijesti, čak povijesti zlouporabe vlasti.²⁵

Mletački putopis ističe se među europskima u kojima se opisuje hrabrost i poduzetnost njegovih pisaca što su plovili novim morima, ili su bili luksuzni putnici koji su putovali da bi proširili svoju naobrazbu. To je bilo doba kad su izlazili putni priručnici i zemljopisne knjige, kao Gezneus Simon et Huttich, *Novus orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum una cum tabula cosmographica*, (Basel, 1537) ili G. Gratarolo, *De regimine iteragentium vel peditum, vel mari, vel curru, seu rhedo etc. viatoribus et peregrinatoribus quibusque utilissimi libri duo* (Bassel, 1561). Pa ipak, mletački je putopis uz bok ruskim, engleskim i drugim putopisima diplomata. Nešto kasnije počinju luksuzna putovanja ljudi koji su putovali da bi proširili svoje obrazovanje, kao Thomas Corzate (ca. 1577-1617) koji je putovao u Italiju i napisao *Corzat's Crudities hastily gobled up in five moneths travells (...), newly digested in the hungry aire of Odcombe (...)* (London, William Stansby, 1611).

Ističe se i putopis koji pišu diplomati, Hrvati iz Dalmacije u službi ugarsko-hrvatskog kralja ili cara. Oni su putovali u Carigrad da bi tamo vodili pregovore. Bilo je to doba kad se prestalo govoriti o oslobađanju Svetog groba, već se razmišljalo kako istjerati Osmane natrag u Malu Aziju.

Felix Petančić, rođen u Šibeniku, ali dubrovačkog podrijetla, bio je kancelar kraljice Beatrix, žene Matije Korvina i knjižničar Corvinske knjižnice u Budimpešti, poslije senjski kancelar. Bio je čovjek humanističke naobrazbe, te je nadzirao rad prepisivača knjiga i minijaturista, a znao je grčki, latinski i neke istočnjačke jezike. Bio je jedan od obrazovanih Hrvata koje je Matija Korvin privukao na svoj dvor. Kralj Vladislav slao ga je u diplomatske misije na razne dvorove, a onda ga je 1501. poslao velikom meštru rodskih vitezova Pierreu d'Aubussonu da ga uvjeri da digne azijske knezove protiv Osmana.²⁶ Petančić je jednom otišao kao poklisar i sultanu Selimu u Carigrad da bi s njim pregovarao o miru. Umro je prije 1522. godine. Kuspinian je izdao njegov *De Itineribus in Turciam, libellus, Felix Petancio auctore, Imprimebat Viennae Austriae Joannes Singrenius chalcographus, anno sal MDXXII. pridie callendas iulii*. Rukopis se čuva u Nacionalnoj biblioteci u Beču, a tamo se nalazi i opis putova do Carigrada. Petančić je opisao gornji put preko Godomira i crkve Resave, potom duž doline rijeke Morave prema Nišu gdje su prebivali Srbi i Bugari. Bio je to rimski put. Potom je opisao onaj kojim je prošao Geofroi de Boulogne na putu u Svetu Zemlju. To je bio put kojim se povlačio kralj Vladislav. Učeni pisac opisao ga je da time upotpuni putove križara. Onda je pješke došao do brda Rodopi, pa u Pirot imajući uvijek u vidu grčke zemljopisce, pa tako Srbe naziva Triballi, a Bugare Myssi. On je pravio razliku između Srba i Bugara, a razlikovao je i žitelje Raške i Vlahe. Opisao je i druge putove što vode do Carigrada, put preko Šapca, Valjeva, Kruševca, preko brda Cer, Kosova. Toponimi su često tiskani s greškama. Opisao je put iz Panonije, Erdelja

u Tračku i Pont, pa onaj preko Bosne i sjeverne Hercegovine, Sarajeva, Visokog, Prozora do Klisa prema Solunu preko Drača. To su sve bili putovi koje je poznao Strabo, a vrijednost je tog putopisa u tome što je izmirio Straba s iskustvima mjesnog pučanstva. Petančić je napokon pozvao kršćanski svijet da se digne protiv turskih barbara, spomenuo je rimske armije i vjerovao da će mjesno pučanstvo na Balkanu pomoći vojsku koja bude krenula na Osmane. Petančić je tražio primjere iz povijesti pa je spomenuo perzijske ratove protiv Grka, Hanibala, a osobito je istakao ulogu mađarskog junaka Hunyadija Janosa koji se borio protiv Osmana što su napredovali. Ideja Europe i Zapada ističe se u djelu tog učenog humanista što je otkrio vezu Balkana s grčko-rimskom starinom. Ideja Zapada ističe se na način neslućen u mletačkom putopisu koji je Portu opisivao gotovo kao prijateljsku silu. Petančić je zapravo bio uvjeren da su tim putovima svojedobno prolazile rimske legije. Spominjao je i navodio rimske toponime, a ako ih nije bilo, latinizirao bi suvremene toponime. Taj putopis, napisan na latinskom, pobudio je mnogo zanimanja u Europi.²⁷

Sredinom XV. st. bečkom dvoru je bilo jasno da bi Sulejman Veličanstveni mogao 1538. osvojiti Erdelj i Moldovu i to je izgledalo neizbježno bez obzira na obranu kneza Petra Raresa. To bi, ocijenjeno je u Beču, bila sablja uperena u Podunavlje i opasnost za sigurnost samoga Beča. Generali carskog stožera počeli su razmatrati tu opasnost, računali su koliko će koštati vojni pohod protiv Osmana i zaključili da bi to bio nesiguran i skup pohod za koji novaca i nema. Pomislili su da bi bilo jeftinije kad bi podmitili nekog utjecajnog dostojanstvenika na Porti, pa su poslali poklisara Antuna Vrančića iz Šibenika i Zay Ferencza. Vrančić je poslan očigledno zato što je znao hrvatski, a tim se jezikom govorilo u mnogim dijelovima Osmanske Carevine ili se razumio. Vrančić se rodio 1504. u Šibeniku, a umro je 1573. u Presyowi. Služio je u početku Zapolyu Janosa, pa Ferdinanda Habsburškoga i napokon Maksimilijana Habsburškoga. Njegov je stric bio arcidakon Sonogoza u Vespremu, pa je poslao nećaka na studij u Padovu. Stric je postao erdeljskim biskupom, a Antun Vrančić je prepošt u Budimu, pa 1530. kraljev tajnik koji ga je poslao kralju Sigismundu u Poljsku, a onda tri puta u Bosnu, dva puta u Mletke duždu Andrea Gritti, pa papi Klementu VII. 1531, Pavlu III, Franji I. u Pariz, Henriku VIII. u London. O putovanju u Carigrad objavio je putopis Alberto Fortis u *Viaggio in Dalmazia (Venezia 1774) come Iter Buda Hadrianopoli anno 1553. exaratum ab Antonio Verantio tunc quinque ecclesensi, mox agriensi episcopo, ac demum archiepiscopo strigonensi, regio Hungarie locumtenenti, magno regi cancellario, atque S.R.E. Cardinali electo; nunc primum e Venetiano carthofilactio in lucem editum.*²⁸ Kao i Petančić, Vrančić se služio klasičkim geografima kao vodičima pa tako spominje Strabona, Plinija, djela suvremenih humanista, Aenea Sylvija Piccolominijsa, Sabellica, Volaterrana. Njegova se humanistička naobrazba ističe baš u njegovim putopisima i zemljopisnim djelima, poznaje grčke i rimske toponime. Putovanje je bilo tegobno i opasno, Vrančića su neprestano sumnjičili da je špijun ako bi upitao nekoga za neki toponim spomenut u klasičkim pisaca, kud vodi put i kamo treba ići, trgovci mu često ne bi htjeli ni odgovoriti, a seljaci su mu tamno i zagonetno odgovarali. U Osmanskoj Carevini ljudi su se prema strancima i putnicima odnosili s prezirom. Vrančić je krenuo starim rimskim putem, a od Beograda je pošao

prema Smederevu, pa duž lijeve obale Morave prema Čupriji, a onda dalje rimskim putem. Nije dao samo topografiju, nego je i opisao narod koji je tamo prebivao i uvijek je nastojao usuglasiti ono što je vidio s onim što je pročitao u klasičkih zemljopisaca, pa u Ptolomeja kojeg je poznavao iz latinskog prijevoda. Vrančić je pisao i o ratnim zbivanjima, o Kamenici gdje su Turci razlomili 7000 bačava vina kad su je osvojili. U Beogradu je tražio grčke i rimske ostatke, opisao utvrdu i topove na njoj, pričuve za vojsku i ratnu opremu, opisao je tursku karavanu koja je vodila robove, naplaćivanje poreza pri čemu su kršćani morali dati Turcima svoju djecu da budu janjičari. Vrančić je utvrdio da u narodu nije ugasla uspomena na cara Trajana koji je sagradio tu cestu. Opisao je Niš kao trgovački grad, rimske natpise koje je često prepisivao, ruševine rimskih zidina, pa Sofiju s drvenim kućama, muslimanske džamije i kupke, karavanseraje u kojima su putnici odsjedali te zgrade s rimskim i grčkim građevinskim elementima. U Plovdivu je potražio uzvisinu Haemu na koju se uspeo Perzejev i Demetrijev otac da vidi polje na kojem se trebao sukobiti s Rimljanima. Vrančić je vjerovao u staru legendu da se na Balkanu nalazi tako visok vrhunac, da se s njega mogu vidjeti istodobno Jadran i Crno more. Opisao je i narode koji su tamo prebivali, a to su bili Turci, Bugari i Srbi, napisao je nešto i o pravoslavnim manastirima. U Plovdivu je vidio mjesto koje apostol Pavao spominje u svojoj poslanici, opisao je poljodjelstvo i sustav za natapanje kraj Plovdiva. Nastojao je usuglasiti antičku i suvremenu topografiju, ali nije uvijek mogao uvjeriti pisca. Čini se da nije poznavao Petančićev putopis. Vrančić je stigao u Carigrad 25. kolovoza 1553. malo prije nego će sultan otići u Aziju i odmah počeo pregovore o oslobađanju sužnjeva. Ostao je u Carigradu čak četiri godine i vratio se u kolovozu 1557. Nagrađen je položajem Jegarskog biskupa. Prvog je srpnja 1567. godine još jednom oputovao u Carigrad gdje je pregovarao o miru 1568. Putopis s tog putovanja napisao je njegov tajnik Marc' Antonio Pigafetta. Umro je kao ostrogonski nadbiskup i primas Mađarske.

Ti su pisci obogatili putopis svojom humanističkom naobrazbom, a ne ističemo ih zbog njihove hrabrosti, već zbog njihova poznavanja antičke književnosti i zemljopisa, što su oni znali primijeniti u praksi da bi se orijentirali na putovanju i našli pravi put. Oni su preduhitrili arheologiju XIX. st. koja je na Balkanu iskopala mnoge vrijedne nalaze antičke umjetnosti i kulture.

Ti putopisi otkrivaju nam da je Hrvatska, točnije njezina južna pokrajina, zemlja koja se okreće prema moru i koja je u to doba sa svojim *civitates subdite* činila dio onoga što se zvalo *Stato veneziano*. Hrvatska je bila politički i kulturni most između Mletaka i Podunavlja, a ti su pisci otvorili Balkan mašti zapadnog čitatelja. Njihovi putopisi ističu se po svom naglašenom zapadnjaštvu naroda koji je više od mnogih drugih naroda bio izložen turskoj opasnosti. Taj narod se želio što bliže vezati sa Zapadom i objasniti mu da je Balkan dio Europe i njezina povijesnog naslijeđa.

BILJEŠKE

¹ Le Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto ed. da Eugenio Albèri, Serie III. Vol. III. Firenze, 1855. Cenni intorno alle legazioni venete alla Porta Ottomana. U to je vrijeme i Beč uspostavio prve diplomatske kontakte s Otomanima. Karl Teply, *Türkische Gesandtschaften nach Wien (1488-1792)*, Österreich in Geschichte und Literatur, XX (1976) Heft 1. Vedere anche F. Bertelè, *Il Palazzo degli ambasciatori di Venezia a Constantinopoli*, Bologna, 1932.

² Ivan Pederin, *Putopisi Marijana Bolice i Stjepana Rajčevića*, Marulić, 20 (1987) br. 2. str. 179-185.

³ Kolektivnu vlast Republike opisuje Frederic C. Lane, *Venice a Maritime Republic*, Baltimore, 3 1981. str. 92-98. Giuseppe Maranini, *La Costituzione di Venezia dalle origini alla Serrata del Maggior Consiglio*, Venezia, 1927.

⁴ Paolo Preto, *I Servizi segreti di Venezia*, Milano, 1994. str. 237-241.

⁵ Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik, 1990, str. 98-100.

⁶ Ivan Pederin, *Školovanje mletačkih dragomana za turski, arapski, perzijski i hrvatskosrpski jezik od XV. do XVIII. stoljeća i njihova služba*, Institut za istoriju u Banjaluci, *Istorijski zbornik*, 1988. br. 9. str. 35-51.

⁷ Paolo Preto, *Op. cit.* p. 96.

⁸ *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Raccolte, annotate edite da Eugenio Albèri, Firenze, 1859. Introduzione.

⁹ *Les soirées de Saint Pétersbourg ou entretiens sur le gouvernement temporal de la providence: suivies d'un Traité sur les sacrifices; par M. le comte J. de Maistre*, Tome premier, Bruxelles, 1837. p. 24-37.

¹⁰ Paolo Preto u navedenoj knjizi započinje rabeći riječ špijun, koja u jezičnoj upotrebi ima pejorativan prizvuk, ali pejorativni se smisao dovodi u sumnju.

¹¹ Ovdje skrećemo pozornost na moj rad *Pojam Evrope u njemačkoj znanosti*, *Pogledi*, vol. 18 (1988) br. 1. str. 301-307.

¹² Vidi Ivan Pederin, *Književno-sociološka pitanja recepcije romansirane biografije*, *Radio-Sarajevo*, Treći program, 11(1982) br. 38, str. 245-268.

¹³ Ivan Pederin, *Austrijski propisi o tisku i nadzor nad dalmatinskim tiskom (1848-1863)*, *Bibliotekarstvo*, Sarajevo, sv. 32 (1986), str. 106-116 i 33(1987) S. 62-71.

¹⁴ Izdao ih je Šime Ljubić, *Commissiones et relationes venetae, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, Tomus, I-III, annorum 1433-1571, ed annorum 1572-1680, Zagreb, 1876-1880. i Grga Novak, *Commissiones et relationes venetae, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, Tomus, IV-VIII. annorum 1572-1680, Zagreb, 1964-1977.

¹⁵ G. Novak, Tomus V. str. 223.

¹⁶ *Relatio viri nobilis ser Augustini Valerio, qui fuit provisor Vegle, presentata die ultimo novembris 1527*, Ljubić, Tomus II. str. 35-37.

¹⁷ *Commissio Bernardi Balbo, comitis Curzulae, 3. novembris*, *Ibid.* p. 60. *Relazione del sindacato in Dalmatia et in Albania nell'eccellentissimo Senato per il magnifico messer Antonio Diedo*, *Ibid.* III. str. 4.

¹⁸ *Commissio Bernardi Balbo comitis et capitano Sebenici data in die 3. novembris 1530*, *Ibid.* str. 73.

¹⁹ *Itinerario di Giovanni Battista Giustiniano*, *ibid.* str. 197, 215, 221-222, 226.

²⁰ Relatio viri nobilis ser Victoris Barbadico, qui fuit comes Jaderae. Presentata die 24. junii 1528, Op. cit. str. 42. Relazione di Zara di M. Antonio da Mula 1542, Op. cit. str. 172. relatio viri nobilis ser Joannis Antonii Tagliapietra, capitanei in Culfo 1547 die XX. decemebris, Op. cit. str. 178.

²¹ Commissio spectabilis et generosi domini Donati Barbaro honorabilis comiti Tragurii, 1441, 13. januarii, op. cit. str. 5-15.

²² Ibid. 1461. str. 16-22.

²³ Relatione di me Giacomo Foscarini nell'eccellentissimo Senato delle cose da me operate et osservate nel governo di proveditore generale di Dalmatia, u: Commissiones et relationes venetae, G. Novak, 1964. str. 16-53

²⁴ Commissiones IV. vol. 47, str. 151, 173, 1786, 225, 372.

²⁵ Osim moje knjige Mletačka uprava... ovim se izvorima služio mnogo Šime Peričić, Dalmacija uoči pada Mletačke Republike, Zagreb, 1980. i druga djela ovog pisca.

²⁶ I Mleci su pomagali u to doba ugarsko-mletačkog kralja, iako su se ugovorom obvezali Porti da neće podupirati njezine neprijatelje, Ivan Pederin, A velencei köztarsasag es magyarorszag szövetsege a török elleni harcban, Leveltari közlemenyek, otvenhetedik evfolyam, 1. szam, Budapest, 1986, p. 131-136.

²⁷ Ovaj je putopis objavio Petar Matković, Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka, Rad JAZU, Vol. XLIX (1889) str. 103-164.

²⁸ P. Matković, Op. cit. vol. LXXI (1884) str. 1-60.

BRITANSKI PUTNICI-PUTOPISCI NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA DO KRAJA 18. ST.

Mateo Bratanić

Put i putovanje oduvijek su bili neraskidivi dio ljudskog života. Otkrivanje novih prostora, upoznavanje novih civilizacija i kultura čini sastavni dio ljudske naravi. Putovanja mogu biti namijenjena odmoru, poslu ali i prosvjetljenju. Ona su zahtijevala i određenu razinu hrabrosti. Dužina puta, ponekad i više godina, značila je i duži rastanak s obitelji, osobama koje poznajemo i domovinom. Pri putovanju javljaju se i druge brojne neizvjesnosti; od opasnosti koje vrebaju putem, do fizičkih, transportnih i različitih drugih prepreka koje se može susresti. Jedan od prirodnih putova bila je, tokom prošlosti, istočna obala Jadrana. Kao prirodni spoj europskog kontinenta s Azijom i Afrikom, istočnojadranski koridor intenzivnije se koristio u plovidbi nego obala zapadnog Jadrana. Prirodne pogodnosti; brojnost otoka, uvala, sidrišta i ostalih zakloništa, uzroci su takve frekventnosti plovidbe i putovanja istočnom obalom.¹ Među brojnim putnicima različitih nacija,² nezanemariv udio u frekvenciji istočnojadranske obale imali su i Britanci.

Iako prirodno dosta udaljeno područje od Jadrana, Velika Britanija dala je izniman broj ljudi koji su proputovali, ili se pak duže zadržali, na ovom prostoru. Putovanja su imala različita obilježja: od onih religioznog značaja pa sve do političkih, trgovačkih ili pak špijunskih. Upravo ona, religiozne naravi, poduzimana su tokom povijesti u svrhu posjeta Svetoj zemlji i poklonstva na Kristovom grobu. Naime, smatralo se da je dužnost svakoga a posebno ljudi pobožne naravi doći na grob svoga Spasitelja i iskazati mu dužno poštovanje. Krajem srednjeg vijeka s promjenom geopolitičke situacije u Maloj Aziji i Europi cilj putovanja na Istok postaje Carigrad, prijestolnica Turskog Carstva. Razlozi putovanja su pregovaračke i diplomatske naravi. Istočna obala Jadrana bila je upravo prirodni put prema Istoku. Većina zapadnih putnika, nakon dolaska u Veneciju, ukrcavala se na trgovačke brodove koji bi koristeći se pogodnim plovidbenim obilježjima istočnojadranske obale plovili prema svojim odredištima na Mediteranu. Ti putnici često su zapisivali u svoje dnevnikе ono što su vidjeli ili, pak, doživjeli na svojim putovanjima.

Prvi putnici koji su ostavili bilješke o svojim putovanjima duž istočne obale Jadrana nisu bili Britanci, niti podrijetlom s područja Velike Britanije, ako uzmemo u obzir pred-anglo-saksonsko razdoblje. Nakon što su u velikim naletima Angli, Sasi i Juti izvršili invaziju i konsolidirali se na britanskom otoku,³ u 9. st. imamo i prvo spominjanje Hrvata i hrvatskih zemalja. Za to je zaslužan staroengleski kralj Alfred, koji je vladao u južnoengleskoj pokrajini Wessex.⁴ On se smatra osnivačem engleske geografije zbog toga što je s latinskog na staroengleski preveo djelo Pavla Orozija *Historia adversus paganos*. Zato što se u Alfredovo vrijeme u Britaniji nije znalo za djela antičkih geografa Strabona, Plinija Starijeg i Ptolemeja, Alfredov prijevod Orozija bio je vrlo popularan tokom cijelog srednjeg vijeka. U svom prevođenju Alfred se nije u potpunosti držao izvornika nego često ubacuje i vlastite komentare i dojmove koje je stekao kao putnik. Posebno zanimljiv za nas je opis *Germanije* u koju on ubraja i neke baltičke zemlje, a i područja naseljena slavenskim plemenima. On piše: »Sjeveroistočno od Moravljaca su Dalmansae; istočno od Dalmansa su Horithi; sjeverno od Dalmansa su Surpe, a zapadno od njih su Sysele.«⁵ Pod terminom *Horithi* bez sumnje krije se naziv za Hrvate, *Dalmansae* se možda odnosi na etniju, ali i na prostor. V. Kostić pod nazivom *Surpe* vidi Srbe i smatra da se ovaj navod ne odnosi na suvremeno stanje nego na »raspored plemena pre znatnih migracija slovenskih plemena na jug«.⁶ U tom slučaju postavlja se pitanje odakle Alfredu naziv za *Dalmansae*. Ova teza posebice ne stoji ako znamo da Alfred spominje i geografska imena: *Carendre* (Karantanija), *Istria* (Istra) i *Adriatic Sea* (Jadransko more),⁷ koje V. Kostić u svom radu prešućuje.

Prvi zabilježeni putnik Britanac na istočnoj obali Jadrana je neki Robert Ketenensis (Robert iz Kettona).⁸ Izvještaj o njegovom putovanju nalazi se u Hakluyta.⁹ Robert Ketenensis nije samo prvi zabilježeni putnik nego je to ujedno i prva znanstvena suradnja između Hrvatske i Engleske. On surađuje s Hermanom Dalmatincem koji ga je pratio na nekim od njegovih putovanja. U Hakluytovoј zbirci nalazimo Hermanov opis Roberta iz Kettona: »Englez po imenu i narodnosti, nakon što se s osnovama umijeća i literature upoznao u engleskoј školi odmah je u duši stvorio odluku posjetiti prekomorske zemlje. Proputovavši, dakle, Galiju, Italiju, Dalmaciju i Grčku napokon je stigao u Aziju...«¹⁰

Sljedeći putnik koji je boravio na istočnoj obali Jadrana, a čiji je boravak najpoznatiji, ujedno i najdiskutiraniji u hrvatskoј historiografiji, jest engleski kralj Richard Lavljeg Srca koji je godine 1191. vraćajući se s križarskog pohoda boravio na našoj obali.¹¹ John Fox, kraljev pratitelj, pišući o povratku kralja Richarda spominje oluju koja je bacila kralja na obalu *Histria* u grad nazvan *Synaca*.¹² Dosad u hrvatskoј historiografiji prevladavaju dva mišljenja u koji se grad iskrcao taj engleski kralj. Jedni zastupaju tezu da je to bio Dubrovnik, a s tim u vezi nastala je i legenda o njegovoj donaciji crkvi na Lokrumu, dok drugi zastupaju tezu da je kralj pristao u Zadru.¹³

Prvi britanski putopisac koji nabraja gradove na istočnoj obali Jadrana bio je Simon Simeonis.¹⁴ On je bio franjevac s visokom funkcijom u irskoj franjevačkoј provinciji. Godine 1323. kreće sa svojim prijateljem Hugom Iluminatorom na poklonstvo u Jeruzalem. Putuju preko Walesa, Engleske, Francuske, a u Veneciju stižu 28. lipnja. Iz Venecije kreću 19. kolovoza na istok duž jadranske obale. Prvi grad koji navodi Simon je

Pula »gdje se nalazi veoma lijepa luka zaštićena od svih vjetrova«. ¹⁵ Dva dana poslije pristaju u Zadru. Plove pored Hvara i Korčule, a zatim dolaze u Dubrovnik. Odatle su Simon i Hugo produžili za Ulcinj i Albaniju, a dalje prema Jeruzalemu preko Krete i Aleksandrije. ¹⁶

Krajem 14. st. duž naše obale putuje engleski poklonik Thomas Swinburne i to na mletačkoj galiji iz Venecije za Aleksandriju, a prikaz tog putovanja napisao je Thomas Brygg uopće ne spominjući naše gradove. ¹⁷

Richard Lavljeg Srca nije jedini engleski kralj koji je posjetio našu obalu. Tu je boravio i Henrik IV. poznat kao Henry Bolingbroke. Na putu u Jeruzalem 1392, prije nego što će postati kralj, zadržao se u Zadru, da bi na povratku početkom 1393. bio u Dubrovniku gdje je novčanim prilozima pomagao mjesne siromahe. ¹⁸

Gradove na istočnoj obali Jadrana vidjela je sigurno i Margery Kempe koja je 1413. godine išla na hodočašće u Jeruzalem ali ih nikako ne spominje, nego samo kaže da je otputovala iz Venecije u Jeruzalem. ¹⁹

Hakluyt nije uspio tiskati sve putopise koje je prikupio; neke od njih tiskao je i Samuel Purchas. ²⁰ U svoju kolekciju uvrstio je i pjesmu iz 1425. u kojoj je opisan put od Venecije do albanske obale. ²¹ Autor govori da su nakon Venecije najprije došli do Istre. Tu su plovili uz ove gradove i tvrđave: Piran, Umag, Novigrad, Poreč, Rovinj i Pula. Tada su stigli u »partiez of Sclaveny« i autor spominje Trogir, Split, Korčulu »wit... Castelez strang« i Dubrovnik »a Toune well walled«. ²² Iz ovog zapisa vidljivo je da su gradovi Korčula i Dubrovnik bili utvrđeni krajem 14. st.

Premda sljedeći navod nije usko povezan s temom putnici-putopisci, on ipak govori da se već u 14. st. uspostavila prilično dobra veza između naše obale i Velike Britanije. U Splitu boravi izvjesni Gvalterije (Gvalterius) podrijetlom iz Engleske koji je 1383. podstrekivao seljake da ne plaćaju crkvene namete, a ujedno se borio protiv nekih katoličkih dogmi povezano s učenjem Johna Wycliffea u Engleskoj. Njegov dolazak u Split i djelovanje u tom gradu i području prvi je dosad poznati utjecaj wiklifizma na europskom kontinentu, čak deset godina prije husitskog pokreta u Češkoj. ²³

Od sredine 15. st. možemo govoriti o već utvrđenoj ruti na putu prema Istoku. Istočna obala Jadrana, koja zbog svojih navigacijskih odlika ima prednost pred zapadnom, postaje ustaljena trasa na putu bilo prema Jeruzalemu, a poslije prema sjedištu Osmanlijskog Carstva. Putnici-putopisci ostavljaju u ovom razdoblju sve više informacija o krajevima kroz koje putuju. Prvi od njih je William Wey koji u dva navrata hodočasti u Svetu zemlju. Za prvo putovanje odobrenje mu je izdao sam engleski kralj Henrik VI, a na njega je krenuo 1456. u Španjolsku gdje se poklonio na grobu sv. Jakova u Compostellu. Druga dva hodočašća izvršio je u Svetu zemlju. U opisu prvog puta od naših krajeva spominje samo Dubrovnik, a u drugom 1462. Poreč, Rovinj, Zadar, Sušac i Dubrovnik. Kada u svom djelu govori o Veneciji i njenim posjedima, spominje još Pulu, Šibenik, Split, Trogir, Kotor te otoke Hvar i Korčulu. ²⁴

Hodočasnik Sir Richard Guylforde nije sam bilježio zapise sa svog putovanja nego je to prema Z. Leventalu činio kapetan broda kojim je plovio, a prema R. Filipoviću »neki svećenik iz njegove pratnje«. ²⁵ Guylforde, član Donjeg doma engleskog parlamenta na

putovanje je krenuo preko Francuske, sjeverne Italije do Venecije. Anonim koji ga prati od naših gradova spominje Poreč i Pulu kojoj opisuje luku, zatim spominje Senjski zaljev²⁶ i Zadar koji su obišli i gdje su prisustvovali bogoslužju. Na putovanje dalje idu prema Visu. Anonim zatim spominje Hvar, te Dubrovnik čije ljepote detaljno opisuje. U Jeruzalemu Sir Guylforde umire tako da se njegov suputnik vraća sam i spominje nevolje koje su ga zatekle na putovanju. Oluja ih zahvaća kod Budve, a sklonili su se kod Lopuda. Plove uz Korčulu, koju anonim razlikuje od istoimenog grada na otoku. Kod Hvara ponovno ih zahvaća oluja i jedva izbjegavaju brodolom. Ponovno prolaze pored Zadra, »Senjskim zaljevom«, pa dalje prema Puli, Poreču i Novigradu. Zanimljivo je da anonim vezano uz Pulu navodi »Rolandovu tvrđavu sagrađenu po uzoru na Koloseum u Rimu«. On je prvi putopisac engleskog govornog područja koji spominje taj spomenik klasične arhitekture.²⁷

Posljednji srednjovjekovni hodočasnik,²⁸ svećenik iz Norfolka, Sir Richard Torkington, bio je opsjednut relikvijama svetaca koje dominiraju u njegovom putopisu.²⁹ Na putovanje je krenuo 1517, a od naših gradova spominje Rovinj, Poreč i Pulu. Za »Senjski zaljev« kaže da je »kapija Mađarske«. Dalje prolazi pokraj luke Zadra, a zatim spominje Dubrovnik za koji tvrdi da je najutvrđeniji grad što ga je vidio u životu. Povratna ruta nije zabilježena.³⁰

Velik broj dragocjenih informacija o našoj obali ostavlja nam John Locke koji 1533. putuje u Jeruzalem.³¹ U Veneciju je stigao preko Cadiza i Livorna, a odatle nastavlja istočnojadranskom obalom prema Jeruzalemu. Na proputovanju posjetio je Rovinj i crkvu sv. Eufemije, dalje plovi preko Kvarnera prema Lošinju i Sedmovraču.³² Locke u produžetku spominje otočje Jabuku i Sv. Andriju (Svetac), a nakon toga Vis, Hvar i Palagružu. Otok Lastovo opisuje detaljnije spominjući bogato vinogorje, žitarice i voćnjake. Zatim spominje Mljet, za koji kaže da pripada Dubrovniku. O Dubrovniku navodi dosta informacija, spominjući i godišnji danak koji grad plaća sultanu. Opisuje samostane na Elafitskim otocima. Zatim spominje Boku kotorsku i Herceg-Novi »čiju su tvrđavu Turci prije nekoliko godina preoteli od Cara«. Na povratku iz Jeruzalema kurs nije puno drukčiji. S Krfa plove pored Barija i Dubrovnika, sidre se kod Mljeta, dalje plove Korčulanskim kanalom, pa produžuju do Kvarnera prema rtu Istre (Rt Kamenjak). Nakon što su se usidrili kod Rovinja, Locke boravi u Poreču odakle kreće za Veneciju.³³

Prvi putopisac za kojeg više nije cilj Jeruzalem, i poklonstvo Svetoj Zemlji nego Carigrad, jest Henry Austell koji putuje 1585. godine.³⁴ Iz Venecije krenuo je prema istarskom Novigradu i dalje prema Poreču, Rovinju i Puli. Plove »zaljevom koji dijeli Istru od Dalmacije«, zatim pored Zadra i Šibenika, Hvara, uz grad Korčulu i iskrcavaju se u Dubrovniku. Iz Dubrovnika Austell kreće kopnenim putem prema Carigradu.³⁵ Austellov put potvrđuje obalnu rutu velike obalne plovidbe, a ujedno govori i o karavanskom putu iz Dubrovnika prema unutrašnjosti.³⁶

Sljedeći putnik u Carigrad bio je Sir Harry Cavendish, a njegov sluga poznat samo kao Fox, ostavio nam je zabilješke s njihova putovanja.³⁷ Ono se događa 1589, a dosta je slično Austellovom. U Veneciji su unajmili fregatu iz Kotora da ih preveze u Dubrovnik. Pristali su u Rovinju, otocima Sv. Jeronima i Zadru. Sljedeće im je odredište Korčula

odakle kreću za Dubrovnik za koji Fox tvrdi da je »jedan engleski kralj u njemu podigao crkvu«. Odatle kreću u Carigrad.³⁸ Ono što taj putopis čini različitim od ostalih jest Foxovo nekonvencionalno zanimanje za ono što promatra. On ne nabroja toponime poput ostalih i ne navodi povijesne događaje nego opisuje ono što se njemu čini privlačnim. Objašnjenje ovog sigurno leži u njegovom podrijetlu, odnosno u staležu iz kojeg dolazi.³⁹

Posljednji je putnik iz razdoblja do kraja 16. st. Fynes Moryson koji je proputovao veći dio Europe.⁴⁰ Iz Venecije u Carigrad kreće 1596, opisuje situaciju na brodu, a od otoka uz koje su plovili spominje Sv. Andriju, Vis, Biševo, Sušac i Lastovo. Zbog jakog vjetera kod Korčule su se morali usidriti. Spominje zatim Kotor i Dubrovnik »osamnaest milja udaljen«, a o Dubrovniku kaže da je slobodan, ali da plaća danak Mlečanima i Turcima. Na povratak u Europu Moryson kreće 1597; u Dubrovnik ne uplovljavaju zbog razmirica između Dubrovčana i Mlečana. Plove pored Lastova, Sušca i Visa, a s lijeve strane vide otok Jabuku. Produžuju pored Zadra, Kvarnerom, a zatim uplovljavaju u rovinjsku luku. Odatle Moryson kreće u Veneciju, u iznajmljenom čamcu sa šest vesala.⁴¹ Moryson osim rute kojom se kreće daje dosta vijesti o gradovima kroz koje prolazi. Tako za Dubrovnik piše da se u davnini zvao Epidaur (sic!), a sada grad vodi živu prekomorsku trgovinu i posjeduje velike lađe koje unajmljuje španjolski kralj.⁴² Dalje govori o odnosima Dubrovčana i Turaka. Moryson je ujedno i prvi poznati engleski putopisac koji spominje uskoke, za koje kaže »mada podanici cara i kršćani, ipak su pljačkali razne brodove koji su prolazili morem, a nedavno su opljačkali i spalili jednu mletačku galiju u luci Rovinj«.

Početak 17. st. putopisi postaju sve opsežniji dobivajući na kvantiteti u pogledu geografskih, arhitektonskih, etnografskih i povijesno-mitoloških opisa. Prvi od takvih je putopis pustolova Williama Lithgowa koji je upoznao uskoke i živio među njima.⁴³ William Lithgow krenuo je 1606. iz Venecije u Dalmaciju. Brod zbog oluje pristaje u Poreču, što Lithgowu daje povoda da progovori o povijesti Istre. Spominje Poreč, Umag, Pulu i Rovinj. Nakon toga prolaskom kroz Kvarner opisuje uskoke, razlaže o njihovoj ulozi na Jadranu, opisuje njihove sukobe s Mlečanima i Turcima. Među uskocima Lithgow boravi neko vrijeme, a u jednoj svađi među njima izgubio je uho.⁴⁴ U svom putopisu dalje piše o Cresu upozoravajući na tradiciju o Argonautima. O Zadru kaže da je glavni grad Dalmacije, opisuje njegove bedeme i govori o najezdama Turaka na nj 1570. Zatim spominje Brač za koji kaže da »nije naročito velik, ali je dovoljno plodan da prehranjuje svoje stanovnike«. Za Hvar piše da je najveći otok u Jadranskom moru (sic!). Dalje je na svom putovanju posjetio Vis, a zatim prolazi Korčulanskim kanalom. Za grad Korčulu piše da je utvrđen s dvije snažne tvrđave. Zatim daje opis Dubrovnika, njegove trgovačke veze, odnose s Turcima i ustrojstvo gradskih vlasti. Iz Dubrovnika je krenuo prema Krfu.⁴⁵ Lithgow kao iskusni putnik, samostalan je u zapažanju i nije pod utjecajem starije putopisne literature. Posebice se to ističe u njegovu opisivanju uskoka jer on uobičajene predrasude o njima ostavlja po strani i daje vlastite zaključke, izražavajući pozitivan sud o njima. Nedostatak njegova putopisa je u tome što piše s vremenskim otklonom, pa putopis sadrži neke nelogičnosti zbog izbljedjela sjećanja.

Ovdje treba zabilježiti i Georgea Sandysa na putu u Osmanlijsko Carstvo 1610, koji ostavlja vrlo štire podatke o istočnoj obali Jadrana.⁴⁶ Iz Venecije kreće u Rovinj, što mu

daje povoda da opiše mitološku prošlost Istre. Navodi da su jedrili u blizini Dalmacije »koja se nalazi između Istre i Epira«. Za Dalmaciju kaže da se u prošlosti zvala Ilirija, a sada se zove Sklavonija po narodu Sklavenika »koji su napustili svoje domove za vladavine Justinijana«. Njima je glavni grad Dubrovnik (sic!) o kojem navodi već tada tradicionalne opisne elemente poznate iz ranije putopisne literature.⁴⁷

Peter Mundy je prvi britanski putopisac koji ide s točno definiranom svrhom na Istok.⁴⁸ On je zaposlenik Levantske kompanije, za koju je obavljao poslove u Carigradu. Putopis vodi u obliku osobnog dnevnika, a za svaki dan ima nadnevak. Na povratku iz Carigrada kopnenim putem dolazi u Split, gdje je morao provesti dva dana u lazaretu. Krenuo je dalje u Zadar, gdje je u to vrijeme bilo »četiri stotine engleskih vojnika«. U nastavku putovanja Mundy se zadržao u Osoru i Rovinju, a odatle je krenuo dalje u Veneciju.⁴⁹ Kao putopisac on je neujednačen, opisuje stvari koje su njemu od posebnog zanimanja, ne preuveličava kao Lithgow, a za njemu poznato upućuje i na djela starijih autora. Njegovi opisi obiluju etnografskim elementima.

Godine 1634. na istok je krenuo i Henry Blount,⁵⁰ oxfordski školovani pravnik, čovjek kojeg su suvremenici nazvali »Sokratom svog vremena«.⁵¹ Svoj putopis započinje u Veneciji odakle kreće u Rovinj, za koji kaže da se nalazi na uzdignutom rtu koji je s dvije trećine okružen morem, dok je njegov jugoistočni dio povezan s kopnom. U produžetku dopijeva u Zadar, pa opisuje odnos grada s Turcima; zatim kreće u Split, a odatle karavanskim putem prema unutrašnjosti. Veći dio njegova putopisa posvećen je prilikama u Osmanskom Carstvu. Zanimljivo je da Blount Split naziva mletačkim »trgovačkim centrom«.⁵²

S Georgeom Whelerom⁵³ više ne možemo govoriti o putopisu u klasičnom smislu te riječi; sada više dolaze do izražaja minuciozne studije znanstvenika pojedinih područja na koje se u uzlaznoj liniji nadovezuje Jackson. Studija istočne obale Jadrana objavljena je u prvoj Whelerovoj knjizi,⁵⁴ a u suradnji s njegovim suputnikom Jacobom Sponom,⁵⁵ Francuzom koji je također ostavio zabilješke s tog putovanja. U središtu Whelerove pozornosti nalaze se antičke starine, povijesni aspekti pojedinih naselja, njihove arhitektonske odlike i botaničko-zoološke karakteristike područja. U sklopu svoje studije on opisuje Rovinj, Pulu, Zadar, Split, Hvar, Korčulu i ostale manje gradove.⁵⁶ Njegovo djelo još nije u dovoljnoj mjeri analizirano.

Ostalo je sačuvano i jedno pismo Francisa Vernona⁵⁷ koji 1676. na svom putu prema Smirni piše Henryu Oldenburgu o putovanju od Venecije kroz Istru i Dalmaciju. Vernon navodi Pulu, Zadar, Split i Solin, a njegov su primarni interes antičke starine.⁵⁸

Istinski zaljubljenik, usto i arhitekt, antičkih starina bio je Robert Adam⁵⁹ čije je djelo ujedno i studija o Dioklecijanovoj palači. Adam je bio najtalentiraniji član obitelji poznatih arhitekata iz Edinburgha. Putovao je po Italiji, studirao klasičnu arhitekturu, a godine 1757. u pratnji Francuza Clerisseaua dolazi u Split i tako skuplja materijal za svoju knjigu koja je objavljena pod pokroviteljstvom Johna Stuarta, grofa od Butea.⁶⁰ Taj mecena financirao je i neka Fortisova putovanja. Osim razmatranja o Palači, Adam piše o ljepotama Splita i brdu Marjan, a također opisuje i druge građevine i ustanove tog područja kao što su lazareti, tržnica i luka. Opisuje i princip rada mlinova za masline.

Ovdje je potrebno navesti još dvojicu Britanaca koji svoja zapažanja s putovanja ostavljaju u obliku pisama. Prvi je Thomas Watkins,⁶¹ koji od 1787-1789. piše dva pisma koja se dotiču istočnog Jadrana. Watkins, protestantski svećenik, u prvom pismu piše kako je krenuo iz Venecije na putovanje u Carigrad. Namjeru da posjeti Pulu nije uspio ostvariti. Zbog jakog »vjetra i struje« brod nije mogao uploviti u luku. U drugom pismu opisuje svoj boravak u Dubrovniku, po povratku iz Carigrada, gdje je proveo tri tjedna u izolaciji, ali ne u lazaretu. S prozora je promatrao festu sv. Vlaha.⁶² Slika koju on daje o našoj obali iznimno je povoljna, pobuđuje na nova proučavanja i u tom je smislu utjecala na istraživače u 19. st. Drugi putnik koji se izražavao u obliku pisama jest Frederick Augustus Hervey,⁶³ anglikanski biskup, veliki protivnik Francuza i Francuske revolucije. Dva pisma iz 1798. i 1799. od posebnog su nam interesa. U prvom se sjeća svog boravka u Splitu 1772. sa svojim sinom Johnom Augustusom, kada je pratio i financirao svog znanca i prijatelja Alberta Fortisa. U Split je došao linijom Manfredonia — Vis — Hvar — Split. Tvrdi da se tom linijom plovi pri povoljnom vjetru samo nekoliko sati, pa je stoga optimalna za održavanje poštanske veze. U drugom pismu elaborira o potrebi postojanja veze Manfredonia — Split i o izgradnji ceste Rijeka — Split, za što je prema njemu potrebno manje od mjesec dana (sic!). Ove njegove ideje nastale su u kontekstu borbe protiv tada sveopće francuske dominacije u Europi.

Na kraju ovog rada koje daje pregled britanskih putnika na istočnoj obali Jadrana, potrebno je navesti karakteristike i obrasce pisanja pojedinih autora. Kod prvih putnika možemo reći da su njihova putovanja samo zabilježena, a veći dio njihova puta nije nam poznat (Robert iz Kettona, Richard Lavljeg Srca). Ustaljeni cilj srednjovjekovnih putopisaca je njihovo poklonstvo u Svetoj Zemlji. Pošto se radi o religioznim osobama koje u svojim bilješkama, u kratkim crtama, spominju samo mjesta koja su vidjeli, ili samo čuli za njih, obraćaju posebnu pozornost na crkve i relikvije pohranjene u njima (Torkington). Opisi srednjovjekovnih poklonika dosta variraju, ali im je zajednička odlika kratkoća teksta i opća usmjerenost diskursa prema jednom cilju — Jeruzalemu.

Utvrđivanjem Osmanlijskog Carstva sredinom 15. st. pozornost britanske diplomacije se usmjerava prema Carigradu. Sada se većina putnika koristi trasom istočnojadranske obale za posjet Carigradu, a ne više Jeruzalemu. Tako Austell iz Dubrovnika putuje karavanskim putem prema unutrašnjosti, dok Blount kreće iz Splita prema Carigradu.

Stvara se nova vrsta putnika, tzv. »filozofski putnik«, koji se uglavnom pojavljuje nakon osnivanja Kraljevskog društva (*Royal Society*) 1660. god.⁶⁴ Kako sve veće značenje preuzima znanost, i to posebice prirodna i egzaktna, putnici se usmjeravaju na proučavanje i pisanje tim pravcima (Wheler). Putopisi dobivaju na kvaliteti i kvantiteti. U 18. st., dobu tzv. neoklasicizma, javlja se pojačani interes za razdobljem antike i svega što je ono ostavilo na različitim umjetničkim područjima. Pojavljuju se putnici kao što su Adam i Vernon čiji je glavni cilj istraživanje i opisivanje antičkih starina. U sljedećem razdoblju, kojem će biti posvećeni naredni radovi, tj. u 19. st. karakteristično je sistematsko proučavanje pojedinih vidova života (umjetnost, povijest, gospodarstvo, politika i kulturni odnosi) koje u svojim djelima opisuju autori poput Patona, Wilkinsona i Jacksona.⁶⁵

Proučavanje opisa britanskih putnika o istočnoj obali Jadrana u većini slučajeva je neobavljeno. Svaki pogled u britanska putovanja završava neodgovorenim pitanjem: Jesu li uzeti u obzir svi ili bar većina putnika-putopisaca? Nedostupnost izvornog materijala uvelike onemogućuje da ovakva istraživanja nazovemo sveobuhvatnim ili pak konačnim. Možemo se samo nadati da će buduća vremena omogućiti bolji pristup i donijeti pred znanstvenu javnost nove izvore o istočnojadranskoj obali u djelima britanskih putnika.

LITERATURA

- ANTOLJAK, S., 1988. — Četiri povijesne zagonetke iz prošlosti Zadra, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest u Zadru*, 21, 5-22.
- BADURINA, A., 1992. — Bizantski plovni put po vanjskom rubu sjevernih jadranskih otoka. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu*, 16, 7-9.
- BRANDT, M., 1955. — *Wycliffova hereza i socijalni pokreti u Splitu krajem 14. stoljeća*, Zagreb.
- BRANDT, M., 1980. — *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb.
- BRUSIĆ, Z., 1970. — Problemi plovidbe Jadranom u prethistoriji i antici, *Pomorski zbornik*, 8, 549-568.
- ČEČUK, B., 1968. — Jadran u prethistoriji (u svjetlu arheoloških istraživanja), *Pomorski zbornik*, 6, 383-415.
- DESPOT, M., 1954. — Stari pisci o Rijeci i Hrvatskom primorju u 18. i 19. st., *Bibliografski prilog, Riječka revija*, 1-2, 37-44.
- EJ — *Enciklopedija Jugoslavije*, 1980-1990, Zagreb.
- FILIPOVIĆ, R., 1953. — Anglo-Croatian Literary Relations in the 19th Century, *The Slavonic and East European Review*, vol. 32, br. 78, 92-107.
- FILIPOVIĆ, R., 1957. — Shakespeareova Ilirija, *Filologija*, 1, 123-139.
- FILIPOVIĆ, R., 1977. — Dubrovnik in Early Travel Literature, *Dubrovnik's Relations with England, a Symposium*, 63-78.
- FORETIĆ, V., 1962. — Udio naših ljudi u stranim flotama, *Pomorski zbornik*; I-II, 289-339.
- GERERSDORFER, V., 1986. — Dalmatinski gradovi i otoci u putopisu Jacoba Spona, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti*, 25 (15), 245-256.
- JANKOVIĆ, M., 1954. — Škotski mecena i djela o Dalmaciji, Posebni otisak iz »Zbornik radova Filozofskog fakulteta«, knj. II, 245-253.
- KANDIDO-ROŽMAN, M., 1990. — Francuski putopisci kroz Dalmaciju od prvog križarskog pohoda do kraja XVIII. stoljeća, *Mogućnosti*, 9-10, 979-1002, 1145-1178, 1408-1425.
- KOSTIĆ, V., 1967/68. — Jedan Škot među uskocima početkom XVII. veka, *Senjski zbornik*, 3, 88-92.

- KOŠTIĆ, V., 1972. — *Kultne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700. godine*, Beograd.
- KOŠTIĆ, V., 1972a. — Ragusa and the Spanish Armada, *Balkanica — godišnjak balkanološkog instituta*, 3, 195-235.
- KOŠTIĆ, V. 1975. — *Dubrovnik i Engleska 1300-1650*, Beograd.
- KOZLIČIĆ, M., 1990. — *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split.
- KOZLIČIĆ, M., 1995/96. — Plovidba Jadranom 14.-16. stoljeća u putničkim izvješćima, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 35 (22), 257-279.
- KOZLIČIĆ, M., 2000. — The Defensive System of Adriatic Navigation, *Histria Antiqua*, 6, 49-124.
- KOZLIČIĆ, M.,-BRATANIĆ, M., 2001. — Ancient Sailing Routes on Adriatic (summary), *Okrugli stol — Komunikacije antičkog Jadrana (2. st. pr. Kr. — 7. st. po Kr.): geografija i ekonomska povijest*, 11-13.
- LEVENTAL, Z., 1989. — *Britanski putnici u našim krajevima, od sredine XV do početka XIX veka*, Gornji Milanovac.
- LUČIĆ, J., 1977. — The Earliest Contacts between Dubrovnik and England, *Dubrovnik's Relations with England, a Symposium*, 9-29.
- MARDEŠIĆ, I., 1993a. — Kako Englezi doživljavaju Hrvate, *Lettre Internationale*, 11-12, 81-85.
- MARDEŠIĆ, I., 1993b. — Društvo i književnost dalmatinskih gradova prve polovice 19. st. u djelu engleskog putopisca A. A. Patona, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti*, 21, 289-301.
- MARDEŠIĆ, I., 1995. — Hrvatska/Velika Britanija, Povijest kulturnih i književnih odnosa, *Most, Biblioteka Relations*, 9-123.
- MARDEŠIĆ, I., 1995-1996. — Croatian Art and Literature in the English 19th Century Travel Books about Dalmatia, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti*, 34-35 (24-25), 223-233.
- MULJAČIĆ, Ž., 1967. — Putovanje Th. Watkina po hrvatskim krajevima 1789. god., *Pomorski zbornik*, 5, 533-544.
- MULJAČIĆ, Ž., 1991. — Dalmacija viđena očima Britanca F. A. Herveya 1797-1799. godine, *Dubrovnik*, 3-4, 205-216.
- NOVAK, G., 1944. — *Prošlost Dalmacije*, I-II, Zagreb.
- NOVAK, V., 1952-53. — Učešće dubrovačke flote u španskoj nepobedivoj armadi, *Zgodovinski časopis*, 6-7, 604-615.
- SPON 1997. — *Spon, Adam, Cassas i Lavallée u Hrvatskoj*, Hannover-Čakovec.
- TADIĆ, J., 1939. — *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik.
- ZANINOVIĆ, M., 1994. — Ranokršćanske crkve kao postaje plovnog puta duž istočnog Jadrana, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 86, 125-146.

BILJEŠKE

¹ O važnosti istočnojadranskog plovidbenog puta vidi M. KOZLIČIĆ — M. BRATANIĆ 2001, 11-13, M. KOZLIČIĆ 2000, 49-124. Za razdoblje prapovijesti i starog vijeka relevantan je rad Z. BRUSIĆ 1970, 549-568. On na osnovi arheoloških nalazišta trasira točke između kojih se plovilo, kao mjesta komunikacije. Zatim, B. ČEČUK 1968, 383-415, a za razdoblje antike posebno je važan M. KOZLIČIĆ 1990, gdje je i ostala literatura. Od radova koji tretiraju rani srednji vijek možemo istaknuti M. ZANINOVIĆ 1994, 125-146; A. BADURINA 1992, 7-9, i drugi. Kako je ustvrdio M. KOZLIČIĆ 1995/96, 257-279, problemi s plovidbom za razdoblje srednjeg vijeka i ranog novog vijeka nisu obrađivani. Njegov je rad ujedno i poziv za »nova istraživanja na sličnim znanstvenim temeljima drugih povijesnih razdoblja«.

² Ovdje samo ističem rad o francuskim putnicima KANDIDO-ROŽMAN, M., 1990, 979-1002, 1145-1178, 1408-1425.

³ Doseljenje je obavljeno tijekom 5. st. u nekoliko naleta u kojima doseljenici preuzimaju dominaciju nad Keltima i romaniziranim stanovništvom Britanije. Tijekom 6. i 7. st. sjedište doseljenika mijenja se iz jedne pokrajine u drugu ovisno o snazi pojedinih plemena. Više kod M. BRANDT 1980, 181-187.

⁴ Poznatiji kao Alfred Veliki (871-899), on je uspio suzbiti prodiranje Danaca u Britaniju, sklopivši s njima tzv. Vedmorski mir, M. BRANDT 1980, 189-190.

⁵ V. KOSTIĆ, 1972, 256; I. MARDEŠIĆ 1995, 9-10; EJ, sv. II, 471.

⁶ V. KOSTIĆ, 1972, 256.

⁷ EJ, sv. II, 471.

⁸ Velik broj putnika i njihovih putopisa zabilježen je u iznimno važnom djelu Richarda Hakluyta *The Principall Navigations, Voiages, Traffiques and Discoveries of English Nation*, I-III, London, 1598; odakle i većina citata koje posrednim putem navodimo u ovom radu. O Hakluytu R. FILIPOVIĆ 1977, 64-65, piše da je Shakespeareov suvremenik, koji je posvetio pola života skupljanju i objavljivanju putopisa, dnevnika, dokumenata i bilježaka svih vrsta engleskih putovanja. God. 1582. objavio je prvu zbirku morskih putovanja povezanih s otkrićem Amerike: *Divers Voyages touching the Discovery of America*, a 1589. gore navedeno kapitalno djelo *Principall Navigations* koje je doživjelo dopunjeno drugo izdanje u tri sveska od 1598. do 1600.

⁹ U izvorniku *The voyage of Robert Ketenensis under King Stephen to Dalmatia Greece and Asia, Anno 1143*. R. FILIPOVIĆ 1953, 92-93; IDEM 1977, 65; V. KOSTIĆ 1972, 14-15; I. MARDEŠIĆ 1995, 16.

¹⁰ Citirano prema I. MARDEŠIĆ 1995, 10-11.

¹¹ Kod Hakluyta navedeno je putovanje pod naslovom *The Famous voyage of Richard the First, King of England, to Asia... Anno 1190*.

¹² R. FILIPOVIĆ 1977, 65.

¹³ O ovom problemu kod J. LUČIĆ 1977, 9-23; S. ANTOLJAK 1988, 5-22.

¹⁴ J. TADIĆ 1939, 181; V. KOSTIĆ 1972, 278; IDEM 1975, 322.

¹⁵ Citirano prema V. KOSTIĆ 1972, 278. Izvornik *Girolamo Golubovich Itinerarium Fratrum Symonis Simeonis et Hugonis Illuminatoris Ordinis Fratrum Minorum (1322-1324)* Firenze, 1918.

¹⁶ Premda nam navode vrlo šturo podatke i samo trajanje putovanja od Pule do Zadra, možemo izvući nekoliko zaključaka koristeći se metodološkim obrascem, M. KOZLIČIĆ 1995/96, 257-279. Možemo ustvrditi da plove rutom *duge obalne plovidbe* Venecija — Pula — Zadarski kanal — Rt Planka — Hvar — Korčulanski kanal — Dubrovnik. Hvar i Korčula najvjerojatnije se odnosi na istoimene gradove na tim otocima. Problem od dva dana može se riješiti plovidbom Podvelebitskim kanalom, a pošto se radi o ljetnom razdoblju, možemo govoriti o 12-satnoj navigaciji.

¹⁷ V. KOSTIĆ 1972, 279. Naziv izvornika je *Itinerarium in Terram Sanctam domini Thomae Swynburne*.

¹⁸ V. KOSTIĆ 1972, 279; I. MARDEŠIĆ 1995, 16-17. Tekst ovog putopisa nalazi se u: *Expeditions to Prussia and the Holy Land made by Henry Earl of Derby (afterwards King Henry IV) In the Years 1390-1 and 1392-3. Being the Accounts kept by his Treasurer during two years. Camdem Society Publications, New Series, No. 52, London 1894.*

¹⁹ V. KOSTIĆ 1972, 279-280; Z. LEVENTAL 1989, 20.

²⁰ Naziv njegove zbirke, tiskane 1625. glasi: *Hakluytus Posthumus, or Purchas his Pilgrimes, Contayning, a History of the World, and sea Voyages and land Travells, by Englishmen and others.*

²¹ Pjesma, za ono vrijeme, nosi uobičajeni naslov: *Here beginneth the way...from the Land of England ... to Jerusalem.*

²² R. FILIPOVIĆ 1977, 67-68; V. KOSTIĆ 1972, 280.

²³ M. BRANDT 1955; I. MARDEŠIĆ 1995, 18-20.

²⁴ Z. LEVENTAL 1989, 33-35; V. KOSTIĆ 1972, 280-281. Navigacijski aspekti obrađeni kod M. KOZLIČIĆ 1995/96, 260-261, Weyov putopis tiskan je 1857. pod naslovom *Itineraries of William Wey, fellow of Eton College to Jerusalem, A. D. 1458 and A. D. 1462, and to Saint James of Compostella. A. D. 1456. 2. Vol. London.*

²⁵ Z. LEVENTAL 1989, 36-39; R. FILIPOVIĆ 1957, 131; IDEM 1977, 66. Raščlamba putopisa kod M. KOZLIČIĆ 1995/96, 262-264. Ovaj putopis tiskan je u *This is the begynnyng and contynuanee of the Pylgrymage of Sir Richarde Guylforde, knyght, a controuler vnto our late soueraygne lorde kynge Henry the VII. And howe he went with seruaunte and company towardes Jherusalem. Imprynted by Richard Pynson London 1511.*

²⁶ M. KOZLIČIĆ 1995/96, 263, tvrdi da se to odnosi na južni Kvarnerić (Rt Kamenjak — Unije- Lošinj — Sedmovraće).

²⁷ V. KOSTIĆ 1972, 281.

²⁸ I. MARDEŠIĆ 1995, 22-23.

²⁹ U izvorniku *Ye Oldest Diarie of Englysshe Travell: being the hitherto unpublished narrative of the pilgrimage of Sir Richard Torkington to Jerusalem in 1517.* London 1884.

³⁰ Z. LEVENTAL 1989, 40-41. Navigacijski aspekti kod M. KOZLIČIĆ 1995/96, 264-265.

³¹ Izvornik u Hakluytu pod naslovom *The Voyage of M. John Locke to Jerusalem, Anno 1553.*

³² M. KOZLIČIĆ 1995/96, 266.

³³ Z. LEVENTAL, 1989, 42-44; R. FILIPOVIĆ 1977, 67; IDEM 1957, 129. Navigacijski aspekti kod M. KOZLIČIĆ 1995/96, 265-268.

³⁴ Ovaj putopis izdan je kod Hakluyta kao *The voyage of Master Henry Austell by Venice and thence to Ragusa over land, as so to Constantinople; and from thence by Moldavia, Silesia an Germanie to Hamburg, & c.*

³⁵ Z. LEVENTAL 1989, 45-47; R. FILIPOVIĆ 1977, 68-69; IDEM 1957, 130.

³⁶ M. KOZLIČIĆ 1995/96, 268.

³⁷ *Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Constantinople 1589 by Fox his servant Edited by A. C. Wood, London 1940.*

³⁸ Z. LEVENTAL 1989, 48-52. Navigacijska raščlamba kod M. KOZLIČIĆ 1995/96, 268-269.

³⁹ V. KOSTIĆ 1972, 283-284.

⁴⁰ Naslov izvornika *An Itinerary (by Fynes Moryson, Gent.) containing his ten years travels through the twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Switzerland, Netherland, Denmark, Poland, England, Scotland and Ireland, Divided in three parts.* London, 1617.

⁴¹ Z. LEVENTAL 1989, 53-59; R. FILIPOVIĆ 1977, 70. Analiza navigacije kod M. KOZLIČIĆ 1995/96, 269-270.

⁴² O ulozi dubrovačkog brodovlja u španjolskoj Velikoj armadi vidi kod V. FORETIĆ 1962, 289-339; V. KOSTIĆ 1972a, 195-235; V. NOVAK 1952-53, 604-615.

⁴³ Njegovo djelo objavljeno je pod naslovom *The Totall Discourse of the rare Adventures and poinefull Peregrinations of lond nineteene years Travailes from Scotland to the most famous Kingdomes in Europe, Asia and Affrica*, London 1640.

⁴⁴ V. KOSTIĆ 1967/68, 88-92.

⁴⁵ Z. LEVENTAL 1989, 65-71; V. KOSTIĆ 1967/68, 88-92; IDEM 1972, 262; R. FILIPOVIĆ 1977, 71-73; I. MARDEŠIĆ 1995, 49-50.

⁴⁶ *A Relation of a Iourney begun An: Dom: 1610. Foure Bookes Containing a description of the Turkish Empire, of Aegypt, of the Holy Land of the Rempte parts of Italy, and Islands adioyning*, London, 1615.

⁴⁷ Z. LEVENTEL 1989, 72-74; R. FILIPOVIĆ 1977, 73.

⁴⁸ *The Travels of Peter Mundy in Europe and Asia, 1608-1667. Vol. 1. Travels in Europe 1608-1628*, Cambridge, 1907.

⁴⁹ Z. LEVENTAL 1989, 75-85; V. KOSTIĆ 1972, 284-285.

⁵⁰ *A Voyage into Levant. A Breife Relation of a Iourney lately performed by Master H. B. Gentleman from England by the way of Venice, into Dalmatia, Sclavonia, Bosnah, Hungary, Macedonia, Thessaly, Thrace, Rhodes and Egypt, into Gran Cairo: With particular observations concerning the moderne conditions of the Turkes, and other people under that Empire*, London, 1636.

⁵¹ V. KOSTIĆ 1972, 287.

⁵² Z. LEVENTEL 1989, 86-96. Blountova vijest o »trgovačkom centru« u Splitu usko je vezana uz otvorenje skele koju je Venecija počela stvarati 1577, a službeno otvorila 1592. Do 1634. godine Blountova putovanja skela je već imala živahan promet. Usp. G. NOVAK 1944, 214.

⁵³ *A Journey into Greece by George Wheler Esq: in Company of Dr. Spon of Lyons. In Six Books*, London, 1682.

⁵⁴ Izostavlja Dubrovnik, koji nije posjetio jer putuje 1675, tj. devet godina nakon potresa pa se »plaši kuge«.

⁵⁵ V. GERERSDORFER 1986, 245-256.

⁵⁶ Djelomični prijevodi Whelera kod Z. LEVENTAL 1989, 153-167; SPON 1997.

⁵⁷ *Mr. Francis Vernons Letter, written to the Publisher, Januar. 10th 1675/6, giving a short account of some Observations in his Travels from Venice through Istria, Dalmatia, Greece, and the Archipelago to Smyrna, where this Letter was written. Philosophical Transactions, Vol. XI. No. 124, April 24. 1676.*

⁵⁸ Z. LEVENTAL 1989, 168-169.

⁵⁹ Naslov djela glasi *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalattro in Dalmatia. By R. Adam FRS. FSA, Architect to the King and to the Queen*, London 1764. Djelomični prijevod kod Z. LEVENTAL 1989, 210-215; SPON 1997.

⁶⁰ M. JANKOVIĆ 1954, 245-253; I. MARDEŠIĆ 1995, 68-71.

⁶¹ *Travels through Switzerland, Italy, Sicily, the Greek Islands to Costantinople, through part of Greece, Ragusa, and dalmatian Isles; In a Series of Letters to Pennyre Watkins, Esq. from Thomas Watkins, Am. F. R. S. in the Years 1787, 1788, 1789. Sv. I-II*, London, 1790.

⁶² Ž. MULJAČIĆ 1967, 533-544; Z. LEVENTAL 1989, 229-233; I. MARDEŠIĆ 1995, 67-68.

⁶³ O njemu kod Ž. MULJAČIĆ 1991, 205-216, gdje su i pisma.

⁶⁴ I. MARDEŠIĆ 1995, 49.

⁶⁵ I. MARDEŠIĆ 1993a, 81-85; IDEM 1993b, 289-301; IDEM 1995-1996, 223-233.

FRANCIS DVORNIK ILI VIĐENJE HRVATSKE POVIJESTI

Stjepan Lapenda

Mnogi su autori iz drugih naroda pisali o našoj povijesti i književnosti. Ponajčešće netočno, nepotpuno koji put i tendenciozno ako ne i zlonamjerno. Često su se prešućivale istine, svojatala imena i autori ili iskrivljivale činjenice. Čak i neka slavna imena svjetske slavistike nisu znala ostati na razini znanstvene objektivnosti i povijesne istine kada se radilo o hrvatskoj povijesti i njezinoj književnoj baštini. Jedan takav primjer je i opsežni opus češkog slavista Františka Dvornika, poznatijeg po amerikaniziranom imenu Francis Dvornik. Dvornik je započeo svoju briljantnu profesorsku karijeru na praškom Karolinumu kao bizantolog da bi od 1949. godine bio profesor na Sveučilištu Harvard u Sjedinjenim Državama. Autor je niza zapaženih djela: *Slaveni, Bizant i Rim u IX. stoljeću; Stvaranje Srednje i Istočne Europe; Slaveni u europskoj povijesti i civilizaciji; Bizantska poslanstva kod Slavena*.

Akademске 1951/52. godine Dvornik je održao ciklus predavanja na Harvardu o povijesti i civilizaciji Slavena od najstarijih vremena do zaključno XIII. stoljeća. Po nagovoru Romana Jakobsona,¹ Dvornik je dopunio svoja predavanja i objavio ih 1956. godine u izdanju bostonske *American Academy of Arts and Sciences* pod nazivom *The Slavs, their Early History and Civilisation*. Nešto poslije, akademske godine 1956/57, Dvornik je održao drugi ciklus svojih predavanja obuhvaćajući razdoblje od XIII. do zaključno konca XVIII. stoljeća. Izdavačka kuća *The Rutgers University Press* iz New Brunswicka objavila ih je pod nazivom *The Slavs in European History and Civilisation*.

Na poticaj P. A. Lesorta, urednika pariške izdavačke kuće *Les Éditions du Seuil*, ta dva Dvornikova djela, priređena kao jedinstveno izdanje, objavljena su u francuskom prijevodu 1970. godine u biblioteci *Univers historique* pod nazivom *Les Slaves – Histoire et civilisation de l'Antiquité aux débuts de l'époque contemporaine*.²

Francusko izdanje ima ukupno 1195 stranica s predgovorom, uvodom, 31 poglavlje, genealoški popis slavenskih vladara po nacionalnoj pripadnosti, opširnu bibliografiju, kazalo imena i 22 povijesne karte. U ovom radu navodit će se iz opsežne bibliografske građe kojom se služio Francis Dvornik samo hrvatski, slovenski i srpski autori čijim se

djelima autor koristio i/ili konzultirao u obradi svoje teme, i to zbog potrebnih povijesnih usporedbi i ukazivanja na različita tumačenja istih povijesnih događaja.

Prvo poglavlje se odnosi na podrijetlo i seobu Slavena.³ S historijske i faktografske točke gledišta to poglavlje je korektno napisano bez povijesnih dubioza i nekritičkih primjesa. Dvornik na koncu toga poglavlja daje zanimljiv sud o značenju slavenskog elementa na europskom Mediteranu: »Ukorjenjenje Slavena u Južnoj Europi ima najveće moguće značenje za razvitak cijele Europe a preko nje i za čitavo čovječanstvo. Slaveni su, za razliku od Germana, zauzeli te pokrajine, nekoć dio Rimskog Carstva, ne kao saveznici (*federati*) već kao osvajači.«⁴

U drugom poglavlju koje obrađuje praslavensku uljudbu⁵ autor daje uglavnom neprijeporne faktografske činjenice ne mimoilazeći ni hipotezu o iranskom podrijetlu Slavena. Tek negdje na koncu poglavlja Dvornik se dotiče Hrvata: »Riječ *župan*⁶ označava kod Polapskih Slavena, Srba i Hrvata upravitelja koji je vladao nad nekoliko okruga ili skupinom plemena. No, hrvatski vrhovnik koji će u kasnijem razdoblju zamjenjivati kralja zvao se *ban*.⁷ Takav naziv kod Hrvata susrećemo prvi put u X. stoljeću u spisima Konstantina Porfirogeneta koji je, kako je već prethodno rečeno, opisao njihov prodor u južnu Europu. No, može se s velikom mjerom vjerodostojnosti predmijevati da su Hrvati već imali sličan politički ustroj dok su još živjeli na sjeveroistoku Zakarpata«.⁸

Treće poglavlje obrađuje razdoblje prvih sustavnih dodira Franaka i Bizanta s tek utemeljenim slavenskim državnim zajednicama.⁹ O Hrvatima saznajemo sljedeće: »Izgleda da je Heraklije,¹⁰ protjeravši Avare iz Ilirika, poslao Hrvatima izaslanstvo nudeći im novu postojbinu na svojim prostorima. Hrvati, zajedno s još nekim slavenskim plemenima i u želji da se obračunaju s Avarima, rado prihvatiše carevu ponudu i poslaše na bizantsko područje jednu dobro obučenu vojnu postrojbu (...). Potom su oslobodili Dalmaciju te naknadno ostatak Ilirika da bi svoja osvajanja zaokružili osvajanjem ozemlja između Drave i Save.«¹¹

Što se pak tiče legendarne braće i sestara, predvodnika Hrvata na pohodu prema istočnoj obali Jadrana, Dvornik se poziva na Konstantina Porfirogeneta: »Car kroničar spominje petero braće: Kluka, Lobela, Muhla, Kosenca i Hrvata¹² te dvije sestre: Tugu i Bugu, koji kao predvodnici Hrvata dođoše iz Bijele Hrvatske (...). Mnogi znanstvenici smatraju da je Kosenc ime germanskog podrijetla. Ako bi to bilo točno, to bi značilo da se neko gotičko pleme priključilo Hrvatima bježeći od hunskih najezda.«¹³

Dvornik se veoma često referira na neprikosnovene autoritete među kojima Porfirogenet zauzima prestižno mjesto. Glede crkvenog ustroja kod dalmatinskih Hrvata, Dvornik samo prenosi već ustaljene povijesne činjenice preuzete iz Porfirogenetovog kapitalnog djela *De administrando imperio*: »Ako moramo doslovce tumačiti careve tvrdnje, morali bismo zaključiti da je Heraklije promaknuo Split, baštinika antičke Salone, na razinu nadbiskupije i da je utemeljio još neka biskupijska sjedišta na jadranskom priobalju kao što su Zadar i Kotor.«¹⁴

U IV. poglavlju o Moravskoj državi i slavenskim apostolima Ćirilu i Metodu¹⁵ samo se efemerno na jednom mjestu govori o hrvatskim zemljama: »Papa Hadrijan hitno je poslao Metoda u Panoniju da bi pregovarao sa zainteresiranim stranama. Po njegovu

izvješću kada se vratio u Rim, Hadrijan je odlučio obnoviti u Metodovu korist nekadašnje metropolitansko sjedište u Sirmiumu i priključiti njegovoj arhidiocezi ne samo Panoniju već i sve zemlje Moravske države.«¹⁶

Peto poglavlje odnosi se samo na stvaranje dvaju novih kraljevstava — češkog i poljskog. U VI. poglavlju Dvornik se vraća povijesnim događajima kod Južnih Slavena.¹⁷ Ovdje počinjemo upoznavati jednog nesigurnog i nepouzdanog povjesničara. Tako o Neretljanima čitamo: »Bizantski, franački i rimski interesi stalno su se isprepletali na Balkanu i u hrvatskim zemljama. Jedno od plemena koje će poslije stvoriti veliku srpsku naciju, tada najopasnije bilo je svakako pleme Neretljana, smješteno na ušću i delti Neretve (*Narente*).«¹⁸ U svezi savezništva između Zdeslava i Bizanta i njihova neuspjeha da potčine Dalmaciju u bizantsku političku sferu, Dvornik iznosi jasnu konstataciju koja i danas ima političku težinu: »Hrvati su pripadali zapadnom kulturnom krugu, a Srbi bitno istočnom.«¹⁹

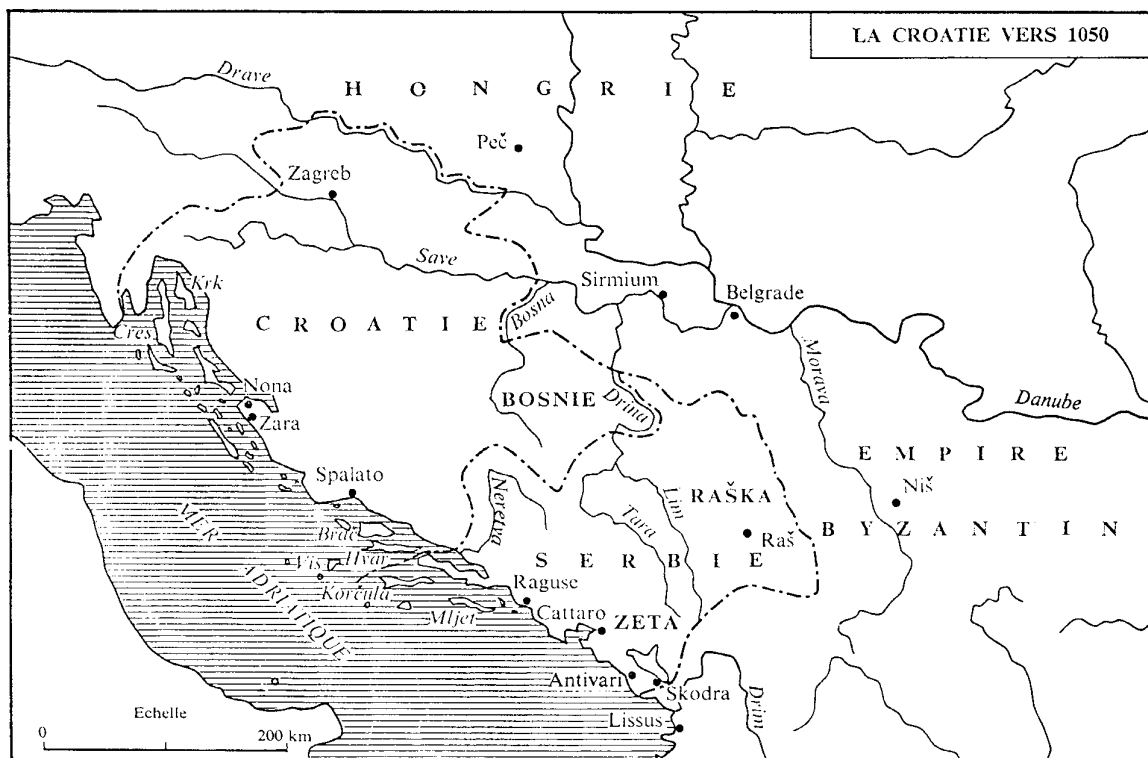
O bliskim odnosima slavenskih knezova i Petrove apostolske stolice, Dvornik samo potvrđuje ono što je općepoznato: »Potrebno je naglasiti da su u svojim apostolskim pismima upućenim slavenskim knezovima u Moravskoj, Hrvatskoj i Bugarskoj tadašnji pape Nikola I, Hadrijan II. i Ivan VIII. posebice naglašavali vjernost što su ih ti knezovi ukazivali Petrovom nasljedniku u Rimu.«²⁰

U tom poglavlju razrađeni su korektno i povijesno utemeljeno vremenska razdoblja vezana za hrvatske vladare Tomislava, Stjepana Držislava, te Petra Krešimira IV, bogumilski pokret i sinodalne skupove u Splitu. Dvornik ne navodi da je Petar Krešimir IV. bio utemeljitelj jedinoga izvornog hrvatskog grada na istočnoj obali Jadrana, ali naglašava da je hrvatski suveren bio ponosan na naziv *Mare nostrum Dalmaticum*.²¹

Književna pitanja vezana za najranije početke slavenske pismenosti i graditeljske baštine obrađena su u VII. poglavlju.²² O starohrvatskoj sakralnoj arhitekturi čitamo: »Začuđujuća je ljepota starohrvatskih crkava u Dalmaciji: Sv. Donat, Sv. Petar, Sv. Vid i Sv. Uršula u Zadru (Zara); crkve sv. Križa i sv. Nikole u Ninu; crkva sv. Barbare u Trogiru, crkva sv. Trojice u Splitu (Spalato) te crkve sv. Luke i sv. Marije u Kotoru (Cattaro).²³ (...) Ova mlada starohrvatska arhitektura bitno se razlikuje od one koja je postojala tada na Zapadu. Nije imala bitnih dodira s bizantskim načinom građenja što potvrđuje da su graditelji tih sakralnih objekata bili autohtoni.«²⁴

Za druge slavenske narode Dvornik, koji put i nepotrebno, navodi iz njihove književne baštine, osim kapitalnih, čak i neka minorna djela. Svakako da je bilo potrebno navesti *Kijevski misal*, *Praške listiće*, hagiografski spis *Vita Methodi*, *Knjigu Crkvenih otaca*, *Legendu o sv. Ludmili*, latinski prijevod hagiografije *Vita s. Benedicti* i sl. Zato je upitno zašto je autor prešutio nezaobilazna djela iz hrvatske glagoljaške riznice: *Bašćansku ploču*, *Ljetopis popa Dukljanina*, latinski prijevod nekoć starije glagoljaške kronike i neka druga apokrifna i hagiografska djela.²⁵

Dvornik je posvetio cijelo VIII. poglavlje povijesti Kijevske države. U IX. poglavlju ponovno susrećemo Hrvate, tek usputno i u posve beznačajnom kontekstu:²⁶ »Papa Silvestar II. uputio je mletačkom duždu Petru Orseolu, koji je nosio naslov *Dux Dalmatiae* poslije pobjede nad Hrvatima, pismo koje potvrđuje da su obojica imali iste namjere uključiti Veneciju u novo Rimsko Carstvo.«²⁷

Preuzeto iz: Francis Dvornik: *Les Slaves — Histoire et civilisation*

Tek u X. poglavlju o odnosima Slavena i Svete Stolice²⁸ imamo nekoliko vrijednijih zapažanja. Spomenuvši najprije da je »kralj Zvonimir utemeljio svoju dinastiju 1076. godine«, Dvornik potom pojašnjava da mu je »papa uručio poslije izrečene prisege kraljevske insignije: krunu, žezlo i mač« i da ga je »obvezao na plaćanje godišnjeg danka od 200 bizantskih zlatnika. Budući da je Zvonimir bio veoma privržen papinoj politici, narod se pobunio protiv kralja i dao ga je ubiti.«²⁹

Veliki događaj iz 1102. (Pacta conventa) Dvornik korektno interpretira na ovaj način: »Ugovorom iz 1102. godine Koloman se prisegom obvezao da će poštivati prava Hrvatske i Dalmacije i da će se sve bitne odluke koje se odnose na ove potonje donositi u Hrvatskom saboru, što će se pokazati sudbonosnim za hrvatsku povijest (...). Od tada je ugarski kralj bio i hrvatskim kraljem kojega je u zemlji predstavljao ban. Tako su se Hrvati sve više približavali Srednjoj i Zapadnoj Europi i sve se više udaljavali od svoje srodne srpske braće. U tome i leže korijeni razdora između Hrvata i Srba koji su bili tako naglašeni u novije doba.«³⁰

Cijela poglavlja od XII. do XV. posvećena su povijesti i civilizacijskim odnosima zapadnih Slavena i Mađara. Šesnaesto poglavlje nosi indikativni naslov: *Drugo bugarsko carstvo — Razvitak Srbije*³¹ (od 396. do 431. stranice). Ako bi površni čitatelj povjerovao da je tu riječ jedino o Nemanjićima i bugarskim vladarima, bio bi u velikoj zabludi. Dvornik je tu uspio »ugurati« i nešto hrvatske i bosanske povijesti, i to samo na nepotpune dvije stranice.

Dvornik je veoma metodičan kada odabire svoje povijesne izvore i stručnu literaturu. U vezi s tim poglavljem koristio se odabranom bibliografskom građom³² i zaista je začuđujuća takva, najblaže rečeno, površnost i faktografska netočnost.

Cjelokupnu hrvatsku i bosansku povijest u tom razdoblju Dvornik je, smjestivši je ponajprije u korpus srpsko-bugarske historiografije, maksimalistički reducirao do karikaturalnih razmjera: »Unutarnje političke prilike u Ugarskoj omogućile su hrvatskom plemstvu da se nastoji prostorno proširiti. Bilo je mnogo slučajeva da su se dalmatinski gradovi morali dogovarati s moćnim hrvatskim plemićkim lozama, nastanjenim u najneposrednijoj blizini dalmatinskih gradova, gdje su imali i svoje feudalne posjede (...). Iako je već obnovljeni Zadar (Zara) od posljedica križarskih pohoda 1202. godine na mletački poticaj bio formalno pod mletačkim suverenitetom, gradom su u stvari vladali moćni članovi plemenitaške obitelji Svačić. Drugi hrvatski plemići, Šubići i Kačići, vladali su suvereno cijelom dalmatinskom obalom (...). Zadar je zauvijek prestao biti ciljem mađarskih pretenzija kada ga je Andrija II. prodao *Presvijetloj Republici* 1216. godine (...). Kraljevska vlast se nije osjećala ali su zato do izražaja dolazile moćne plemenitaške obitelji. Tako je grof Stjepan Šubić bio na čelu obrane Trogira od mongolske najezde i tu omogućio utočište hrvatsko-ugarskom kralju Beli IV.« Povijest Bosne sažeta je u Dvornikovu opusu na jedva duži odlomak: »Manuel I. Komnen (1143-1180) uspijeva podvrći ugarsku Bosnu pod svoju vlast. Po Manuelovoj smrti, bosanski ban Kulin (1168-1204) priznaje suverenitet Ugarskoj i nastoji svojoj zemlji priskrbiti potpunu neovisnost (...). Prvi pisani trag Bosne nalazimo u jednoj trgovačkoj povelji potpisanoj između bana Kulina i Dubrovnika.³³ Da bi uravnotežio odnose između Istočne i Zapadne crkve, ban Kulin prihvaća bogumilstvo i nastoji ga učiniti državnom religijom. Uplašen nastojanjima pape Inocenta III. da preko ugarskog kralja Emerika iskorijeni bosansko krivovjerje, ban Kulin se pokajnički vraća u okrilje Katoličke crkve i omogućuje održavanje pokrajinske sinode 1203. koja svojim zaključcima osuđuje bogumilsku herezu. (...) No, bogumilstvo se i nadalje širilo Bosnom i pod Ninoslavom gotovo je cijelo pučanstvo prigrlilo novu vjeru. Poslije Ninoslavove smrti, Bela IV. uspijeva osvojiti Bosnu i Hum ali nikada nije uspio dokrajčiti bogumilstvo koje je davalo žilav otpor te nastavljalo živjeti i nadalje na takav način u XIV. stoljeću.«³⁴

Što se pak tiče hrvatske povijesti u Dvornikovu djelu *Slaveni – povijest i uljudba*, XVII. poglavlje pod naslovom *Politički ustroj slavenskih država u srednjem vijeku*³⁵ svakako je najuravnoteženije, historiografski dotjerano, znanstveno objektivno i uglavnom cjelovito:

»Politički status Hrvatske bio je posve drugačiji od ostalih naroda koji su bili pod ugarskom vlašću. Kolomanovi nasljednici poštivali su odredbe iz *Pactae conventae* iz 1102. godine (...). Hrvatske zemlje nisu se smatrale osvojenim zemljama (*partes subiugatae*) već kao pripojene zemlje (*partes adnexae*). Posebni obred krunidbe ugarskog kralja kao hrvatskog suverena naglašavao je upravo posebni status Hrvatske. Taj običaj je prekinut u XIII. stoljeću poslije smrti Andrije II. ali se nije dovodilo u pitanje neovisni status Hrvatske. Ugarski monarsi imali su pravo na titulu *Rex Croatiae et Dalmatiae*. Kralja je u zemlji zamjenjivao ban — visoki kraljevski dužnosnik. Ugarski kraljevi su

počesto za bana imenovali svoju braću ili najmlađe sinove s titulom *dux* ili *banus Slavoniae* a koji put i s titulom *dux (banus) totae Slavoniae*, čime se htjelo naglasiti da im se vlast protezala na prostoru cijele Hrvatske.

U drugoj polovici XIII. stoljeća, ugarski vladari počeli su imenovati dvojicu banova, jednoga za tzv. Panonsku Hrvatsku omeđenu planinom Gvozd i rijekama Dravom i Savom i drugoga za ostatak kraljevstva. Od tada se Panonska Hrvatska naziva Slavonija³⁶ a ostatak Hrvatska-Dalmacija koja zauzima prostor od Gvozda do Jadrana.

Knezovi³⁷ su se ponašali kao pravi kraljevi nazivajući se *Vojvoda po milosti Božjoj*. Imenovali su svoje vlastite banove i biskupe, kovali vlastiti novac, bili vrhovni suci i sazivali saborske sjednice (...). Sabori nisu imali legislativnu funkciju već prije svega sudbenu. Osim velikaša i visokog svećenstva, članovi tih sabora bili su i predstavnici nižeg plemstva i slobodnih kraljevskih gradova. Sjednicama je predsjedao kralj, knez (vojvoda) ili ban. Kako su već od XIII. stoljeća bila dva sabora — jedan za Slavoniju a drugi za Hrvatsku i Dalmaciju, događalo se da su se po potrebi sastajala oba sabora na jedinstvenoj sjednici (*Congregatio totius regni Slavoniae*). Tek tijekom XV. stoljeća oba sabora su stekla obilježja političkoga parlamentarnog ustroja (...).

Tijekom vremena sve se više osjećao mađarski utjecaj u Slavoniji zbog neposrednog mađarskog susjedstva (...). Mađarsko plemstvo sve se masovnije naseljavalo u Slavoniju (...). Nastajali su novi gradovi i naselja na temelju njemačkog prava. Malo-pomalo »mađarizacija«³⁸ je izmijenila izvorne hrvatske običaje.

U drugom dijelu kraljevstva, u Hrvatskoj i Dalmaciji, otpor je tuđinskom utjecaju bio značajniji. Razlog je bio u činjenici da su se tu donosili vlastiti pravni statuti ne samo na temelju običajnog prava već i temeljem odredbi kodificiranog rimsko-bizantskog zakonodavstva. Takav pravni poredak vladao je poglavito u dalmatinskim gradovima i na otocima istočne obale Jadrana (...). Dalmatinski gradovi su uspjeli sačuvati svoju samoupravu tijekom cijelog razdoblja mletačkog zaposjednuća. Na čelu komune je bio gradski poglavar zvani *comes*, *knez* kojega je najčešće postavljala mletačka vlast. Poglavaru su pomagali zamjenik nazvan *vicarus* i suci koje je biralo Gradsko vijeće.³⁹

Dubrovnik (Raguse) imao je tri vijeća: Veliko vijeće, Vijeće umoljenih kao neku vrst senata i Malo vijeće koje je imalo ulogu izvršne vlasti (...). Svi dalmatinski gradovi imali su svoje vlastite statute utemeljene na rimskim i bizantskim pravnim tradicijama ali dopunjeni i odredbama iz običajnog prava. Jedan od najznačajnijih takvih statuta jest dubrovački (*Liber statutorum civitatis Ragusii*) iz 1272. godine, Split (Spalato) je također imao svoj Statut već 1240. godine (...). Zadarski statut potječe s početka XIV. stoljeća i pisan je pod jakim utjecajem mletačke jurisprudencije. Statut ima i svoj dodatak: Pomorski zakonik (...). Šibenska komuna (Sebenico) imala je također svoj municipalni Statut pisan između 1305. i 1322. godine. Zanimljivo je da je taj legislativni akt isključivo hrvatskog podrijetla budući da je i sâm grad osnovan od hrvatskih utemeljitelja (...). I otočni gradovi su imali svoje partikularne statute: Korčula (Curzola), Brač (sic! = Brač) (Brazza), Hvar (Lesina), Lastovo (Lagosta), Mljet (Meleda). Specifičnost ovih statuta je bila u činjenici da su izrazito hrvatske provenijencije i da su težište svojih odredbi stavljali na pitanja vezana za poljodjelstvo, ribarstvo i vinogradarstvo (...). Ipak, najznačajniji hrvatski zakonski akt je Vinodolski zakonik pisan na hrvatskom jeziku.⁴⁰

Osamnaesto poglavlje koje obrađuje književnost, kulturu i graditeljsku baštinu srednjovjekovnih Slavena zanimljivo je iz više razloga.⁴¹ Poglavlje obuhvaća 38 stranica (468-506). Češka književnost i političko-kulturne prilike i događaji obrađeni su na ukupno 23 stranice (468-491); poljskoj književnosti i njenim protagonistima posvećeno je devet stranica (491-499), a intelektualni i književni događaji, manastiri i slikarska umijeća u Raškoj (Srbiji) prostorno zauzimaju osam stranica (499-506). Dvornik je makedonsku književnost i kulturnu baštinu jednostavno inkorporirao u dijelu poglavlja koje se odnosi na srpsku književnu i kulturnu baštinu. O Istočnim Slavenima ni jedne riječi. A što je s bogatom hrvatskom srednjovjekovnom književnom i graditeljskom baštinom u Dvornikovu književno-analitičkom opusu? Vjerovali ili ne, njoj je posvećena samo jedna podulja bilješka na koncu odlomka koji se odnosi na zastoj, ako ne i potpuni prekid bilo kakvog umjetničkog i kreativnog rada u Srbiji poslije Kosovske bitke a čiji je kontinuitet, po Dvornikovu mišljenju, zahvaljujući »srpskom geniju« nastavljen u Dalmaciji. Bilješka zavrjeđuje da se doslovno navede: »Jedino su dalmatinski gradovi pod mletačkom vlašću mogli slijediti utjecaje talijanske umjetnosti i graditeljstva od XV. do XVIII. stoljeća. Dalmatinska slikarska škola proizvela je izuzetna umjetnička djela. Vidi Westphal, D.: *Malo poznata slikarska djela XIV do XVIII (bez točaka u izvorniku — op. S. L.) stoljeća u Dalmaciji* (Peintures dalmates peu connues du quatorzième au dix-huitième siècle, Zagreb, 1937). Vidi također studiju: Abramić, M.: *Sur quelques bas-reliefs byzantins en Dalmatie* i Karaman, L. (vjerojatno Lj/ubo/): *Notes sur l'art byzantin et les Slaves catholiques de Dalmatie*, objavljeno u: *L'Art Byzantin chez les Slaves*, Pariz (bez naznake godine).«⁴²

Devetnaesto poglavlje obrađuje vjerske reforme u Češkoj (husistički pokret) i njegove posljedice; u XX. i XXI. poglavlju autor daje presjek i analizu razvitka ruskih kneževina, litvanske države, moskovske kneževine i dinastije Jagelovića, poljsko-litvanske unije i turske opasnosti. O poljsko-litvanskim odnosima s Pruskom dan je opsežan pregled u XXII. poglavlju. Razvitak moskovske kneževine i njezin odnošaj s poljsko-litvanskom unijom prikazani su u XXIII. poglavlju.

Renesansa kod Slavena obrađena je u XXIV. poglavlju.⁴³ Dio koji se odnosi na hrvatsku književnost korektno je prezentiran. Vidljivo je da se autor uveliko koristio starijom i recentnijom bibliografskom građom. Hrvatska renesansna književnost u Dvornikovoj optici, što će se vidjeti iz navedenog odlomka, iako eminentno samo hrvatska, predstavlja se kao »hrvatsko-srpska« s dominantnom dubrovačkom književnom baštinom.

»Hrvati i Srbi bili su bliže Zapadu i više izloženi utjecaju talijanskog humanizma i renesanse. Srpskog kraljevstva više nije bilo, dok je nacionalni život kod Hrvata stalno bio pod udarom turskih provala i osvajanja. No, Dalmacija je ipak uspjela izvjesno vrijeme odoljeti okupaciji i imala je donekle mirni razvoj pod mletačkom vlašću. Najviše sreće je imao Dubrovnik (Raguse), grad-republika na jadranskoj obali, najprije pod mletačkim (1205-1358), a potom pod ugarskim vazalstvom.⁴⁴ Čak kada je Dubrovačka Republika morala priznati tursku vlast poslije Mohačke bitke (Mohács — 1526), uspjela je donekle sačuvati svoju samostalnost i gospodarski napredak zahvaljujući pomorskoj trgovini s Italijom i Otomanskim Carstvom. Dubrovnik je tada naseljavao samo slavenski živalj. Već od početka XV. stoljeća Dubrovnik napušta ćirilicu u korist latinskog pisma (sic!).

Posve je bilo uobičajeno da je latinski humanistički utjecaj lako zavladao Dubrovnikom (Raguse) i dalmatinskim gradovima. Djeca bogatijih žitelja školovali su se po talijanskim učilištima, a mnogi su poslije postali i profesori na sveučilišnim katedrama u Italiji, Ugarskoj i Njemačkoj. Jedan od njih Juraj (Georges) Dragišić, bosanskog podrijetla, bio je promoviran u profesora metafizike i teologije u Pisi i smatrao se jednim od najvažnijih teologa i filozofa svoga vremena.

Prvi dalmatinski humanisti pisali su svoja pjesnička i prozna djela najprije na latinskom jeziku. Među prvima je bio diplomat Vuk Bobaljović kojega je slijedio Dubrovčanin Petar (Pierre) Menčetić, rimski laureat za pjesništvo. Ipak je najpoznatiji bio I(van) Crijević, član rimske humanističke Akademije. Šibenik je dao humanističku veličinu u osobi Jurja /Georges/ Šišgorića (sic! = Šižgorić), a Trogir povjesničara i diplomata Koriolana Cipika.

Pod utjecajem talijanskoga lirskog pjesništva i narodne poezije razvijala se i hrvatska lirska produkcija. To razdoblje iznjedrilo je velike pjesnike kao što su Šiško Menčetić, autor lascivne poezije i otac Držić⁴⁵ koji je gajio duhovnu i domoljubnu liriku. A. Čubranović se proslavio originalnim djelom *Jedupka*.⁴⁶ Benediktinac Mavro Vetranić⁴⁷ autor je mnogih epskih i lirskih ostvarenja nadahnutih dubokim vjerskim i nacionalnim osjećajima. U autobiografskom djelu *Pustinjak*⁴⁸ opisuje svoj život na nekom pustom otoku dok u spjevu *Putnik*⁴⁹ iznosi priču jednoga grešnika. Većina njegove lirike je psalamske provenijencije. Pod utjecajem dalmatinskih liturgijskih običaja Vetranić je napisao nekoliko kazališnih tekstova s religioznom tematikom. Njegov *Abrahamov žrtvenik*⁵⁰ što ga je poslije Marin Držić obradio i upriličio za scensku izvedbu, veoma je snažno utjecao na kasniju kazališnu produkciju u Južnih Slavena.

Marin Držić († 1567) najvažniji je predstavnik dubrovačkoga kazališnog stvaralaštva u XVI. stoljeću. Pisao je podjednako kazališna djela s duhovnom tematikom da bi potom uveo u jugoslavensku (sic!) teatrologiju talijanske *dramma pastorale*⁵¹ s kojima se upoznao u Sieni. Od Držića su nam ostale vrlo zanimljive tri pastorale. Držić je također uveo u jugoslavensku književnost komedije koje je pisao u Italiji po uzoru na Plautova teatarska ostvarenja. Njegova najbolja komedija je *Novela do Stanca*,⁵² djelo koje prikazuje dogodovštine jednoga priprostog seljaka koji se našao u gradskoj vrevi. Kazališna publika i danas vrlo rado gleda to kazališno uprizorenje.⁵³

Klasično grčko i latinsko pjesništvo duboko je oblikovalo cijeli jedan krug intelektualaca koji su se duhovno poistovjetili s jednom bogatom i umnom damom Fiorom Zuzzeri (Cvetom /=Cvijeta/ Zuzorić). Čak i u takvoj pjesničkoj tradiciji jugoslavenski (sic!) pjesnici su slijedili svoje talijanske uzore. Dinko Ranjanin je oponašao Tibula, Propercija, Ovidija te pjesnike koji su pisali u aleksandrincu kao što su Teokrit, Mosohos i drugi. Dinko Zlatarić je pak radije slijedio uzor omiljenog Petrarke u svojim ljubavnim kanconama, satiričkim poemama te didaktičkim i epigramskim uradcima. Obojica su imali oponašatelje i sljedbenike.

Zlatno je doba dubrovačkoga pjesništva od konca XVI. do prve polovice XVII. stoljeća. Ivan Gundulić (1588-1638) svakako je najznačajniji dubrovački pjesnik. Njegov *Sin razvratni*⁵⁴ pripada najboljoj vrsti dubrovačke duhovne lirike. Njegovo je najbolje

teatarsko ostvarenje *Dubravka*⁵⁵ a njegov grandiozni ep *Osman* smatra se i danas remek-djelom zlatnog doba dubrovačkog pjesništva. U svom epu Gundulić slavi poljsku pobjedu nad Turcima u Hoćimu (Chocin) 1621. godine opisujući tragičnu smrt turskog sultana Osmana. Pjesnik ovjekovječuje kršćanske pobjednike ali i proročki nagovještava oslobađanje od Turaka svih Južnih Slavena. Pišući *Osmana*, Gundulić je imao na umu Tassov *Oslobođeni Jeruzalem*.

Drugi veliki pjesnik toga doba je J(unije) Palmotić (1606-1657). Palmotić za predloške svoga književnog stvaralaštva nije uzimao za uzore junake iz klasičnih autora, Tassa ili Aristotela već iz dubrovačke povijesne zbilje. Najznačajnije mu je djelo *Pavlimir* u kojem prikazuje nastanak Dubrovnika. Također je autor pozamašnog literarnog djela religioznog nadahnuća — *Kristijade*. Cijenjeni lirik Ivan Bunić Vučićević⁵⁶ posebice je njegovao religioznu liriku (*Duhovne pjesme, Mandaljena pokornica*⁵⁷) ali se također okušao u ljubavnim sonetima i eklogama.

On je bio jedan od posljednjih velikana dubrovačkog pjesništva. Ostale bismo mogli svrstati među epigone, kao što je Ignacije Dordić koji je oponašao Ovidijev književni opus.

Pisci i pjesnici drugih dalmatinskih gradova stvarali su svoja književna djela u bitno nepovoljnijim uvjetima nego Dubrovčani. U vječnom strahu da se Turci ne domognu ostatka Dalmacije, oni su trajno ohrabivali svoje sugrađane i zaklinjali kršćansku Europu da se ujedine u obrani kršćanske civilizacije. Njihov predvodnik je neprikosnoveni Splićanin Marko Marulić (1450-1524), najznačajniji predstavnik renesansne duhovne poezije u Dalmaciji. Njegovo nabožno djelo o vrlinama kršćanskog života (*De bene beateque vivendi institutione*)⁵⁸ učinilo ga je slavnim u tadašnjoj Europi. Njegovo je djelo imalo dvadeset izdanja i bilo je prevedeno na nekoliko jezika: talijanski (dvanaest izdanja), njemački (šest izdanja), francuski, portugalski i djelomično na češki. Od ostalih sličnih djela u kojima je veličao kršćanske vrline, Marulić je također napisao u istom tonu i svoj *Evangelistarion* (sic! = Evangelistarium) koji je imao zapažen uspjeh kod mnogobrojne čitalačke publike.

Marulić se pismom obratio i papi Hadrijanu II.⁵⁹ moleći ga da sjedini sve kršćanske narode u borbi protiv Turaka. Tu misao je razradio u svom kapitalnom epu *Juditi* a muke hrvatskog naroda pod turskim jarmom opjevao je još slikovitije u *Molivi*.⁶⁰

*Robinja*⁶¹ je najbolje dramsko djelo Hanibala Lucića († 1553) i prvo autentično hrvatsko dramaturško štivo, također pisano na protuturskom fonu. Tu je riječ o jednoj mladoj hrvatskoj plemkinji koja je pala u tursko ropstvo. U svojim ljubavnim kanconama Lucić oponaša Petrarkin poetski stil.

Njegov sugrađanin Petar Hektorović († 1572), podrijetlom Hvaranin, postao je slavan po svom književnom djelu *Ribanje*⁶² u kojem opisuje život ribara. I ovdje je autor smatrao potrebnim u jednom dijelu ubaciti leitmotiv borbe protiv turske opasnosti.

Petar Zoranić, Ninjanin po rođenju, blizu Zadra, ocrtao je na najpotresniji način patnje hrvatskoga kršćanskog puka pod turskom vlašću u svojoj romansiranoj pastoralu *Planine*⁶³ napisanoj djelomice u prozi a djelomice u stihu. Pjesnički opus njegovog sugrađanina Jurja /G(eorges)/ Barakovića duboko je prožet nacionalnim osjećajem. B. Karnarutić,⁶⁴ također Zadrinanin, opjevao je herojsku smrt nacionalnog junaka Nikole Zrinskog i tursko osvajanje Sigeta.

Književni život je počeo zaostajati u Dubrovniku (Raguse) i u Dalmaciji u drugoj polovici XVII. stoljeća. Dubrovnik (Raguse) bio je temeljito razrušen u velikom potresu 1667. godine od čega se nikada više nije u potpunosti oporavio. To je utjecalo na daljnji razvitak književnosti ne samo u maloj Dubrovačkoj Republici već i u ostatku Dalmacije.

Hrvati i Srbi (sic!) imali su sreću da su u Dubrovniku imali sigurno utočište za razvoj svoje književnosti i uljudbe u najtežim vremenima svoje povijesti.

Talijanska umjetnost je zasigurno imala svoga utjecaja u Dalmaciji. Glavni transmitter toga kulturnog procesa je bila Venecija. Venecijanska gotika s primjesama renesanse sustavno je prodirala u dalmatinske gradove već od samog početka XV. stoljeća. Dalmacija je dala mnoge velike graditelje od kojih su mnogi djelovali i u samoj Italiji. Jedan od njih, Juraj Dalmatinac,⁶⁵ nastavio je od 1441. godine izgradnju šibenske katedrale u venecijanskom gotičkom slogu. Tek kasnije počeo ju je dotjerivati u čistom renesansnom stilu. Istim procedéom koristio se i u obnovi Kneževa dvora u Dubrovniku 1464. godine. Njegovu plastiku susrećemo također u Šibeniku i Splitu (Spalato).

Njegov učenik André Alexis de Durazzo,⁶⁶ albanskog podrijetla, završio je krstionicu u Trogiru (Traù) i pomagao je Nikoli Firentincu⁶⁷ na uređenju kapele sv. Ivana Orsinija u istoj trogirskoj katedrali. Dubrovnik (Raguse) uspio je zatvoriti svoja vrata svakom venecijanskom utjecaju bilo na političkom ili na kulturnom području (sic!).⁶⁸

O društvenom i političkom razvitku Južnih i Zapadnih Slavena od XV. do XVII. stoljeća riječ je u 25. poglavlju.⁶⁹ Što se pak tiče političkog u društvenog stanja u hrvatskim zemljama, Dvornik navodi zanimljivu bibliografsku građu domaćih autora ne pretačući je u svoja povijesna razmišljanja i zaključke.⁷⁰

»Hrvati su mnogo patili društveno i politički zbog stalnih turskih prodora. S druge strane, Mletačka Republika se još od IV. križarske vojne 1203. željela domoći Dalmacije. To joj je ipak uspjelo 1420. godine kada je zapravo zagospodarila cijelim dalmatinskim područjem. (...) Da bi se dalo do znanja da se Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo nije odreklo Dalmacije, Vladislav II. (1490-1596) uzeo je titulu *Rex Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. To je tek bila puka formalnost iz koje se nije pokazivala nikakva želja da se Dalmacija vrati u kraljevski posjed.

Poslije Mohačke bitke (1526) Turci su sve više osvajali ostatke nekadašnjega hrvatskog kraljevstva. Cijela južna Hrvatska je bila pod turskom vlašću, a Mletačka Republika je k tome izgubila i osam gradova. Mirom iz 1540. godine Venecija se vratila samo u dalmatinske primorske gradove, dok je dalmatinsko zaleđe ustrojeno kao *sandžak* sa sjedištem u Klisu.⁷¹ Ti su događaji imali za posljedicu velike migracijske tijekomove slavenskog življa u Dalmaciji koje je od turske opasnosti bježalo u dalmatinske primorske gradove mijenjajući na taj način do tada dominantnu romansku etničku strukturu tih urbanih sredina.

Kako bi ojačao obranu Hrvatske, Ferdinand I. (1527-1564) dao je ustrojiti Vojnu krajinu prema turskoj granici. Ovo vojno područje se naknadno razdijelilo na dva dijela, na Slavonsku *krajinu* i na Hrvatsku *krajinu*.⁷² Vojna je krajina bila izuzeta od banske vlasti i Hrvatskog sabora. Krajinom su upravljali generali koje je postavljao osobno sam car.

Ovo okljaštrenje hrvatskog suvereniteta od dijela državnog ozemlja bilo je tek djelomično kompenzirano ujedinjenjem Slavonije i (banske) Hrvatske pod jedinim banom i jednim Saborom (...).

Ogorčeno što Leopold I. (1658-1705) nije u dovoljnoj mjeri iskoristio pobjedu nad Turcima 1664. godine, hrvatsko plemstvo je odlučilo riješiti habsburško pitanje u Hrvatskoj. Vodstvo urote, Petar Zrinski i Krsto Frankopan uspostavilo je potajno pregovore s Francuskom, Mlecima, Poljskom i Turskom. Urota je bila otkrivena i dvojici urotnika odsječene su glave 1671. godine (...).

Mlečani su opet potukli tursku vojsku (1664), ali su tek pobjedom nad Turcima pod Bečom (1683) oslobođeni veliki dijelovi Ugarske i Hrvatske. Karlovačkim mirom⁷³ 1699. godine Venecija je došla u posjed cijele Dalmacije, zajedno sa Zagorom i neretvanskim područjem, dok je Leopold I, na veliku žalost Hrvata, novoosvojene krajeve u Slavoniji i Hrvatskoj jednostavno pripojio Vojnoj krajini što su Hrvati doživjeli kao novi udarac na njihova povijesna prava i samoupravu. (...)

Dubrovačka Republika⁷⁴ prestala je 1526. plaćati danak ugarskom kralju Ferdinandu I. Kontakti su obnovljeni poslije austrijske pobjede 1664. godine nad Turcima kada su se Dubrovčani ponadali da će novi car Leopold I. nastaviti oslobodilačke pohode po Bosni i Hercegovini što bi omogućilo Dubrovniku da se riješi turskog vazalstva. Dubrovačani su doživjeli isto razočaranje kao prije i Hrvati budući da je austrijski suveren odlučio zaključiti mir sa Sultanom (...).

Karlovačkim mirom zajamčena je neovisnost i teritorijalna cjelovitost Republike sv. Vlaha. Za Dubrovčane je to bila važna diplomatska pobjeda jer *La Serenissima* nikada nije odustajala od osvajanja Dubrovačke Republike. Koristeći tragične događaje nakon katastrofalnog potresa od 1667. godine, mletačka flota je pokušala zauzeti luku Gruž (Gravossa).

U to doba na čelu Republike bio je dubrovački patricij Nikola Bono koji je mnogo pridonio obnovi grada. No, snaga i moć Dubrovnika nikada nisu dosegle svoje zlatno doba iz XIV. i XV. stoljeća. Dubrovački brodovi nisu mogli više konkurirati španjolskoj, portugalskoj, nizozemskoj i engleskoj trgovačkoj mornarici koje su plovile po svim oceanima svijeta. Dubrovačko brodogradništvo je ipak bilo značajno zastupljeno u lukama Sredozemlja. Zastave dubrovačkih brodova moglo se često vidjeti u grčkim, egipatskim, tuniskim i marokanskim lukama, kao i u samom Istanbulu. (...).

Dubrovnik se dobro oporavio tijekom XVIII. stoljeća. Posebno su Dubrovčani iskoristili Napoleonove ratove za svoje trgovačke probitke. Ruđer Bošković (sic!) (1711-1787), Dubrovčanin, jedan je od najvećih matematičara, astronoma i filozofa XVIII. stoljeća. Dubrovačka Republika je ipak izgubila svoju neovisnost 1808. godine kada je Napoleon odlučio područje Republike uključiti u novoutemeljene Ilirske pokrajine pod vlašću generala⁷⁵ Marmonta kojega je car (Napoléon) počastio titulom *Duc de Raguse*. Dubrovnik je konačno 1814. godine uključen u austrijsku Dalmaciju.⁷⁶

U nastavku ovoga poglavlja koje se odnosi na povijest južnoslavenskih naroda na prostoru Otomanskog Carstva, Dvornik veoma opširno daje pregled društvenih i političkih prilika »kod Srba i Bugara pod turskom vlašću«. Kod Dvornika se predmnijeva da u

bosanskom vilajetu ima samo Srba pravoslavaca. Na ukupno devet stranica Dvornik nije spomenuo ni na jednome mjestu bosansko-hercegovačke Hrvate i njihovu franjevačku zajednicu.

U XXVI. poglavlju on se ponovno vraća pitanjima Moskovske kneževine, njenoj unutarnjoj i vanjskoj politici, crkvenom ustroju i odnosu s Carigradom.

»Protestantska reformacija i Slaveni«⁷⁷, XXVII. poglavlje, u cijelosti je posvećeno vjerskim previranjima u zapadnom kršćanskom svijetu koje nije mimoišlo ni Južne Slavene. O protestantskim i protureformacijskim gibanjima kod Hrvata možemo pročitati:⁷⁸

»Utjecaj protestantske reformacije kod Slovenaca i Hrvata tijesno je vezan za širenje i promicanje Lutherovih vjerskih učenja u samoj Austriji (...). Zahvaljujući prvim slovenskim protestantskim učiteljima, protestantske ideje su se počele ukorjenjivati i u Hrvatskoj. Primož Trubar (Primus Truber) (1508-1586) pripremao se za izdavanje protestantske literature na hrvatskom jeziku. Znajući da Južni Slaveni rabe dva pisma — ćirilicu i glagoljicu, Trubar se potrudio da u svojoj tiskari počne objavljivati liturgijske knjige i za Hrvate i za Srbe.«⁷⁹

Protestantska reformacija prodrla je u Hrvatsku ponajprije preko Kranjske i nešto manje preko Ugarske (...). Prvo značajnije protestantsko sjedište kod Hrvata bilo je u Metlici, gdje je utemeljena i prva hrvatska protestantska škola. Najvatreniji propovjednik je bio Grgo (Grégoire) Vlahović koji je promicao među Hrvatima i pobožno protestantsko štivo tiskano u Trubarovoj tiskari u Urachu. Pristajanje na novu vjeru u Hrvatskoj omogućila je i dobrohotnost bana Petra (Pierre) Erdódyja, zagrebačkog biskupa Matije (Matthieu) Brumana te i nekih drugih hrvatskih velikaša.

Novo protestantsko učenje uhvatilo je korijena u Krajini u Hrvatskoj zbog velikog broja njemačkih (valjda germanofonih pripadnika — op. S. L.) vojnika koji su rado prihvaćali novu vjeru. Tako su osnivane nove vjerske zajednice u svim većim mjestima Krajine. Karlovac⁸⁰ se, dapače, mogao pohvaliti da je imao osim jednoga pastora za njemačko govorno područje i jednog propovjednika za hrvatske seljake, uz već postojeću protestantsku školu i crkvu koje su bile otvorene sve do 1645. godine.

Plemička loza Zrinskih podupirala je protestantsku reformaciju ne samo u *Krajini* već i u međurječju između Drave i Mure izvan Carstva. Juraj (Georges) Zrinski, sin Nikole Zrinskog, sigetskog junaka, otvoreno se priklonio Protestantskoj crkvi te je otvorio tiskaru na svome posjedu u Nedjelištu kada je osjetio da je katolička protureformacija počela ometati tiskarsku djelatnost u Ljubljani. Nova tiskara je objavljivala, nažalost, danas već izgubljena djela na slavenskom jeziku⁸¹ domaćeg reformatora Nikole Bučića. Tiskara je bila premještena 1586. u Varaždin, također značajno protestantsko središte u Hrvatskoj. Tu bijaše tiskana (1586) *Pastilla A*(ntuna) Vrameca što je dalo povoda osudi toga učenoga zagrebačkog bogoslovnog znanstvenika da je duhovno blizak protestantima. Inače, Vramec je u znanosti poznatiji po svojoj *Kronici* objavljenoj 1578. (...).

Istra se upoznala s protestantskim učenjem preko Venecije. Zanimljivo je primijetiti da su upravo iz reda istarskih Slavena (Hrvata?) nastali najpoznatiji jugoslavenski (sic!) reformatori: Flacius (Vlasić — sic!) Illiricus, Pierre Paul Vergerius,⁸² Stjepan (Etienne) Konzul i Mathias Grbić (Mathias Gabritius Illyricus).

Preko Istre protestantske ideje proširile su se i na druge dalmatinske gradove pod mletačkom vlašću. Dapače i Dubrovačka Republika nije bila imuna na protestantski zov. U Dalmaciji najpoznatiji konvertit je bio Markantun (Marc Antoine) de Dominis (Gospodnetić), senjski ordinarij a poslije 1602. i splitski nadbiskup (Spalato). Razriješen od Rima, taj prelat je nastavio propovijedati po Njemačkoj i Engleskoj gdje je prigrlio Anglikansku crkvu. Iako se potom preobratio u prvobitnu vjeru, nikada više nije pridobio papino povjerenje.⁸³

Hrvatski protestanti su žarko željeli objaviti Sveto pismo (Bibliju) na hrvatski jezik. Svi značajniji pripadnici hrvatskoga protestantskog pokreta — Pierre-Paul Vergerius, Flacius, Grbić — zdušno su pripomagali taj pothvat što ga je konačno ostvario Etienne (Stjepan) Konzul zvani Istranin i Antun (Antoine) Dalmatin. Biblija je bila tiskana na glagoljici u Urachu (1562) gdje je već postojala tiskara na slovenskom jeziku. Iste godine izašlo je i ćirilčko izdanje. Tijekom postojanja tiskare u Urachu (1561-1568), izdavači su objavili nekoliko značajnijih prijevoda na hrvatski jezik: Vlačićev (Flacius) katekizam, *De vocabulo fidei* autora Melanchthona, *Loci theologici*, *Articuli* Augsburške konfesije, apologiju protestantizma, nekoliko prijevoda *Pastilla* (Lutther, Melanchthon, Jean Brenz). Većina je navedenih tiskovina objavljena na sva tri pisma koja su bili u uporabi u Hrvatskoj i Srbiji: na glagoljici, ćirilici i latinici.⁸⁴

Najizvornije hrvatsko protestantsko djelo je *Razgovor između papiste i luteranca*⁸⁵ objavljeno 1555. godine. Autor mu je vjerojatno Pierre Paul Vergerius pod pseudonimom Antun Senjanin ili netko iz njegove najbliže okoline. Protestantske ideje nisu se tako jako učvrstile kod Hrvata kao što je to bio slučaj u Sloveniji. Katoličku protureformaciju zarana je započeo zagrebački biskup Juraj (Georges) Drašković (1563-1578) koji uz to bijaše i hrvatski ban od 1566. godine (...). Preobraćenjem Zrinskih na katoličko pravovjerje 1623. godine, protestantsko pučanstvo je izgubilo svoj najsnažniji oslonac. (...).

(Hrvatski) ban Toma (Thomas) Erdödy, koji je već prosvjedovao 1609. godine protiv ugarske nakane da se i u hrvatskim zemljama dopuste vjerske slobode, što ih je već u Ugarskoj odobrio 1606. godine kralj Mathias, uspio je u svom naumu da izglasa u Hrvatskom saboru da se u Hrvatskoj može održavati samo sveta i apostolska katolička vjera. To je bila prava pošast za protestantske pastore. Kada je Slavonija⁸⁶ oslobođena od Turaka, Katolička crkva je u potpunosti uspostavila svoj prijašnji status.⁸⁷

Reformacija je mogla uspjeti u Istri i Dalmaciji samo onda kada je Venecija imala napete odnose s Apostolskom stolicom. No, kada su odnosi s Rimom poprimili prijateljsko ozračje, Mletačka Republika odmah je krenula u bitku za katoličku protureformaciju tako da je tijekom XVII. stoljeća u Dalmaciji gotovo potpuno nestalo protestantskih sljedbenika.

Protestantski pokret nije imao onakvo kulturno značenje u Hrvatskoj kao što je to bio slučaj u Sloveniji. Posebice se to osjećalo na književnom području. Što se tiče same protestantske promidžbe kod Hrvata, svakako je za nju najzaslužniji Matija (Mathieu) Vlasić (sic!) ili po latinski Flacius Illyricus (1520-1575). Flacius je studirao u Mlecima, Baselu; Tübingenu i Wittenbergu. Bio je također predavač (profesor) na Sveučilištu u Wittenbergu čiju je katedru naglo napustio zbog velike netrpeljivosti koju je gajio prema

nekim teološkim postavkama. Melanchthona koji je bio skloniji prikloniti se kalvinističkoj doktrini (...). Pierre Paul Vergerius odigrao je također značajnu ulogu u širenju protestantske reformacije. Prije obraćenja na luteranstvo, bio je biskup u Modrušu a potom u Koprju (Capodistria) (1536) učinivši velike usluge Rimskoj crkvi kao papin legat u Njemačkoj (...).

Katolička protureformacija koristila je iste metode za pridobivanje svojih pristaša. Tako je isusovac Nikola Krajačević (Sartorius) objavio prvi molitvenik i zbirku himni na hrvatskom jeziku 1628. godine. U želji da iskorijeni protestantsko krivovjerje i raskol, Rim je nesvjesno utjecao i na književnu produkciju na Balkanu (...). Tako se Rim domogao tiskare s glagoljskim slovima koju je dao na korištenje Kongregaciji za nauk vjere za tiskanje liturgijskih tekstova za potrebe latinske liturgije na staroslavenskom jeziku u uporabi u Hrvatskoj (...).

Na poticaj Rimske kongregacije, isusovci i franjevci snažno su djelovali među Hrvatima. Otvaranje škola i »akademija«⁸⁸ koje su vodili isusovci uveliko je pospiješilo razvitak kulturnog života u Hrvatskoj. Zahvaljujući takvom djelovanju, hrvatski jezik poprimao je sve više odlike standardnoga književnog jezika.⁸⁹ (...)

Prvu hrvatsku gramatiku objavio je u Rimu 1604. godine isusovac Bartul Kašić (1575-1650), najznačajniji pobornik katoličke protureformacije u Hrvatskoj. Njegovo najznačajnije djelo je *Život našega Gospodina Isusa Krista*⁹⁰ (Rim, 1638). Također je preveo i *Rimski obrednik* (1640) i započeo prevoditi Bibliju na hrvatski jezik koja je, nažalost, ostala samo u rukopisu. Autor je i mnogih hagiografija. Kašićeve lingvističke reforme imale su veliku podršku talijanskog isusovca Jakova Mikalje⁹¹ i /G(eorges)/ Jurja Habelića, jednoga drugoga velikog hrvatskog katoličkog jezikoslovca i autora također hrvatskog rječnika. (...).

Osim isusovaca, franjevci su također imali značajnu ulogu u protureformacijskim gibanjima poglavito kod Hrvata koji su još bili pod turskom vlašću. F. Glavinčić i Levaković, obojica veoma vični crkvenoslavenskom jeziku, bili su zamoljeni da pripreme liturgijske knjige na glagoljici. R(afael) Levaković je bio istovremeno crkveni povjesničar i pisac.

Uz pjesništvo kojim se bavio I. T. Mrnavića, M. Divković (1563-1631) je priredio u hrvatskom prijevodu Bellarminove i Heroltove propovijedi kao i nekoliko legendi. Inače, Divković je bio plodan vjerski pisac. On je prepravio i uredio stare hrvatske vjerske tekstove u poznato djelo *Nauk krstjanski*.

Drugi franjevački pisci su nastavljali njihovim stopama među koje svakako treba spomenuti P. Posilovića, P. Papića, I. Ančića, I. Bandulovića, N. Krajačevića (Sartorius) — poznatog širitelja katoličkog pravovjerja, B. Miloveca i A. Georgicevića,⁹² koji su za razliku od prethodnih sastavljali svoja djela na govoru sjeverne Hrvatske (kajkavština).⁹³ I(van) Belostenec († 1675), pavlin, bio je vrsni teolog koji se proslavio svojim djelom *Deset govora o Euharistiji*.⁹⁴ Najbolji prozaik iz zagrebačke regije bio je isusovac J(uraj) Habelić (Georgius Habelis) (1609-1678) zahvaljujući svojim u narodu rado čitanim didaktičkim i čudorednim uradcima *Zrcalo Naše Gospe* i *Grijeh našega praoca Adama*.⁹⁵

Nadahnuti idejama reformacije u Sloveniji i Hrvatskoj o sjedinjenju svih Slavena u jedinstvenu Kristovu crkvu, istim su putem pošli i hrvatski protureformatori. Većina hrvatskih protureformatora školovala se u talijanskim učilištima u Loretu i Rimu, u prvom redu osposobljenima za prihvatanje studenata iz južnoslavenskih zemalja. Njihov je glavni cilj bila katolička »rekonkvista« Bosne, gdje su s katolicima živjeli u suživotu pravoslavci i muslimani. Rim je inače često birao hrvatske intelektualce pravoslavne vjere (sic!) za misijske i diplomatske potrebe.

Najznačajniji predstavnik takvog pokreta među Hrvatima bio je Juraj (Georges) Križanić (1618-1683).⁹⁶ Križanića se može smatrati za preteču panslavenskog pokreta iz XIX. stoljeća. Nije samo propovijedao socijalnu pravdu, nego se borio i za uspostavu zajedničkog jezika za sve Slavena (...). Njegov rukopis *Enciklopedija o raskolnicima*⁹⁷ nikada nije bio objavljen, dok je *Politika*, djelo napisano mješavinom crkvenoslavenskog, ruskog i hrvatskog jezika objavljena u progonstvu u Tobolsku u kojem je Križanić obradio pitanje odnosa politike i nacije.⁹⁸

Sljedeća tri poglavlja (XXVIII, XXIX. i XXX) Dvornik posvećuje samo pitanjima odnosa između Habsburške Monarhije i slavenskih država (Moskve, Poljske i Ukrajine) te nastanka dinastije Romanovih. Posljednje, XXXI. poglavlje naslovljeno je *Carska Rusija i Slaveni*⁹⁹ i ima ukupno 38 stranica. Dvornik je tu razradio cijelu panopliju odnosa carske Rusije od Petra Velikog do Balkanskih ratova s germanskim okruženjem (Pruskom i Austrijom) i slavenskim susjedima (Poljskom i Češkom). Tek na jednome mjestu, na samom koncu poglavlja, posve usputno i efemerno, u vezi s revolucionarnim događajima iz 1848. godine, Dvornik se dotiče hrvatske povijesti:

»Nikola I. poslao je ruske postrojbe novoustoličenom caru Franji Josipu da mu pomogne u slamanju pobune u Ugarskoj. Tako je ruska vojna intervencija pomogla austrijskoj vladi da onemogući federalizaciju Austrije što bi, da je uspjelo, dalo mogućnost slavenskim narodima da konačno dobiju političke i nacionalne slobode u sklopu Austrijske Carevine. Naprotiv, zavladao je germanizacija i centralizacija i došlo je do (austrougarske) Nagodbe 1867. godine kojom su prepušteni svi narodi s područja Ugarske pod mađarsku samovolju, dok je Beč podčinio sve slavenske narode koji su se nalazili na prostorima Austrije. Takva politika blokirala je tijekom nekoliko desetljeća ostvarenje sna slavenskih naroda za vlastitom političkom autonomijom a pokazala se naknadno i uzrokom propasti Austro-Ugarske Monarhije.«¹⁰⁰

Dvornik daje na koncu knjige u prilogu rodoslovlja svih nacionalnih dinastija slavenskih naroda, osim popisa hrvatskih i crnogorskih vladara (str. 949-958).¹⁰¹

U zaključku može se reći da je to Dvornikovo djelo opsežno u svakom pogledu: i po broju stranica (928 stranica čistoga teksta, ne računajući, predgovor, uvod, rodoslovlja), te po broju povijesnih karata (22) i bogatoj bibliografskoj građi predočenoj na 119 stranica.

Svjestan težine u predstavljanju složene isprepletenosti povijesti, ponajprije između samih Slavena, a potom između njih i njihovih susjeda, Dvornik to naglašava i osobno priznaje u uvodu svoga francuskog izdanja: »Vjerujem da će mi svi povjesničari priznati da je pokušaj pisanja povijesti slavenskih naroda i odnosa s njihovim susjedima od kasnoga srednjega vijeka do nedavne prošlosti velik i težak pothvat. Neki su čitatelji možda

priželjkivali da događaji njihova osobnog zanimanja budu obrađeni detaljnije i sustavnije. No, ipak smo se morali pridržavati određenih ograničenja. Pokušao sam sa svoje strane obratiti dužnu pozornost na sva važnija pitanja (...) Nadam se da ti razlozi opravdavaju napor koji sam uložio da obradim na koherentan način mnogobrojna i složena pitanja povijesti slavenskih naroda uzetih kao cjelinu.«

Teško da bi se svi objektivni čitatelji, posebice hrvatski, složili s ovakvim Dvornikovim samouvjerenjem. Iako je podrijetlom Čeh, a time i bliži problematici povijesnih događaja kod Zapadnih Slavena, ipak ga to ne oslobađa biti znanstveno objektivnijim, barem podjednako približno prema svim slavenskim narodima. Struktura njegove knjige to zorno potkrepljuje. Od trideset i jednog poglavlja, dvanaest ih je posvećeno povijesti i uljudbi Zapadnih Slavena, sedam Istočnim Slavenima i samo jedno poglavlje Južnim Slavenima. Deset poglavlja je opće prirode gdje se obrađuju pitanja književnosti, recepcije kulturnih trendova iz drugih sredina i njihova međusobnog prožimanja. Brojčano to daje ove parametre: Zapadnim Slavenima je posvećeno 306 stranica, Istočnim 271, a Južnim samo 23 stranice. Ostatak od 325 stranica odnosi se na pitanja opće tematike iz književnog, kulturnog i uljudbenog područja.

Ako se već mogu oprostiti neke pravopisne pogreške u toponimiji i etnonimima (*Brač*, *Mitrovika*, *Slovenija* umjesto *Slavonija*, *Šišgorić*, *Vlasić*), netočno navođenje redoslijeda vladara ili papa (*Hadrijan II.* umjesto *Hadrijan VI.*), teško se može opravdati da je u cijelosti prešućena sakralna arhitektura sjeverne Hrvatske (barokno graditeljstvo), bizantska umjetnost u Istri (*Eufrazijeva bazilika*), velikani hrvatske plastike *Buvina* i *Majstor Radovan*, minijaturist *Klović*, slikar *Blaž Jurjev Trogiranin* i dubrovačka slikarska škola, glazbenici *Ivan Lukačić*, *Luka Sorkočević* i *Julije Bajamonti*. Neshvatljivo je da se može pisati o hrvatskoj povijesti a da se uopće ne spomene kralj *Petar Krešimir IV.* kao utemeljitelj *Šibenika*, *Dioklecijanova palača* u Splitu, antička *Salona s Manastirinama*, svjedokom starokršćanske paleologije i *starohrvatski Solin* s epitafom *kraljice Jelene*, da nema ni riječi o *Bašćanskoj ploči* na kojoj su taksativno navedena imena hrvatskih vladara ni *Ljetopis popa Dukljanina*, da se uopće ne spomene *Cetinski sabor* i što je on značio za kasniji povijesni razvitak hrvatskih zemalja, da su jednostavno izostavljeni *Ljudevit Gaj* i *Ilirski pokret* i njegovi glavni protagonisti. Što reći o općoj Dvornikovoj tendenciji da se dalmatinski katolici prikažu nedvosmisleno ili aluzivno kao Srbi? Je li slučajno da se južnoslavenska populacija (*les Slaves du Sud*) na prostorima hrvatskih, srpskih i crnogorskih zemalja najčešće svodi na kolektivni pojam *Yugoslaves*? I mnogo je još toga što je trebalo reći, naglasiti, objasniti stranom, a poglavito zapadnom, čitatelju što Dvornik nije htio, znao ili umio učiniti. Na nama je da to ispravimo, dopunimo i argumentirano objasnimo.

Ako moramo, nažalost, konstatirati da je František alias Francis Dvornik bio učitelj »slavenske« povijesti mnogim generacijama američkih sveučilištaraca, a preko svog francuskog izdanja i mnogim frankofonskim intelektualcima od kojih su neki poslije postali američki i francuski i frankofonski diplomati, onda se ne trebamo čuditi da su se nadahnuti takvim »istinama i činjenicama« adekvatno i odnosili prema recentnim zbivanjima na ovim prostorima. Zadaća je svih naših povjesničara i humanističkih

djelatnika sustavno i argumentirano demistificirati dvornikovske filojugoslavenske utopije i postaviti povijesne istine na mjesto koje im pripada po kriterijima historijske znanosti, objektivnog vrednovanja činjeničnog stanja i stavljanja povijesti južnoslavenskih naroda — prije svega Hrvata i Srba — u funkciju normalnog suživota, kulturne suradnje i obostranog uvažavanja i obogaćivanja u različitostima koje im je odredila povijest.

* * *

Split, ožujka 2002.

BILJEŠKE

¹ Pravim imenom Роман Осипович Якобсон (Moskva, 1896) Studirao u Moskvi i Pragu. Predavao na nekoliko američkih sveučilišta (Columbia, Harvard, Massachusetts), jedan od osnivača praškoga lingvističkog kruga.

² *Slaveni — Povijest i uljudba od antičkih vremena do početka suvremenog doba uz sljedeću napomenu: Traduit de l'Anglais par Danielle Pavlevski avec la collaboration de Maroussia Chpolyansky.*

³ *Origine et migration des Slaves.*

⁴ Dvornik, F.: *Les Slaves ...*, str. 47.

⁵ *La civilisation slave primitive.*

⁶ U predlošku doslovno *župan*.

⁷ U predlošku doslovno *ban*.

⁸ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 61. Ovdje Dvornik misli na pradomovinu Hrvata. Također navodi: Rački, F.: *Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb, 1877.

⁹ *Les Francs, Byzance et les premiers États slaves.*

Konzultirano djelo: Antoljak, S.: *Unsere 'Sklavien'*, Beograd, 1964.

¹⁰ Heraklije I. (Ἡρακλεῖος), bizantski car (575-641).

¹¹ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 66.

¹² U francuskom predlošku: *Klukas, Lobelos, Kosentzes, Muchlo, Chrobotos, Tuga i Buga..*

¹³ Dvornik: F.: *Les Slaves...*, str. 66.

¹⁴ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 77. Treba napomenuti da je Dvornik kao Čeh morao poznavati hrvatsku toponimiju na istočnoj obali Jadrana. On ipak hrvatske toponimijske nazive rabi samo u talijanskom obliku (Spalato, Zara, Cattaro) barem u prvome dijelu svoje knjige.

¹⁵ *L'Empire morave et apôtres grecs, saints Constatin-Cyrille et Méthode.*

¹⁶ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 89. Dvornik u zagradi dodaje: *Srēm* (Srijem), *Sremska Mitrovika* (sic!).

Konzultirana djela:

Grivec, I.: *Konstantin und Method, Lehrer des Slawen*, Wiesbaden, 1960.

: *Cyril und Method zwischen Ost und West*, 1958.

Grivec, I. — Tomšič, F.: *Constantinus et Methodius Thesalonicensis*, Zagreb, 1960.

¹⁷ *Les Slaves du Sud, les Francs, Byzance et Rome.*

¹⁸ Dvornik ovdje navodi toponime na hrvatskom i talijanskom jeziku.

- ¹⁹ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 116.
- ²⁰ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 119.
- ²¹ Konzultirano djelo: Thomas Archidiaconus: *Historia Salonitana*, JAZU (HAZU), 1894.
- ²² *La Civilisation et littérature slavonnes — L'influence byzantine.*
- ²³ Dvojezična toponimija je od F. Dvornika.
- ²⁴ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 139.
- ²⁵ Konzultirana djela:
 Diocleae Presbiter: *De Regno Slavorum in De Regno Dalmatiae*, Amsterdam, 1666.
 Stanoyevich, M. S.: *Early Yugoslav Literature (1000-1800)*, New York, 1922.
 Šišić, F.: *Geschichte der Kroaten*, Zagreb, 1917.
 Trogranić, I.: *Letteratura medioevale degli Slavi meridionali dalle origine al 15 secolo*, Roma, 1950.
 : *Storia della letteratura croata*, Roma, 1953.
- ²⁶ Les Slaves à la croisée des chemins — Fédération au sein de l'Empire romain d'Otton III ou formation d'un grand État slave?
- ²⁷ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 234.
- ²⁸ *Les Slaves, l'Empire et la Papauté.*
- ²⁹ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 247-248.
- ³⁰ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 248.
- ³¹ *Le Second Empire bulgare — Évolution de la Serbie.*
- ³² Melik, A.: *Zgodovina Srbov, Horvatov in Slovencev*, Ljubljana, 1919.
 Prelog, M.: *Pregled povijesti Južnikh (sic!) Slavena Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1920.
 Stanojević, St.: *Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1928.
 Grafenauer B et all: *Historija naroda Jugoslavije*, Beograd, 1953.
 Klaić, V.: *Povijest Hrvata*, Zagreb, 1899-1900.
 Dabinović, A.: *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb, 1940.
 Čorović, V.: *Historija (sic! — Istorija?) Bosne*, Beograd, 1940.
- ³³ U francuskom predlošku: *la ville de Raguse.*
- ³⁴ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 419-420.
 Konzultirana djela:
 Ilić, J. A.: *Die Bogumilen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Sr. Karlovci, 1923.
 Klaić, V.: *Geschichte Bosniens von ältesten Zeiten bis zum Verfall des Königreiches*, Leipzig, 1885.
- ³⁵ *Organisation politique des États slaves du Moyen Age.*
- ³⁶ Prevoditeljica sustavno griješi pišući *Slovénie* (Slovenija) umjesto pravilnog *Slavonie* (Slavonija).
- ³⁷ Dvornikov *dux* ovdje prevodimo s uobičajenim knez po analogiji *Terpimir dux Croatorum* — *Trpimir knez hrvatski* a ne »vojvoda« što *dux* i znači. Usporedi: *Archiduché de Luxembourg* — Nadvojvodstvo Luksemburg ali *Principauté de Monaco* — Kneževina Monaco.
- ³⁸ Navodnici su od F. Dvornika.
- ³⁹ Konzultirana djela:
 Ljubić, S.: *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, Zagreb, 1868.
 Novak, V.: *The Slavonic-Latin Symbiosis in Dalmatia during the Middle Ages*, 1953.
- ⁴⁰ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 454-458. Što se tiče Vinodolskog zakonika, Dvornik ne precizira važnu činjenicu da je napisan na glagoljici. Kako navodi Dvornik, većinu ovih statuta objavila je HAZU (u izvorniku: *Académie de Zagreb*) u Akademijinoj zbirci *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*. Vinodolski zakonik je još 1896. godine objavio J. Preux u

francuskom prijevodu pod nazivom *La Loi du Vinodol traduite et annotée*. T. Matić je 1912. godine objavio u Beču na njemačkom jeziku prijevod Poljičkog statuta (*Statut der Poljica*). H. F. Schmid je objavio 1953. zapaženu studiju o dalmatinskim municipalnim statutima (*Dalmatinische Stadtbücher*). F. Siegel je objavio 1902. godine *Lectures on Slavonic Law*, znanstvenu studiju o slavenskim pravnim kodeksima u kojoj je obradio i hrvatske (dalmatinske) gradske statute.

Konzultirana djela:

Horvat, M.: *Das Troginer »Zavod«, Buch vom Jahre 1326*, Wien, 1956.

Kukuljević, J.: *Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, JAZU (HAZU), Zagreb, 1862.

⁴¹ *Les réalisations culturelles du Moyen Age slave*.

⁴² Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 506. Navedeno djelo: Petković, V. R.: *L'Art dalmate du Moyen Age*, Paris, 1919.

⁴³ *La Renaissance et les Slaves, La Civilisation slave aux XVe et XVIe siècles*.

⁴⁴ Konzultirana djela:

Monumenta Ragusina, JAZU (HAZU), Zagreb, 1879-1897.

Deanović, M.: *Anciens contacts entre la France et Raguse*, Zagreb, 1957.

Vojnović, L.: *Histoire de Dalmatie*, Paris, 1934.

⁴⁵ Džore Držić (1461-1501), svećenik, petrarkist po stilskom usmjerenju.

⁴⁶ U predlošku dodano u zagradi: *L'Égyptienne, La Bohémienne*.

⁴⁷ Točno ime: *Mavro Vetranović Čavčić*.

⁴⁸ U predlošku: *L'Ermite*. U domaćoj literaturi djelo poznatije pod nazivom *Remeta*.

⁴⁹ U predlošku dan francuski prijevod *Le Pèlerin* (Hodočasnik). Djelo kod nas poznatije pod nazivom *Pelegrin*.

⁵⁰ U predlošku: *L'autel d'Abraham*. Kod nas uobičajeni naziv *Posvetilište Abrahamovo*.

⁵¹ U predlošku na talijanskom jeziku.

⁵² Dano izvorno na hrvatskom jeziku bez francuskog prijevoda.

⁵³ Konzultirana djela:

Badalić, J.: *Marko Marulić in Deutschland*, 1960.

Filipović, V.: *Marko Marulić als Philosoph*, 1957.

⁵⁴ U predlošku: *Le Fils prodigue*. Uobičajeni domaći naziv *Suze sina razmetnoga*.

⁵⁵ U predlošku je dan samo hrvatski naziv.

⁵⁶ Pravo ime: *Ivan (Dživo) Bunić zvani Vučić*.

⁵⁷ U izvorniku: *Chants spirituels, Madeleine pénitente. Mandaljena* je posthumno objavljena u Ankoni 1630.

⁵⁸ Pravi naziv djela glasi: *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*. Koliko je poznato, u Italiji je bilo trinaest Marulićevih izdanja Institucije bilo na latinskom ili u talijanskom prijevodu (1506. [dva puta], 1563, 1569, 1574, 1580, 1583, 1586, 1593, 1597, 1601, 1609. i 1610)

⁵⁹ Riječ je o Hadrijanu VI. (*Epistola ad Adrianum VI*)

⁶⁰ Dvornik ne navodi puni naziv *Molitva suprotiva Turkom* a niti naglašava veoma značajnu činjenicu da su oba djela, posebice *Judita*, napisani na hrvatskom jeziku, čakavskim dvostruko rimovanim dvanaestercem, dajući time čitatelju na znanje da se Marulića smatra »ocem hrvatske književnosti«.

⁶¹ U izvorniku naslov je dan na hrvatskom jeziku bez prijevoda na francuski.

⁶² U predlošku stoji samo *Ribanje* s francuskim prijevodom u zagradi: *La Pêche* bez punog naziva djela *Ribanje i ribarsko prigovaranje*.

⁶³ Navedeno u izvornom nazivu bez francuskog prijevoda.

⁶⁴ Poznat i pod imenom *Brne Karnarutić*.

⁶⁵ U predlošku: *Georges de Sebenico*.

⁶⁶ Riječ je o Andriji Alešiju, kiparu i graditelju albanskog podrijetla iz Drača (1430?-1504?).

⁶⁷ Dano u talijanskoj ortografiji: *Nicolo Fiorentino* umjesto francuskoj: *Nicolas le Florantin*.

⁶⁸ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 667-671.

⁶⁹ *Évolution sociale et politique des nations slaves du Sud et de l'Ouest du XVe au XVIIe siècle*.

⁷⁰ ... *Dix années d'historiographie yougoslave 1945-1955*, Beograd, 1955.

Draganović, K. S.: *Massenübertritte des Katholiken zur Orthodoxie im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft*, O. C. P., 1937.

Draganović, K. S.: *Über die Gründe des Massenübertritte des Katholiken zur Orthodoxie im kroatischen Sprachgebiet*, O. C. P., 3. 1937.

Mažuranić, V.: *Südslawen im Dienste des Islam*, Zagreb-Leipzig, 1918.

Šišić, F.: *Zrinski i Frankopan, deux martyrs nationaux croates*, Paris, 1919.

Tkalčić, J. B.: *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae*, Zagreb, 1887-1953.

⁷¹ U predlošku: *sandjak i Clissa*.

⁷² U predlošku: *Krajina*.

⁷³ U predlošku trojna grafija: *Karlovtzy, Karlstadt i Karlowitz*.

⁷⁴ U predlošku: *La République de Raguse*.

⁷⁵ Marmont je imao titulu maršala.

⁷⁶ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, 703-706.

⁷⁷ *La Réforme et les Slaves*.

⁷⁸ Konzultirana djela:

Bučar, F.: *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Zagreb, 1910.

Bučar, F. — Fancev, F.: *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, JAZU, Zagreb, 1938.

Hočevar, W.: *Die Anfänge der Reformation aus dem Gebiete des heutigen Jugoslawien* (sic! = Jugoslawien), Wien, 1936.

Jagić, V.: *Život i rad J. Križanića*, Zagreb, 1917.

Kidrič (=Kidrič), F.: *Die protestantische Kirchenordnung des Slowenen in 16. Jh.*, Heidelberg, 1919.

Kostrenčić, J.: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur des Südslaven in der Jahren 1559-1565*, Wien, 1874.

Murko, M.: *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*, Prague-Heidelberg, 1917.

Šmid, W.: *Über Entstehung und Herausgabe der Bibel Dalmatins*, Wien, 1904.

Trogrančić, F.: *Storia della letteratura croata*, Roma, 1953.

Valjavac, F.: *Geschichte der deutschen Kulturziehungen zu Südosteuropa* (posebno vidi poglavlje: *Kroatien*), München, 1955.

⁷⁹ Ovdje u napomeni Dvornik daje danas znanstveno neprovjerene činjenice da je glagoljicu izumio u IX. stoljeću sv. Ćiril, apostol Slavena, za evangelizaciju moravskih Slavena, dok je ćirilica poznata samo kod pravoslavnih Slavena, kao da nije upoznat s hrvatskom uglasom ćirilicom ili bosančicom.

⁸⁰ Tako u predlošku a ne *Karlowitz* ili *Karlstadt* kao prethodno.

⁸¹ Vjerojatno je riječ samo o hrvatskom jeziku budući da francuski predložak koristi oblik jednine što isključuje da se tiskalo i na slovenskom jeziku.

⁸² Pravim imenima: *Matija Vlačić Ilirik* i *Petar Pavao ml. Vergerije*.

⁸³ Dvornik ovdje zaboravlja da nije samo bilo pitanje povjerenja već i grozne osvete Svetoga oficija budući da mu je tijelo mrtvo spaljeno, a djela uništena na lomači (*autodafé*).

⁸⁴ Dvornik sustavno izbjegava spomenuti činjenicu da se hrvatskim jezikom i glagoljaškim pismom i/ili bosančicom koristio katolički (hrvatski) puk u Bosanskom vilajetu.

⁸⁵ U predlošku na francuskom: *Discussion entre un papiste et un luthérien*.

⁸⁶ U predlošku opet greška: umjesto *Slavonija (Slavonie)* piše *Slovenija (Slovénie)*.

⁸⁷ Tj. privilegij državne vjere.

⁸⁸ Navodnici su od F. D.

⁸⁹ Ovdje Dvornik pojašnjava jednu lingvističku dilemu izuzetno dugom napomenom: »Protestantski sljedbenici i pastori koristili su se u Hrvatskoj narodnim narječjem *ča* koje se govorilo u Istri, na dalmatinskim otocima, u sjevernoj i središnjoj Dalmaciji. Sa svoje strane Kašić je smatrao da se za standardni jezik trebao izabrati onaj govor kojim je govorila većina Jugoslavena (sic!). Zato je za pisanje svoje gramatike i rječnika uzeo podlogu bosansko-hercegovačko narječje *što* što ga je smatrao najčišćim narodnim govorom kod Hrvata i Srba. Kašić (sic! =Kašić) je ovim izvorom svakako ciljao da prozelitski djeluje podjednako kod Hrvata katolika, Srba pravoslavaca i Bošnjaka muslimana. Konačno, i dubrovački govor je bio veoma blizak onome koji se govorio u Bosni i Hercegovini. Tako su poslije dugotrajnog samostalnog razvoja Hrvati i Srbi dobili zajednički književni jezik« (sic!).

⁹⁰ U predlošku na francuskom: *La Vie de Notre-Seigneur*.

⁹¹ Također poznat po latiniziranom imenu Jacobus Micaglia, objavio u Lorettu i Anconi *Thesaurus linguae Illyricae sive Dictionarium Illyricum* s malom gramatikom prema Kašićevu predlošku.

⁹² Latinskim imenom: *Athanasias Georgiceus* (ostali oblici: *Georgiceo*, *Grgičević*, *Jurjević*, *Georgijević*).

⁹³ Tako doslovno u predlošku.

⁹⁴ U predlošku na francuskom: *Discours sur l'Eucharistie*.

⁹⁵ U izvorniku na francuskom: *Miroir de Notre-Dame i Péché de notre père Adam*.

⁹⁶ Dvornik uopće ne navodi njegovu značajnu ulogu u životu zagrebačke biskupije i da je bio među prvima hrvatskim beatificiranim blaženicima.

⁹⁷ U predlošku: *Encyclopédie sur les Schismatiques*.

⁹⁸ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 787-798.

⁹⁹ U predlošku: *La Russie impérial et le monde slave*.

¹⁰⁰ Dvornik, F.: *Les Slaves...*, str. 945. Zanimljivo je također da Dvornik ni najmanjom aluzijom ne spominje ulogu bana Josipa Jelačića u slamanju mađarske pobune. Njegovo ime se dapače ne nalazi ni na popisu navedenih imena (Index).

¹⁰¹ Zanimljivo je da se Dvornik uopće nije osvrnuo ni jednom riječju na dinastiju Petrovića, Kneževinu a potom Kraljevinu Crnu Goru ni na Njegošev *Gorski vijenac*.

SREĆKO LIPOVČAN: MLADI UJEVIĆ, POLITIČKI ANGAŽMAN
I RANA PROZA (1909-1919)
(KNJIŽEVNI KRUG, SPLIT, 2002)

Ivo Petrinović

Izišla je vrlo zanimljiva knjiga Srećka Lipovčana pod naslovom »Mladi Ujević, politički angažman i rana proza (1909-1919)« u izdanju splitskog Književnog kruga, koja je nešto proširena autorova doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Knjiga broji 263 stranice i u prilogu arhivske dokumente, uz bogate izvore i brojnu literaturu.

Prvi dio knjige odnosi se na Ujevićevu političku aktivnost, a drugi na njegovo prozno djelo koje je također protkano Tinovim politološkim nazorima. Kako je prvi dio knjige pretežno politološko-povijesne provenijencije, na njemu ću se zadržati jer je to u okviru i mojega znanstvenog interesa.

Iz predgovora je razvidno da je Lipovčan tražio odgovor na pitanje što je zapravo Ujevićeva rana proza i u kakvoj je ona vezi s njegovim političkim angažmanom. Odgovarajući na to pitanje već u pristupu temi, Lipovčan je s pravom ustvrdio da u povijesti hrvatske književnosti Tin Ujević zauzima visoko mjesto kao pjesnik, što je shvatljivo, dok je manje pozornosti posvećeno njegovoj prozi, osobito onoj u prvom desetljeću njegova javnog života, zapravo od dolaska na studij u Zagreb 1909, pa do povratka iz emigracije 1919. godine. Točno autor konstatira da Ujević nije bio samo književnik stvaralac nego i politički djelatnik uoči i za vrijeme Prvog svjetskog rata, i to na vrlo izrazit način kao kreator jedne ideologije i politike poznate pod nazivom Nacionalistička omladina. Zato je autor osjetio potrebu da se time pozabavi, to više što je Ujevićevu i esejistiku i feljtonistiku iz tog vremena trebalo kritički i analitički ocijeniti, jer je njegova biografija iz toga doba već bila zamagljena nekim netočnostima od trenutka njegove smrti.

Lipovčan istražuje u kakvoj je društvenoj zbilji sazrijevao Ujević kao maturant splitske Klasične gimnazije i kao student Sveučilišta u Zagrebu, te u kakvom je stanju

bila Hrvatska početkom 20. stoljeća kada se on pojavio svojim prvim književnim radovima. Poznato je da je Hrvatska tada bila u fazi konstituiranja građanskog društva, ali i zakašnjele modernizacije u odnosu na zapadnoeuropske zemlje, nalazeći se na rubnom području. Autor stoga upozorava na to da se već od 19. stoljeća javljaju u Hrvatskoj dvije nacionalno-integracijske ideologije: prva, pravaška, i druga, federalistička jugoslavenska koju je pratila koncepcija pretvaranja male u veliku Srbiju preko Garašaninova »Načertanija« kao programa ostvarenja velikosrpske ideje.

Autor pokazuje kako Ujević u ožujku 1909. ulazi u književnost sa sonetom »Za novim vidicima«, sudjelujući u časopisu »Mlada Hrvatska« koja okuplja niz mladih pisaca, gimnazijalaca i studenata, dakle, mladeži koja se oduševljava starčevićanskim nazorima. Ujevića pratimo kao studenta Filozofskog fakulteta na grupi hrvatska književnost i filozofija, koji svoja starčevićanska uvjerenja iskazuje sonetom »Hrvatskim mučenicima« i koji zajedno sa skupinom mladih pokreće glasilo »Grabancijaš« pod utjecajem Antuna Gustava Matoša. Mladi su željeli pružiti otpor mrskoj austrijskoj vlasti koju nije podnosio ni njihov idejni učitelj Ante Starčević. Dakle, Ujević se tada, kako se iz Lipovčanove knjige vidi, čvrsto nalazi na nacionalnoideološkim pozicijama starčevićanstva.

Do raskida s tim uvjerenjima dolazi ubrzo nakon što je objavio nekrolog »Nad Harambašićevim grobom«, kojim pjesniku Augustu Harambašiću odriče književnu veličinu a priznaje mu nacionalno-političko značenje. Ujević je time došao u sukob s Matošem. U oštroj polemici Matoš je ustvrdio da je Ujevićev nekrolog napuštanje pravaštva, čime je njegov hrvatski nacionalizam nestao. Autor pokazuje da je to vrijeme nasrtljive vidovdanske ofenzive i propagiranja kosovskog mita u Hrvatskoj u što je bio uključen Ivan Meštrović, s idejom Vidovdanskog hrama, i Ivo Vojnović s geslom »nejunačkom vremenu usprkos«. U tome se iskazuje fatalna uloga Dimitrija Mitrinovića, srpskog političkog agitatora, koji je koristeći se državnim fondovima Kraljevine Srbije za »nacionalno djelovanje« u Austro-Ugarskoj Monarhiji održavao veze s Ujevićem, Jozom Kljakovićem, Ljubom Wiesnerom, Vladimirom Čerinom i drugima. U studenom 1911. Ujević objavljuje dva teksta u kojima se deklarira kao pristaša narodnog jedinstva te hrvatstvo zamjenjuje jugoslavenstvom, ali nije ostao samo na riječi već aktivno djeluje 1912. boraveći u Beogradu gdje govori na mitingu na kojem sudjeluju Luka Jukić, atentator na komesara Cuvaja, Vladimir Čerina i Oskar Tartalja.

Autor piše, što je dosad bilo malo poznato, da je Ujevićev politički angažman pratila novčana potpora jer je od srpske vlasti dobivao sto dinara mjesečne pomoći. On pred policijskim organima u Zagrebu 1912. priznaje da je prihvatio program kluba »Narodnog ujedinjenja« čija je svrha nacionalno ujedinjenje Hrvata i Srba, što podrazumijeva autonomnost Hrvatske, ali i jugoslavensku republiku. Tin, za vrijeme balkanskih ratova, šalje brzoglasniku Nikoli Pašiću u kojem pozdravlja pobjedu srpskog i jugoslavenskog oružja u ime nacionalne omladine s Primorja. Taj geografski pojam figurira kao službeni politički naziv istočne jadranske obale u dokumentima poznate velikosrpske organizacije »Ujedinjenje ili smrt« koju vodi pukovnik Apis. Ujević u splitskoj »Slobodi« objavljuje tridesetak članaka unitarističke provenijencije, a krajem 1914. odlazi u Francusku kao »pitomac« srpskog Ministarstva vanjskih poslova, te i dalje prima novčanu pomoć srpske vlade.

On u Francuskoj uspostavlja vezu sa Supilom i Trumbićem, članovima novostvorenog Jugoslavenskog odbora, koji mu nude da piše u biltenu Jugoslavenskog odbora. Potpisuje poznati Memorandum koji je 1915. upućen britanskoj javnosti, a potpisalo ga je jedanaest najistaknutijih političkih emigranata iz južnoslavenskih zemalja, u kojemu se protestira protiv tajnog Londonskog ugovora kojim se dio hrvatske obale prepušta Italiji. U njemu se zahtijeva, što je za Ujevića bilo novo, i federalno uređenje buduće jugoslavenske države. S tim u vezi Lipovčan točno primjećuje da 1916. godina nije bila nagli Ujevićev prijelom nego je fermentacija njegove nacionalnopolitičke ideologije počela prije, a te je godine naglo izbila. Dakle, 1916. je za Ujevića bila presudna, njemu se otvaraju oči i on se više ne zalaže za pijemontsku ulogu Srbije. To su tada shvatili i Trumbić i Supilo. Ujević tada pati od depresije i manije gonjenja te dolazi u oštar sukob sa srpskim veleposlanikom u Francuskoj Milenom Vesnićem. Prekretnicu i slom njegovih dotadašnjih shvaćanja pokazuje »Svakidašnja jadikovka«, koja je napisana u veljači 1916. i u kojoj Ujević sebe vidi kao patnika lamentirajući nad vlastitom sudbinom.

Autor Lipovčan ističe da se kritičari Ujevićeva djela slažu s tim da je on tom pjesmom izrazio zgusnutu tragediju čitave jedne generacije. Od tada do kraja života, primjećuje on, Ujević se više neće baviti politikom, prionut će pjesništvu i razvit će se u najvećeg hrvatskog pjesnika prve polovice XX. stoljeća.

Lipovčan na kraju tog dijela knjige navodi da je Ujević objasnio svoju političku poziciju, nešto slično kao i u svoje vrijeme Miroslav Krleža, ovim riječima: »Hrvatima se zamjerih, jer pokazivah prstom na rasnost i heroizam. Srbima se zamjerih, jer bijah odviše Jugoslaven i Europejac. Neki me smatraju defetistom, naročito u izvjesnim prilikama.« Završava gorkom ironijom: »No ja se ne iznevjerih barem ideji narodnog jedinstva, supstraktu za razne političke dosjetke i igre riječi.« Godine 1940. piše da se odriče svoje proze iz toga vremena, kojom se srpstvo koristilo.

Autor navodi da je Ujević napustio starčevićanstvo i da su mnogi elementi pravaštva bili u njega samo potisnuti i nikad se nisu izgubili. Kad se razočarao u jugoslavenstvo, Ujević se vratio izvornim pravaškim zasadama. Moglo bi se dodati da su hrvatski političari i književnici početkom XX. stoljeća (Trumbić, Supilo, Tresić Pavičić) imali neku konstantu kao neki aksiom, koja ih je pratila od starčevićanstva preko jugoslavenstva, pa bi se ponovno vratili starčevićanstvu kao svojoj ljubavi iz mladosti. Tu konstantu susrećemo i u drugoj Jugoslaviji gdje se neki hrvatski političari nakon unitarizma vraćaju nacionalnim izvorima.

Lipovčan je u svojoj knjizi, na temelju novopronađenih arhivskih dokumenata, potkrijepio ono što smo samo naslućivali, a to je da je Ujević od 1912. bio ne samo u službi velikosrpske politike, nego je za to primao i novac. Treba postaviti pitanje koliko su na njegov prijelom 1916. utjecali Trumbić i Supilo koji su tada spoznali agresivnost velikosrpske politike, što bi trebalo posebno istražiti.

Lipovčan je ovim svojim radom o mladom Ujeviću bez sumnje uspio na temelju nove građe svestrano osvijetliti prvo pjesnikovo životno razdoblje, koje je dosad bilo manje poznato, i solidno ga obraditi, čime je pridonio proučavanju hrvatske književne historiografije, osvjetljujući mladog Ujevića i kao političkog pisca.

SREĆKO LIPOVČAN: MLADI UJEVIĆ, POLITIČKI ANGAŽMAN
I RANA PROZA (1909-1919)
(KNJIŽEVNI KRUG, SPLIT, 2002)

Ivan J. Bošković

Pjesnik, putopisac, polemičar, kritičar, lualica i beskućnik, prznica i kralj boema, provincijalac i Europejac, nacionalist i kozmopolit, *discipulus* velikog *rabija*, nomad radoznala duha, mistik i romantik, humanist i simbolist, impresionist i nadrealist, sveznadar i enciklopedist, poklonik duha i puti, Augustin Ujević jedna je od najintragantnijih osobnosti hrvatskoga dvadesetoga stoljeća. Za života legenda i mit, pjesnik za školsku upotrebu i za odabrane literarne kružoke, za časakanja i disertacije, ali i pjesnik »dosljednih nedosljednosti« opisao je put primjereniji kakvom bjelosvjetskom pustolovu nego piscu s hrvatskih strana. S Matoševim stihovnim orijentirima i europskim simbolističkim refleksima, s uporištima u gustim talozima europskog/svjetskog filozofskoga naslijeđa i duhovne baštine, snažio je vlastitu imaginaciju i dosezao vrhunce pjesničke izvrsnosti, postavši još za života istinska misaona vertikala i svjetionik pjesničke zavičajnosti. I dok je Ujevićev pjesnički prilog dostatno vrednovan i duboko kritički osviješten, o nekim razdobljima njegova života i književnog angažmana zna se veoma malo, a nerijetko se i prešućuje. Riječ je o njegovu političkom djelovanju te ranim prozama, koje — kako to pokazuje Lipovčan u svojoj studiji — nisu tek sporednog karaktera i književne vrijednosti.

Tinov politički angažman, poznato je, odvijao se u krugu jugoslavenske nacionalističke omladine. I Tin, kao i mnogi pjesnici s hrvatskih strana (Meštrović, Čerina, Baričević...) nije odolio »vidovdanskom zovu«, a za svoje djelovanje primao je i materijalnu potporu, koju su Garašaninovi »obavještajci« dijelili među mladima u Hrvatskoj, sve s jasnom političkom nakanom da se oslabi pravaška ideologija i pripremi plodno tlo budućim integralističkim idejama. U tom ozračju Lipovčan gleda i na Ujevićeve beogradske boravke, na njegovih 40-ak tekstova političke naravi, rad na »srpskoj gramatici« te na tajnovito putovanje u Atenu. Prema Lipovčanu, politički Ujević je opisao

luk od pravaštva do integralnoga jugoslavenstva, odbacivanja unitarizma i sklonost federalizmu — povratku kriterija »povijesnih individualnosti«!

Shvativši da politika nije njegovo pravo područje, Ujević odlučuje da se neće njome baviti; godinu 1916. mnogi drže prekretnicom. Povratak poeziji učinit će ga u godinama koje dolaze, prema mnogima, najvećim hrvatskim pjesnikom dvadesetoga stoljeća.

I Ujevićev rani prozni opus ostao je izvan interesa književne znanosti; riječ je o najrazličitijim tekstovima napisanim između 1917. i 1919. a obuhvaća pjesničke proze i proze, kritike, prikaze, članke (o domaćoj i stranoj književnosti), polemike, eseje, rasprave, feljtone, pisma, intervjuje, autobiografske spise (...), objavljene u 11 od ukupno 17 svezaka njegova cjelokupnog djela. To prozno obilje Lipovčan će kategorizirati u tri dijela: *tekstove s informativno-apelativnom funkcijom*, *tekstove s funkcijom vrednovanja* i *tekstove s autobiografskom funkcijom*. Analizirajući svaki segment napose, Lipovčan pokazuje kako 148 tekstova (ranog) proznog predznaka privlači vrijednošću svojih dosega i predstavlja vrijednost su/mjerljivu njegovu ostalu djelu. Time istodobno posvjedočuje svu širinu i kompleksnost njegove ličnosti kojoj je pjesništvo najdublja legitimacija i zalog trajne izazovnosti, bez obzira na vrludanja kojima se nije othrvao.

Ovom knjigom o političkom Ujeviću i njegovoj ranoj prozi Lipovčan je napisao nadasve poticajnu studiju, ona ne osvjetljava samo nepoznate (ili nedovoljno poznate) stranice biografije toga pjesničkog odličnika, nego obasjava i nedovoljno istražen segment njegova djelovanja, ali i hrvatske literature i društvene zbilje uopće. Naime, »vidovdanska ofenziva« sa svim njezinim implikacijama, da se okoristimo Lipovčanovom sintagmom, u hrvatskoj literaturi/historiografiji još uvijek nije dočekala znanstvenu povijesnu interpretaciju i verifikaciju, kako na književnom tako i na jezičnom i općem nacionalnom planu.

Način, temeljitost i argumentacija na koji je to Lipovčan učinio s političkim angažmanom Tina Ujevića (i njegovim ranim prozama), može biti poticaj i za interpretaciju uloge i udjela nekih drugih imena koja su, i više od Tina, dala svoj prilog idejama toga vremena!

DVOSTRUKO PREDSTAVLJANJE NAJVEĆEGA HRVATSKOG RENESANSNOG POVJESNIČARA

Voljena Vuković

U nakladi Hrvatskoga instituta za povijest, u posebnim izdanjima biblioteke *Hrvatska povjesnica*, paralelno je u dvjema knjigama objavljeno kritičko izdanje latinskoga izvornika i hrvatski prijevod historiografskoga djela Dubrovčanina Ludovika Crijevića Tuberon (Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis *Commentarii de temporibus suis. Praefationem conscripsit, textum Latinum digessit et apparatu critico notisque instruxit* Vlado Rezar. *Indicem composuerunt Tamara Tvrtković et Vlado Rezar*, Zagreb, 2001; *Komentari o mojem vremenu*. Uvodna studija i prijevod Vlado Rezar. Bilješke i kazalo Tamara Tvrtković, Zagreb, 2001).

Knjige su objavljene u uglednom nizu koji je otpočeo 1994. faksimilnim izdanjem Krčelićevih *Historiae cathedralis ecclesiae Zagrabiensis*, popraćenih hrvatskim prijevodom Zlatka Šešelja. Iako je bila riječ o prigodnom pothvatu (djelo je tiskano u povodu 900. obljetnice Zagrebačke biskupije), posao, začudo, nije zastao na prvom koraku. Uslijedilo je slično dvojezično izdanje Rattkayeva *Spomena na kraljeve i banove kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije (Memoria regum et banorum, regnorum Dalmatiae, Croatiae & Slavoniae)*; prijevod Z. Blažević, V. Rezar, B. Nikšić, T. Shek Brnardić, I. Miličić, Zagreb, 2001). Napokon, gotovo istodobno s Tuberonom pojavila se i *Dubrovačka književna kronika (Fasti litterario-Ragusini)* Sebastijana Slade u prijevodu Pavla Knezovića (Zagreb, 2001).

Ludovik Crijević Tuberon nedvojbeno je najznačajniji hrvatski renesansni povjesničar, s inozemnom recepcijom kakvom se ne može pohvaliti nitko od njemu suvremenih zemljaka istih žanrovskih afiniteta. Rođen je 1458. u patricijskoj dubrovačkoj obitelji; nakon školovanja u Dubrovniku nastavlja studij u Parizu, gdje nakon uspješnoga završetka studija postaje članom jedne od tamošnjih akademija. Vraća se u Dubrovnik, no ubrzo poslije povratka odriče se svjetovnoga života i stupa u benediktinski red. Boravi prvo u samostanu na Sv. Andriji, a zatim, sve do svoje smrti 1527, u samostanu sv. Jakova

na Višnjici. *Komentare* piše, kako sam kaže, na poticaj prijatelja nadbiskupa Grgura Frankapana, koji mu je najvjerojatnije pomogao i pribavljanjem građe. U jedanaest knjiga opisao je događaje u jugoistočnoj Europi u tridesetak godina, koliko je proteklo od smrti Matijaša Korvina 1490. do početka pontifikata Hadrijana VI. 1522. Prva trećina djela posvećena je borbama za ugarsko prijestolje nakon smrti Matijaša Korvina (I-IV); u petoj knjizi izložena je povijest Dubrovnika od njegova osnutka i početak prodora Turaka u naše krajeve; šesta knjiga posvećena je razvoju osmanlijske države i prikazu njihovih običaja, a sljedeće četiri knjige obuhvaćaju turska osvajanja mletačkih gradova na Peloponezu i borbe između gradova-država na Apeninskom poluotoku, dalja turska osvajanja i dinastičke borbe, izvještaje o bunama kmetova po Ugarskoj. U posljednjoj, jedanaestoj knjizi opisana je turska opsada i osvajanje Beograda, smrt pape Lava X. i izbor novoga pape Hadrijana VI. Zbog oštre kritike Crkve, osobito visokoga svećenstva, djelo je 1734. dospjelo i na *Index librorum prohibitorum*.

Posao koji je obavio Vlado Rezar višestruk je i opsegom golem. Osim kritički priređenoga autografa (str. 1-290 velikoga formata), izdanje izvornika obuhvaća opsežan uvod *Ad lectorem* (V-XL) s prijevodom na engleski (XLI-LXVIII); tu su i dodaci nužni za kritičko izdanje (*Stemma codicum*, *Sigla* i *Fontes*, LXX-LXXI), *Notae*, u kojima je ilustrirana Tuberonova jezična poraba (291-306) te podroban *Index nominum* (307-326). Rezar je autor i prvoga cjelovitoga prijevoda Tuberonova djela na hrvatski (str. 1-284 velikoga formata), popraćenoga opsežnom uvodnom studijom (VII-LXXXVIII). Uporabljivosti prijevoda bitno pridonose bilješke i kazalo koje je sastavila Tamara Tvrtković (285-339).

Latinski izvornik već je otprije bio dostupan stručnoj javnosti u tiskanom obliku. *Komentari* su do sada tiskom objavljeni četiri puta: prvi put u cijelosti u Frankfurtu 1603, potom u istom gradu 1627, u Beču 1746. i u Dubrovniku 1784. No ni to posljednje izdanje, pripremljeno na temelju najstarijih dostupnih dubrovačkih rukopisa, premda je nedvojbeno nadmašilo sva prethodna, ipak nije riješilo pitanje posljednje autorske volje: s obzirom na to da se ni u Tuberonovu rodnom gradu nisu pronašli njegovi vlastoručni zapisi, činilo se da je autograf *Komentara* nepovratno zagubljen. Međutim, Vlado Rezar vrlo je uvjerljivo pokazao da je rukopis iz mletačke Marciane (3620, *Classe X, M. Latini Classici* 155) ključni svjedok predaje. Da je riječ o kodeksu nedvojbene tekstološke superiornosti, jasno pokazuju uvjerljivo bolja čitanja na pojedinim mjestima; da je riječ o autografu, nedvosmisleno sugeriraju brojni ispravci stilske naravi, ispisani istom rukom, koji su očigledan rezultat naknadnoga autorskog čitanja teksta. Napokon, o posebnom statusu mletačkoga rukopisa svjedoči i natalni horoskop na koricama, s preciznim datumom Tuberonova rođenja, koji je do sada u znanosti bio nepoznat (17.X.1458).

U takvim okolnostima, priređivački posao Rezarov – bez obzira na četiri prethodna tiskana izdanja – nije bio nimalo jednostavan; o tome jasno svjedoči njegov kritički aparat. No u potpuno pionirskoj poziciji Rezar se našao kao prevodilac. Tuberonovo je djelo, naime, hrvatskim čitateljima do sada bilo dostupno samo u kratkom izvatku tiskanom u Gortanovoj i Vratovićevoj antologiji *Hrvatskih latinista* (sv. I, Zagreb, 1969). Iz ogoljene

jezične perspektive prijevoda se na prvi pogled i ne mora doimati previše zahtjevnom zadaćom: *Komentari* su pisani prema normama latinskoga jezika klasičnoga doba, što je obilježje humanističkoga latiniteta, s jakim osloncem na poznate autore, poput Cezara, Livija, Salustija, Tacita i Kurcija Rufa. No, istodobno, djelo je protkano i brojnim digresijama, sentencioznim komentarima, fiktivnim govorima, raznolikim ekskurzima, tako da historiografsko tkivo poprima beletristička obilježja i od prevodioca traži povišenu pozornost.

Kritičko izdanje i prijevod posljedica su višegodišnjega Rezarova interesa za djelo dubrovačkoga historiografa, kojemu je posvetio i svoj magistarski rad (Zagreb, 1997). Za taj posao dobio je 2002. i državnu godišnju nagradu za mlade znanstvenike, jednu od rijetkih (da li i jedinu?) kojima se može pohvaliti domaća neolatinistika. Dvije Tuberonove knjige poziv su stručnjacima na specijalističku raspravu o načelima izdavanja hrvatske latinističke građe i o njezinoj najprimjerenijoj prijevodnoj prezentaciji. Ako, u nekom pesimističkom scenariju, ovo vrsno izdanje ne bude imalo primjerena odjeka među širom čitalačkom publikom, uvjerena sam da uzrok neće biti u nezanimljivosti štiva. Za nacionalnu latinističku baštinu publiku treba odgajati: danas, čini se, više nego ikada prije.

BISER HRVATSKE LATINISTIČKE HISTORIOGRAFIJE
 JURAJ RATTKAY, SPOMEN NA KRALJEVE I BANOVE KRALJEVSTAVA
 DALMACIJE, HRVATSKE I SLAVONIJE
 (HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST, ZAGREB 2001, 374 STR.)

Mario Kevo

Sredinom devedesetih godina pri Hrvatskom institutu za povijest utemeljen je mladi znanstvenoistraživački tim koji se bavi sustavnim proučavanjem bogate hrvatske latinističke historiografije. Nedavno je dnevno svjetlo ugledao najnoviji biser tima, tj. »*Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*«, koji je nastao iz pera erudita i značajne duhovno-svjetovne osobe hrvatske prošlosti, zagrebačkog kanonika i lektora Jurja Rattkaya Velikotaborskog (Georgius Rattkay de Nagy Thabor, 1613-1666). Riječ je o vrijednom izdanju u dva vida, odnosno pretisku izvornika »*Memoria regum et banorum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae ab origine sua usque ad praesentem annum MDCLII deducta*«, te prijevodu latinskog izvornika od strane više znanstvenika, tj. djelo su preveli Zrinka Blažević, Vladimir Rezar, Boris Nikšić, Teodora Shek-Brnardić i Irena Miličić, dok je Mijo Korade Banologiju popratio opsežnim bilješkama. Izdanju, koje su recenzirali Darko Novaković i Milan Kruhek, pridodan je i kritički osvrt mađarskog znanstvenika Sandora Benea, pomoću kojeg se i običnom čitatelju želi približiti to djelo hrvatske latinističke prošlosti. A upravo se ove godine i navršava 350. obljetnica od tiskanja izvornika (1652-2002).

Nakon predgovora dr. Mirka Valentića, kronologije autorova života i kritičkog Beneova osvrta, *Spomen* počinje posvetnim poslasticama vladaru i slavnoj braći Zrinski. Svoju nakanu i poticaj za priređivanje djela Rattkay pojašnjava u predgovoru staležima i redovima Kraljevstava Slavonije i Hrvatske. Djelo, prvotno zamišljeno u pet, a objavljeno u šest dijelova, autor namjenjuje zaštitniku Ivanu Draškoviću, a upravo je u predgovoru čitatelju objasnio kako je na njegov poticaj i zalaganje, za potomstvo, odlučio iz prašine zaborava otrgnuti podatke koje je, o kraljevima, banovima, *iliričkoj* prošlosti..., prikupio.

U šest knjiga kanonik Rattkay progovara o prošlosti od najstarijih vremena do sredine 17. stoljeća. Središnje su teme njegovih opservacija grčevita protuosmanlijska borba te

idealiziranje njegovih zaštitnika, obitelji Drašković i Zrinski, i ljudi koji se oko njih okupljaju. Sama *Banologija* počinje potopom, opisom starih Ilira i njihove postojbine, a kanonik govori i o ilirskom i slavenskom jeziku. Među ostalim progovara o geografskim značajkama ovih prostora, a objašnjavajući proces pokrštavanja ocrtava osnivanje dalmatinsko-hrvatske države. Spomenom gotskog kralja Strogila počinje legendarni opis hrvatskih kraljeva, slijedeći Ljetopis popa Dukljanina. U trećoj knjizi Rattkay prati razne ranije kroničare poput Mavra Orbinija, Tomka Mrnavića i još nekolicine drugih, kanonik ima više podataka pa sustavno progovara o povijesti, temeljeći svoje retke na osobama kraljeva i banova, a posljednje tri knjige obuhvaćaju razdoblje od habsburškog preuzimanja vlasti do sredine 17. stoljeća. Glavne teme bili su sukobi s Osmanlijama u pograničju, koji oružjem ili izdajom nastavljaju osvajanje hrvatskih krajeva, čemu su pogodovali propusti njemačkih zapovjednika, ali i potezi cara Maksimilijana, tj. kršenje slobodina Kraljevine Slavonije. Kanonik, koji je osim peru bio vičan i maču, aktivno je sudjelovao u pohodima bana Draškovića i u 30-godišnjem ratu, a opisujući pohode protiv Osmanlija dotiče se i svojih predaka. Peta i šesta knjiga, gdje autor uzima pero u ruke i daje niz podataka do kojih je došao na osnovi vlastitih iskustava, u cjelini su posvećene njegovim zaštitnicima. Idealizirajući opise Jurja i Nikole Zrinskog, njihove pothvate, pobjede nad nadmoćnim Turcima, zasluge..., uz ostalo, dotiče se Međimurja i katolicizma, a priča i o utemeljenju Vlašskog povjerenstva. Nakon trogodišnje pauze, na poticaj novog bana i zaštitnika Nikole Zrinskog, Rattkay se opet laća pera, odnosno vraća se starim *navikama*. Idealizirani opisi i prikazi novog bana i ljudi koje on oko sebe okuplja glavni su elementi, uz protuosmanlijsku borbu, posljednje knjige. Na kraju tog izdanja pridodano je odobrenje Bečkog sveučilišta za tiskanje djela, hvalospjev sv. Ladislavu, ugarskom kralju, te govor održan 1642. godine na zagrebačkoj sinodi. Prijevod je opremljen i opsežnim bilješkama te indeksom imena.

Rattkayevu *Banologiju* treba u prvom redu promatrati u vidu teške geopolitičke i strateške situacije u kojoj se našla onodobna Hrvatska. Razdirane osmanlijskom silom, granice nekad slavnog Hrvatskog kraljevstva upravo su u kanonikovo doba bile najmanje, a i protuhabsburški duh autorova pera svakako proizlazi i iz hrvatske državno-pravne i političke tradicije. Habsburgovci su izabrani za nove vladare i iz toga proizlazi međusobni odnos prava i obveza, jer Kraljevstvo su dobili perom, a ne mačem. Novi vladari nisu iskazali poveći trud za povrat izgubljenih krajeva pa ni Ugarska, kao i Hrvatska, nije bila, niti s političkog niti sa strateškog gledišta u mnogo boljem položaju. Tako je (ne)pridržavanje *slova sporazuma*, od strane novih vladara, samo gurnulo Kraljevinu Hrvatsku u političko približavanje Ugarskoj, a sve u nadi da će se zajedničkim silama lakše nositi s neaktivnim vladarima. To je poslije, s aktivnim učešćem nekolicine ugarskih magnata, rezultiralo i poznatom zrinsko-frankopanskom urotom. Posljedice urote za Hrvatsku su bile katastrofalne jer je došlo do sloma posljednjih izvora hrvatske individualnosti, odnosno nestanka magnatskih obitelji Zrinskih i Frankopana. Na kraju valja dodati kako je Rattkay posvetne poslanice svoje *Banologije* uputio kralju i caru Ferdinandu te banu Nikoli Zrinskom i njegovom bratu Petru, trima osobama za koje je računao da su sposobni, i u koje je polagao najviše nada za uspješno provođenje misije oslobođenja hrvatskih krajeva porobljenih od Osmanlija. Ujedno je, praktično, postavio osnovne razloge i uzroke te za Hrvatsko kraljevstvo toliko kobne urote.

KNJIGA »STABLO I ČOVJEK«
 OPUS MAGNUM U HRVATSKOJ I EUROPSKOJ KULTURNOJ
 BOTANICI

Frane Šago

»Stablo i čovjek«, osebujna i raskošna knjiga s fenomenologijski esencijalnom akribijom autora Nikole Viskovića, predmetno-kompozicijski i konceptualno podnaslovljena kao prilog kulturnoj botanici, podarena hrvatskoj javnosti 2001. godine od izdavača »Antibarbarus« Zagreb, nije samo svojevrsni događaj već naprosto fenomen i, još više, *novum* ne samo u hrvatskoj, već i u europskoj kulturnoj botanici. Ova knjiga s općom signaturom višestruke naobrazbe, odnosno najreferentnije znanstvene, kulturološke, filozofske i ine svestranosti, dakle erudicije visokog stila najviših europskih intelektualaca, daje Nikoli Viskoviću mjesto na samom Parnasu, u Panteonu kognitivne intelektualne snage u najširem, selektivno najrelevantnijem i najdubljem kompatibilitetu s prošlošću, s aktualizacijom i anticipacijom onog budućeg, a to doista nije stilsko-kritička hiperbola već neporecivi fakt. *Pantom hrematon metron ho anthropos* (svim stvarima mjerilo je čovjek), što upravo dokazuje i iskazuje moj intelektualni motiv u svestranoj opservaciji ove čudesne, usudio bih se ustvrditi, božanstvene knjige. Osobno meni kao filozofu, sociologu, pravniku, politologu, antropologu, povjesničaru i književnom kritičaru Viskovićeve je knjiga »Stablo i čovjek« bitno ADMIRABILNA, a to jest jer joj se doista divim, jer je znanstveno-kompozicijski izvrsna, dakle osobita u svim emergencijama svoje nepremostive znanstveno-istraživačke kompozicije istina, s razlučivim i sustavno primjerenim amalgamom najviših domašaja strukturalno-kompatibilnog, etičko-estetskog, svojevrsno-sustavnog-smislenog eklekticizma. Autor u ovoj knjizi centrično i sustavno grupira na najsuptilniji modelacijski diktum estetske, simboličke, povijesno-alegorijske, znanstvene, biološkičke, antropološke... datosti u cjelokupnom mišljenju cjelokupne multidisciplinarne predmetne stvarnosti obradbe, u maksimalno intenzivirajućoj svijesti i radu duha bez kojeg nije moguće i percipirati i spoznati, a kamoli sustavno dovršiti ovo doista, intelektualno odgovorno svjedočim, epohalno djelo. Na stranu lažna skromnost,

patetika, moja malenkost prostudirala je tisuće knjiga, ali ova me posebno impresionirala u mojim najvišim koncentracijama duha. No počnimo aplikativno permutirati ovu knjigu, studiju, enciklopediju... u prilogu kulturnoj botanici. Ona sadrži 846 gusto tiskanih stranica sa 2850 bilješki nepremostive povijesno-svjetske reprezentativne multidisciplinarnе knjiške predmetne baštine sa 33 stranice osebujnih ilustracija, sa svojevrsnim simbolizacijama kompatibilnim s tematikom, sa 5 poglavlja i 65 tematiziranih jedinica. Dakle, pred nama je knjiga *sui generis* s enormno širokim i dubokim modelacijskim rasponom unutar tematike »STABLO I ČOVJEK« kao prilogom kulturnoj botanici. Znanstveno-kompozicijska osebujnost ove Viskovićeve knjige nije tendencija k njezinoj golemoj voluminoznosti (premda je ona to predmetno-supstancijalno sama po sebi), već je to poglavito strukturirana i, rekoh, smisleno sustavno osmišljena cjelina, štoviše kao jedina i jedinstvena u toj matrici materija, usudio bih se ustvrditi u cijeloj Europi, i ona je stoga *novum*. U prvom poglavlju autor impostira i u tematskim slojevima razlaže zaborav prirode u komparativnom rasponu od bliže i daljnje prirode u jasnom i nedvosmislenom ozračju percipiranja predmetne spoznaje estetsko-etičkog i funkcionalnog, tj. nepremostivog primata tog segmenta prirode za čovjeka i čovječanstvo. On distvingira u sistematizirajućem kompatibilitetu stablo u antropologijskom, simboličkom, religijskom, magijskom, estetskom, spoznajno-znanstvenom rakursu svih cirkulirajućih čvorova destruktivnog te urgentno traži i proročanski apelira, a u tom cilju razrađuje, eksplicira jednu sustavnu i moralno-pravnu zaštitu stabala i šuma. No, bit je tog poglavlja što on smjerajući i ustrajući u tom pravcu operacionalizira na najvišoj znanstvenoj tj. sadržajno-selektivnoj i metodičkoj razini koristeći se svim osebujnim klasičnim izvorima (književnim, poetskim, religijskim, povijesnim, znanstvenim, likovnim, filozofijskim...), što nedvojbeno dokazuje i iskazuje njegova čudesna refleksija u temeljitom poznavanju, odabiru i ispravnoj interpretaciji i analizi primjerice drevnih epova, kao što je babilonski ep Gilgameš, indijske Vede, zatim starožidovske knjiške i usmene tradicije, nadalje Biblija, Kuran, zatim aplicira drevnog Hesioda, Homera, Herodota, Plinija, Ovidija, Izidora Seviljskog, Shakespearea, Montaignea, Goethea, Prousta, Ujevića..., i to u najuzvišenijem sjaju i stilističkoj eleganciji i sintezi, jer ovaj polihistorik svaku pojavu ili pak splet pojava, odnosno svoje genetičko i povijesno mjesto, zatim sustavni red kojim se jedna pojavnost javila i dinamički gibala, nalazi i smješta u najdublju i najširu konfiguraciju široko zamišljenog, znanstvenog i estetsko-etičkog izraženog skupa skupova. Zapravo, autor najzornije pokazuje koliko je uvijek i svugdje bilo golemo značenje bilja, a posebno drveća u povijesti kulture. U drugom poglavlju Visković znalački te instrumentalno-historijski i sistematski ulazi u golemi impostat ekonomije stabla ne samo u metodičko znanstvenoj komunikaciji sa stablom, biljem već isto tako, i u meditativno-poetskom i etičko-kreativnom, zatim povijesno-produktivnom, a u konvergenciji s esencijalnom biti, svrhom, svojstvom stabla, drveća u višeslojnoj i višestrukoj ekonomijskoj artikulaciji usmjerenog u problematiziranju stabla i drveća u premisama datosti i sadržajnosti ekonomije sa svim obrisima drugih disciplina i umiješanosti jednog rasnog znalca. Polihistorik Visković pojmu ekonomije stabla prilazi mišljenjem svojevrsnog erudita na razini epohe, te i obuhvaća krajnje sveobuhvatno u

dimenziji logosa transgredirajućeg svijeta u cjelokupnoj temporalnosti i u ovom voluminirajućem konceptu promišlja i u prividno znanstveno amalgamirajućoj pojavnosti razlučuje i analitički pojašnjava sve simbole, instancije, snage, moći međusobno konvergentne, koje se dakle sustavno prožimaju u otvorenoj povijesnoj biti gibanja, padova, uspona, naglih prosperiteta, dakako u kontekstu razine civilizacijsko-povijesnog dosega etičkog, simboličkog, estetskog i hedonistički utilitarnog, onog fatalnog kada usključa iracionalni materijalizam, pozitivizam, empirizam, skepticizam, morbidno-razvratno i krajnje patologijsko introspektirajuće, dakle kada pogubnosti i gadosti prelijeću svijetom i svjetovnošću. U ovoj sferi Visković apostrofira kao ontologijsku datost o stablima kao najstarijim složenim bićima na Zemlji, što je još imanentnije u impostatu *condicio sine qua non*, stabla su minimum viših oblika života na zemlji. Prostor mi ne dopušta, kao ni bit poruke, a ni motiv rada, da školnički razlažem strogo strukovne momente glede onog što apliciram, ali u Viskovićevom konceptu bitno dominira i sustavno se razlaže pozitivna esencijalna transpozicija straha u zaboravu bitka bića prirode te u ekonomskoj sferi, i tu ponajviše. Posebnosti stabla, antropološke veze plodovi (mediteranski, tropski...) kultiviranje i introdukcija, prvi materijali od drva u najširoj (ekonomskoj, simboličko-religijskoj, mističnoj, estetskoj, magičnoj...), zatim stablo u funkciji liječenja, odnosno fitoterapije, pisma i kalendara itd. jest svojevrsni sindrom intelektualne višeslojnosti autora pri spoznaji i u prezentiranoj golemoj faktografiji u čvrstim sintezama fakata koje razlaže povijesno i futurološki sa svim predznacima ne samo erudicije, već i suptilne refleksije da se razvuče ono estetsko-etičko u akribijskoj bitno konstruktivnoj strasti istaživača, interpretira i sustavnog analitičara. Pojam stabla, njegovu povijesnu, ekonomsku, simboličku, estetsku, zatim funkcionalnu datost (veličinu, visinu, dugovječnost, podrijetlo, broj, vrstu) u svim znanstvenim usporedbama i permutacijama teško je u bilo kojoj metodici hermeneutičke vještine i znanja posvjedočiti u malo redaka, jer tada ostajemo na diluvijalnoj i plitkoj razini pojma, a ne u golemoj i dubokoj paleti dosad nepoznatljivog u svjetskoj literaturi, odnosno u jednoj iscrpnoj, smislenoj i sustavnoj-analitičkoj sintezi stabla, biljaka i suodnosa s čovjekom, a što upravo Viskoviću i daje izuzetno respektabilno mjesto u domaćoj i europskoj etnokulturologiji. Kad autor ističe da je »šuma velika zajednica drveća i da je zacijelo najsloženiji i najbogatiji ekosistem i biotip, tj. mjesto s najviše života na Zemlji«..., nadalje šuma je »jedinstveni megaorganizam koji prije svega doprinosi održavanju svih uvjeta života na Zemlji«, onda u tom ozračju spoznavanja i određenja spram drveću kao partikularnom derivatu neophodnog za najviše oblike evolutivne i esencijalne ljudske kompleksifikacije, kao i pristaništa čovjeka u izvorišnoj jezgri njegova života, onda je to ono bitno supstancijalno. Bezbroj plodova etimološki razjašnjeno »nejednoznačno« funkcionalno, zatim hedonističko-simbolički, religiozno, magijski sa sukcesivnim slijedom reprezentativnog odabira i analitičkim sustavom iskazanim u ovoj knjizi autor nas uvodi u carstvo milenijskog života u svim njegovim raskošima, simbolima, zatim u ljudskom racionalnom preživljavanju od drevne Kine, Japana, Rima, Grčke, čitave Azije, Afrike, Amerike, Europe od hominida do suvremenog destruktora prirode, i sve to opet kroz filter najprestižnijih umova filozofije, povijesti, poetike, ratnih vještina antropologije, klasične

medicine, astrologije, matematike... Nadalje, tu su sustavno i povijesnim slijedom obrađeni bezbrojni načini i oblici kultiviranja, uzgoja i domesticiranja stabala, biljaka, dakle šuma, plodova itd., itd., zatim ostali prirodni varijeteti, podvrste s nesvakidašnjim unutrašnjim sređenim kompozicijama misli i duha pri odabiru i apliciranju onog najbitnijeg koje nedvojbeno spoznaje i sintetizira ovaj autor. Pozicionirati i analizirati poglavlje u sadržaju fitoterapije (liječenje), odnosno u bitno povijesnom spoznavanju biljaka kao samih po sebi ljekovitih tvari s potkrijepljenom stilski otmjenom i relevantnom povijesnom argumentacijskom građom drevnih predantičkih, arapskih, židovskih, franačkih, kršćanskih i do suvremenih medicinoznalaca (filozofa, liječnika, iscjelitelja...) može samo autor s visokim referencijama upućenosti u povijest ljudske kulture i farmakologije, među ostalim, i sve to u čvrstoj pojmovnoj povezanosti i strukturi. Polihistorik Visković glede razjašnjenja pojedinih sastavnica ontologijske morfologije i funkcionalnosti stabla strukturira fenomen stabla u svim imanencijama svrhovitosti za čovjeka, njegovu kulturu, za njegove civilizacijske skokove i padove u kompatibilitetu likova i etabliranih povijesno-egzaktnih datosti koje se predstavljaju na ravni pomoću paralelnih projekcija. Primjerice samo impostirana pisma, sam kalendar i slično ovaj erudit sa snagom izuzetne sistematičnosti relevantnog, dakle esencijalnog u smislenoj cjelini pojma, iznalazi u najraskošnijim multidisciplinarnim fusnotama (povijesnim, filozofskim, teološkim svitcima, drevnim epovima itd., itd.) najelitnijih milenijsko-knjiških vrela te argumentira proizvodnju papira počevši od drevne Kine trista godina prije Krista pa sve do srednjovjekovne Europe (Italija, Franačka; Kelti...) dakako u funkcionalnoj aktualizaciji papira u drevnom pismu, novinarstvu,... nota bene, autor svesilno, rekao bih u »eshatologijskoj biogenezi«, dakle stabla i poljodjelskih plodova, permutira razne tipove i vrste povijesno simbolizirajućih kalendara koji se određivao prema toposu, odnosno prema vremensko-cikličkoj i regenerativnoj strukturi i dinamičkom slijedu raznih vrsta drveća u kozmičkom redu u sustavno razlučivom amalgamu svih prostora i kultura našeg planetarnog sustava. U točki »Duhovnost stabla« autor nadalje dokazuje i vehementno knjiški suptilno-akribijski pokazuje da je doista educiran u najširim i najdubljim datostima u europskoj kulturnoj botanici, što nedvojbeno dokazuje njegov golem sustavni smisleni koncept koji je bitno kompatibilan u cijeloj svojoj imanentnoj strukturiranosti s doista duhovno najširim i najprihvatljivijim sintezama ne samo u pojmovno lingvističkim i strukturalističkim raščlambama sfera koje tako istovremeno povijesno i biologistički, a poglavito etičko estetski doživljava, analizira i promišlja s jakim, dosad prosuđujem s jedinstvenim iscrpnim knjiškim sustavnim novumom u cijeloj europskoj kulturnoj botanici. S obzirom na opseg višeslojnosti i sustavno smislenog koncepta koji je bitno predmetno-supstancijalno kompatibilan doista duhovno najširim i najprihvatljivijim raščlambama strukturirajućih sfera koje ekspliciraju i multidisciplinarno argumentiraju sve komponente predmetno-relevantnog i ukazuju anticipirajuće na antropologijsko-povijesni usud što ovaj autor doživljava, analizira, spoznaje i pojmovno se određuje s jakim znanstvenim i etičko-estetskim numeracijama, a sve u kompoziciji duhovnosti stabla u golemim i biološki kulturološkim, smisleno integrirajućim onog milenijski intermundanog počevši od simbolike bilja i stabala koja se po svojoj imanenciji mogu i

moraju supsumirati u grčkoj kozmogoniji (mitovi o stvaranju bogova, svijeta ...) i ne samo tu, već i u cjelokupnoj grčkoj mitologiji, i u cijeloj povijesnosti, dakle sadašnjosti, a poglavito u budućnosti, jer to više ne smije samo biti apel već poglavito epohalni imperativ. Ovaj polihistorik ne uzmiče, već kao što biva u najvećim poetskim kantilenama jednog Goethea, Shakespearea..., aplicira sve Bogove, sve Božice, sve nimfe, sve memorijale, sve hijerarhije i sve one datosti i sadržajnosti u prostorima, vremenima, simbolima, determinacijama i svim onim otvorenim i prividno zatvorenim legendama, pratvarima koje stoje u šifrirajućim i dešifrirajućim raznorodnim formulama u simboličko-semantičkom supstancijalitetu sa stablom, za stablo, preko stabla, i kroz stablo..., dakle uživljava osebujnu strukturu gdje postoji i opstoji cijeli osebujni nepregledni i golemim dijelom ugroženi i urušeni čovjek, čime je esencijalno i egzistencijalno bitno narušen imanentni suodnos, suživot; nadalje Visković antropologijski, etički, estetski, pravno, gospodarski strukturira, u eksteriorizirajućim modima tragičnog realiteta i iznalazi ustaljene povijesne konstante i izgleda nepremostive požude egoističnog homokonzumenta koji ne osluškuje bilo planeta u njegovoj prirodnoj biti te problematizira sa i poglavito u morfologijskoj esencijalnosti bića predmeta. U ovim proplamsalim senzualnostima izlaganja lišenim svake dijaboličke i brutalne odnosno destruktivne strasti ovaj polihistorik u najširim i najdubljim eskapadama čuvstvovanja s jednom ne samo znanstvenom i povijesno-antropologijskom već i s jakim to jest osobitim lirskim intonacijama estetsko-etičkog reducira i u metaforama permutira alegorijski bogove i božanstva u kompleksnom književnom ritmizirajućem amalgamu onog vegetalnog, odnosno među ostalim aplicira pojedine vrste drveća i drugih biljaka koje se posvećuju pojedinim božanstvima (hrast Zeusu, šipak Heri, lovor Apolonu, masline Ateni, mirte i ruža Afroditi, loza i bršljan Dionizu, topola i vrba bogovima podzemlja...). No, ove su izložene datosti samo osebujan dio u čitavom golemom nizu sadržajnih osebujnosti i izražajnih finesa Viskovićevih enciklopedijskih (znanstvenih, povijesnih, filozofijskih, antropologijskih, etnokulturologijskih, književnih /svih rodova/ pravnih, vojnih) znanja i njihovih vitalističkih doživljaja i sustavnog povezivanja u kompatibilitetu duhovnosti stabla od samih njegovih kozmogonijskih povijesnih izričaja pa sve do suvremenih imanencija, dakako u jednoj akribijski čvrstoj jedinstvenosti teme koju izlaže i njene kompozicije sa svim stilizacijskim finesama, koje ovaj erudit sugestivno i argumentirano dokazuje u svojim multidisciplinarnim temama, ali gdje u čudesno konvergentnim stilskim postupcima spoznaje analizira i pojmovno se određuje u figurama i napetostima anticipativnog, te u sveopćem dojmu u ovoj kratko i koncizno izloženoj kritici knjige doista postiže najviše efekte intelektualca epohe, što će, nadam se, istinski hrvatska znanost znati i trebati popularizirati i raznositi diljem svijeta u avangardističkoj vokaciji svoje najvrjednije etnokulturološke baštine.